

U. G. V

1322

1999

165
գրք

Ա. Ե.
1322

Շ Ա Ն Թ

Ե Ր Ա Ջ Օ Ր Ե Ր

(ԳԻՃԵՐՈՒԿԻ ՄԸ ՅՈՒՇԱՏԵՏԵԼՆ)

(Արտատպւած «ՄՈՒՐՃ» ամսագրից)

Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Մ. Դ. Ռոտինյանցի

Типогр. М. Д. Ротинянца, Гол. пр. д. № 41.

1896

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 2 Іюля, 1896 г.

1322-81

ԵՐԱՋ ՕՐԵՐ

(Գիշերօթիկի մը յուշատէտրէն)

Յունիս 8, Դիլիթան.

Արթընցածիս պէս պատուհան վազեցի: Թէև արեւը բաւական բարձր, սակայն ^{պայման} դեռ բոլորովին շուքի և զովութեան մէջ էր: Տուններն լեռան լանջին է փակած, ուրիշ քանի մը ծերունի ծառեր իրենց սաւերներու ուռկանը վրանիս կը նետեն: Մեզի կից տուն չի կայ. կատարեալ կղզի մը, որը գրկող ծովը առատ դալարն է. իսկ մեզի ամենէն մօտիկ եղող բնակարանը ուրիշ պզտիկ ամառանոց մը, մերինին պէս ճերմակ, մերինին պէս նոր ու մերինին պէս գետնաչարկ: Ճիշտ իմ երազած վայրերէս մէկը, գիւղի ծայրը առանձնացած, զառիվայրի կուրծքին, բնութեան ծոցը:

Ինչը երկար ամիսներ դպրոցի չորս պատերուն մէջ ճգնելէն վերջը՝ ինչ ուրախութիւն է զգալ ժայռերու դրացիութիւնը պատշգամբ դէմ, ձորի խորքէն գետակին երաժշտութիւնը պատուհանիդ տակ, ծառերու փափսուկը սենեակիդ վրան:

Չգիտեմ ինչպէս շնորհակալ լինիմ տիկնոջ բժշկին, որ այս ամառ մերիններու ամառանոց գնալուն պատճառ է եղած: Թիֆլիսի ամառներէն արդէն կատարելապէս զգւած էի. բաղդէս է:

Իսկ երէկ գիշերւան իմ Դիլիշան հասնելս նկարելու բան էր: Հազիւ վար ցատկեցի սուրհանդակի սայլակէն, որ ինքզինքս պաշարւած գտայ վեցեակ մը բազուկներով: Կենդանի պատկեր մը պատշգամին վրայ. հօրեղբայրս իր վաթսուն տարիներու ծանրութեամբ վրդս փաթթւած կը խնդար. տիկէնը կուլար ուրախութենէն, պարօն Մկրտիչը (տիկնոջ եղբայրը) իր ոսկրոտ ձեռքին մէջ դաստակս պինդ մը սեղմած՝ ոչ մէկ կերպ թողնելու տրամադրութիւն չէր ցոյց տար. քիչ մը հեռուն հռոբսին էր կեցած, որ չհամարձակելով մօտենալ՝ բերանը բաց կը ժպտէր՝ ցոյց տալով մէջընդմէջ ակռաներու զոյգ շարք մը: Մինչ իմ նախորդ ամառւան մտերիմ շնիկս՝ աւելի համարձակ՝ հագուստներս կը հոտմըտար անհանգիստ կերպով պոչը շարժելով:

Դեռ այսօր ալ մինչև կէս օր անեցիք ինծմէ հազիւ կարօտնին առին: Հօրեղբայրս չէր թողնէր, որ քովէն հեռանամ: Ինծի կարդացնել տաւ հօրմէս ու ընդհանրապէս Վանէն ընդունած բոլոր վերջին նամակներս: Չնայելով որ քառասուն տարիէն աւելի է Թիֆլիս կը կենայ, հոն մեծցած է ու հոն ալ պսակւած, բայց և այնպէս միշտ խոր կարօտով կը յիշէ Վանը, որ սովորաբար «մեր դրախտը» կ'անւանէ:

Ճաշէն վերջը գնացի գիւղ Միքայէլը գտնելու. բայց դուրս եկաւ որ Նոր-Բայազիտ է գնացեր. մե'ղք, ընկեր մը կ'ունենայի, մանաւանդ տեղացի ալ էր:

Վերադարձիս մեր տան մօտերը՝ արքունի մեծ ձանապարհին վրայ երկու կին նշմարեցի, որ թեթեւի դէպի ինծի կուգային: Մէկը տարուք, վայելչատես կին մըն էր, թեւակիցը տասնեւթի մօտիկ աղջիկ մը: Անոնք ալ ինծի կը դիտէին. երբ իրարու մօտեցանք՝ աղջիկը սկսաւ շեշտակի աչքերուս մէջ նայիլ. ես կարմրեցայ ու հայեացքս փախուցի. անցնելուս պէս հետաքրքրութիւն մը ունեցայ ետ նայելու, բայց ինքնասիրութեանս չի ձգեցի ու ճանթաս շարունակեցի:

Դէպքը ինքնըստինքեան ոչինչ, միայն ինծի սաստիկ զայրացուց. ինչ յիմար բնաւորութիւն է այս. ինչ կայ այսպէս կարմրելու, երբ աղջիկ մը աչքը դէմքիս կը նետէ: Տարօրինակ հակասութիւններ կան կազմիս մէջ. մէկ ամընչկոտ եմ, տղայամիտ ու անհամարձակ, մէկ ալ՝ յանդուգն, հասուն ու անզուսպ. ոչ մէկ զգացումս միւսին չի բռներ:

Յուլիս 9.

Առտուն դեռ շատ կանուխ էր, որ ելայ պատըշգամ: Հազիւ ինծմէ քանի մը տասնեակ քայլ անդին արքունի ձանապարհն է և գետը, որ ձորի մէջէն ձեռք ձեռքի տւած կը վազեն դէպի Սղսուի զաշու:

Օղբ մաքուր էր ու յըստակ՝ աղջկան մը առաջին համբոյրին պէս. զով ու թարմ՝ քունէն նոր ելած ծովու առաջին ժպիտին պէս: Թղթերս կեանք կը ներշնչէին:

Պատշգամի երկու կողմէն դէպի վար հակած ծառերու խումբը հովի իւրաքանչիւր քմահաճոյքէն իրարու գիրկ կը նետուէին ու կը փսփսային երեակացութիւն գրգռող փսփսուքով մը. վարը խոտերուն մէջ ծղրիտը սիրերգ մը կը ծլււլար. անդին գետն էր որ, մտածկոտ մարդու մը նման, անվերջ կը կրկնէր միեւնոյն երգին միեւնոյն կտորը: Սիրուն ամառային համանւագ մը:

Ու ես գրաւած՝ անձնատուր էի բոլորովին բնութեան այդ ծիծաղկոտ երաժշտութեանը, երբ չանկարձ մօտէն բարձր ու զւարթ քրքիչ մը ինծի ցնցեց. բնութեան երգի մէկ կտորն էր այդ: Մեքենաբար այն կողմ դարձայ, ու որքան մեծ եղաւ զարմանքս, երբ երէկան աղջիկը ճանչցայ. միայն այն տարբերութեամբ, որ շատ պարզ հազնւած էր ու, փոխանակ տարիքը առած կնոջ մը, հետը երիտասարդ սպասուհի մը ունէր:

Անշուշտ նշմարած էր ինծի. գոնէ ես այդպէս կարծեցի, թէ եւ աղջիկը առանց իմ կողմն նայելու՝ թռչկոտելով ու բարձր-բարձր ռուսերէն շաղակրատելով՝ ձորէն վար աներեւոյթ եղան իր ընկերուհիին հետ:

Ես մոլորուն հայեացքով կը հետեւէի իրեն, մին-

չեւ աչքէս կորուսի. բայց դեռ երկար կը լսէի իր հնչուն ծիծաղը ու առոյգ ձայնը, մինչեւ որ հետզհետէ թուլանալով՝ վերջնականապէս հալեցաւ գետի կարկաչին մէջ: Ի՞նչ տարօրինակ աղջիկ. և ո՞վ է արդեօք:

Հոռոբսին թէյ բերաւ: Կերպ մը նկարագրեցի այդ երկու աղջիկները ու հարցուցի, թէ կը ճանչընան:

—Հասկցայ, մեր դրացիներն են. տես, այս տունը կը նստին. ըսաւ՝ իմ երէկւան նշմարած ամառանոցս մատնանիշ ընելով: Քոյր ու եղբայր են. մայր մը ու պզտիկ քոյր մը ունին ընդամենը. երկու-երեք տարի է Թիֆլիս եկած են Ռուսաստանէն. մեր տիկինը ծանօթ է. աղէկ մարդիկ են, մենակ քիչ մը աղջիկը...

—Է՞, հարցուցի հետաքրքիր:

—Ուսումնական է:

—Ի՞նչ ընենք. ուսումնականը գէշ է, չէ՞ ես ալ ուսումնական եմ:

—Ձէ, դուն մանչ ես. աղջիկներուն շատ բացելիլ սաղ չի դար:

Թէյամանը առաւ ու հեռացաւ:

Սկսայ մտածել—ո՞չ թէ Հոռոբսի կանանց կըրթութեան աննպաստ փիլիսոփայութեանը, այլ պարզապէս իր տւած անդեկութիւններուն վրայ. և քիչ-քիչ ընկղմեցայ անըրջանքի մէջ:

Այդ աղջիկը երէկ ու այսօր երկու հանդի-

պուստերուն ալ տարօրինակ ու զարմանալի տպաւորութիւն մը ըրաւ վրաս: Միւս կողմէն կրթւած է եղեր, գեղեցիկ է ու իմ միակ զրացունչիս այս առանձնութեան մէջ: Երազանքիս մէջ ինծի այնպէս կը թւի, թէ արդէն բոլուն կերպով կը սիրեմ այդ աղջիկը. և երեակացութիւնս պահ մը շատ հեռուները կը թռչի օդային սիրոյ թւերուն վրայ...

Զարմանալի տղայ եմ ես. աղջիկ մը, որ վրաս ազդելու չափ զիմազծային համաշարութիւն ունի, առաջին անգամ հանդիպելուն,—երբ դեռ հետը բառ մը չեմ փոխանակած, երբ խորհրդաւոր քօղ մը կայ ձգւած իր բովանդակ էութեանը վրայ, և միայն քօղի մէկ բարձրացուցած ծայրէն գեղեցիկ դէմք մը ինծի կը նայի—ես անմիջապէս կը յափըշտակւիմ. հոգիս շարժում մը կ'ունենայ, կ'ոգեւորւիմ ու կը մտածեմ, ան է, ան, որուն անհամբեր կը սպասէի և որ կրճքիս ծարաւը պիտի զովացնէ. ու կը թաղւիմ երեակացութեան ու անուրջներու մէջ. պէտք մը, անհրաժեշտութիւն մըն է այս սրտիս համար: Սակայն կ'անցնի քանի մը օր, գուցէ կը մօտենամ աղջկանը. խորհրդաւոր քօղը, եթէ բոլորովին չի բացւի, գէթ միւսներուն նման նոյն հասարակ աղջիկն է. կը սիրասթափիմ անմիջապէս, առանց աղէկ հասկնալու, թէ ինչո՞ւ. նոյն իսկ այդ հասարակ բառը շատ որոշ չեմ ըմբռներ. միայն կ'ըզգամ, որ այս ալ չի կրցաւ սիրտս նւաճել:

Անցկոտ անձրևի սպասող մթնոլորտին մէջ հո-

վերու քմայքէն ամպեր կը դիզւին. փայլակ ու որոտ. յոյսն է, որ կը ժպտի. բայց ահա կը փչեն հովերը, ամպերը կը ցնդին, ու նոյն խաղաղ, միակերպ կապոյտն է կեանքիս երկինքին վրայ:

Յունիս 11.

Հօրեղբայրս այսօր Թիֆլիս վերադարձաւ՝ զործերը ձգել չի կրնար: Տունը բոլորն ալ կոտրած են. իսկ ես, ճշմարիտը խօսելով, հօրեղբօրս մեկնումէն այնքան ալ դժգոհ չեմ. թւերս չափ մըն ալ ազատութիւն ստացան. տան մէջ պ. Մկրտիչը ձայն չունի. դալով տիկնոջ՝ ես անոր աչքին արդէն հասուն ու խելացի մարդ եմ, ոչ թէ քսանքսանըմէկի մօտիկ դպրոցական մը:

Երկու օր է կը կարդամ Շիլլէրի «Դոն-Կարլոսը». ինչ տիպ է, Աստուած իմ, այդ մարքիզ Պոզան, այդ անձնէր հայրենասէրը, այդ խմորւած մեծ մարդը. և անոր փաթթւած այդ իդէական, անփորձ երիտասարդը, սիրոյ ու կեանքի առաջին շփման տակ ոգեւորւած այն ազնիւ Դոն-Կարլոսը: Ա՛, կը սիրեմ ես այդ մարդիկը՝ այդ երկու իդէալական տիպերը. և նոր չէ, որ ես անոնց հետ կը ծանօթանամ. անոնց ձայնը կարծես շատոնց է ես լսած եմ:

Իրիկունը ուշ ատեն երկար կը շրջէի մեր տան զիմացը կանաչներուն վրայ: Մութ գիշեր էր: Մառերուն տակը բանդւած գաղջ ու բուրուփնալից օդը յափրեցուց ինծի, մանաւանդ Դոն-Կարլոսի ազ-

դեցուծիւնն ալ դեռ բոլորովին վրայէս անցած չէր:

Ուղեղս գործել սկսաւ. ապագայի ծրագիրներ՝ կախարդական շրջանակներու մէջ... Ծննդավայրս եմ արդէն, գործի, աշխատանքի վրայ, ոչ [թէ հիմիկան պէս օղային անընթերցու մէջ... կը խրիմ ու կը խրիմ ծրագիրներուս նրբութիւններուն, երկրորդական մանրամասնութիւններուն մէջ:

Ա՛, երկինք, ինչ սուրբ ըղձեր կան կրօնքիս տակ, ինչ ոգևորութիւն կ'երազեմ ու ինչ անձնամոռ լեցուն կեանք: Բայց այդ տեսնելու եմ արդեօք: Ո՞վ գիտէ. գուցէ իմ կեանքս ալ այս երազներէն ու անընթերցէն անդէն պիտի չանցնի. գուցէ այս բոլորը անփորձ ու եռուն տարիներու ցնորքներ են լոկ, որուն պիտի յաջորդէ սանձաժամ հասունութիւնը, և ես ալ պիտի դառնամ այն հարիւրաւոր-հազարաւոր միջակ-հասարակ էակներէն մէկը, որոնք շուրջս կը վիտան, որոնք միայն կ'ուտեն աղբերու համար և կ'ապրին միայն ուտելու համար. և այս բոլորը, որ աշխարհը աչքիս զեղեցիկ կը ցուցնէ և որ կեանքիս խորհուրդ կու տայ, այս բոլորը, որ զգացումներս մէջ ազնուութիւն կը [թափէ և որ սրտիս իդէականի ծարաւը կու տայ. ա՛հ, այս բոլորը գուցէ ցնդին պիտի կեանքիս մատղաշ օրերուն հետ: Զէ՛ որ ամենքն ալ ականջիս այդ երգը կը կրկնեն. գուցէ իրաւունք ունին. միթէ իմ անփորձութիւնս այդքան մարդոց փորձառութենէն աւելի վեր է: Եւ ինչո՞ւ կը պահանջեմ, որ ուրիշ-

ներէն բարձր պիտի լինիմ, իմ ո՞ր առաւելութեանս համար. ես ալ այդ մարդ ըսւած էակի նոյն հասարակ մէկ նմուշը չեմ: Ո՛ւհ, Աստուծ իմ, ինչ սարսափ այս մտածումները. որքան դառնութիւն, որքան [թոյն կայ այս խոհերուն տակ, որ ամբողջ հոգիս, բոլոր ոգևորութիւնս սպաննել կ'ըսպառնայ: Ո՛հ, չեմ կրնար հաւտար, անկարելի է. ոչ, ես չեմ կրնար ոչինչ մը լինի:

Յունիս 12.

Այս քանի մը օրւան մէջ շրջակայքը տեղ չի փնաց չափսիեցի: Մեր ետեւի լեռը՝ իր [թզուկ անտառակով, վարը ձորը՝ իր զետակով, մեր պատշգամի դիմացէն վազող արքունի խճուղին՝ իր վերստի սիւներովը—այս բոլորը արդէն իմ սեփական տունս է կարծես:

Առտու իրիկուն շատ աղէկ է. ցերեկներն է քիչ մը ձանձրալի. անեցիք կը քնանան, տունը կը լռէ, միւս կողմէն ալ տաքը կը ճնշէ: Ընթերցանութիւնս է միակ ընկերս ու սփոփիչս: Հետոս անդուկ մը գիրք եմ բերած. ընելու շատ գործ:

Գեղեցիկ դրացունհիս գրեթէ ամեն օր կը հանդիպիմ, կամ առտուները կամ իրիկունը շրջադաշութեանս միջոցին: Նոյնն է միշտ. զարմանալի բնաւորութիւն մը. բաց, զւարթ, անհոգ, եռուն, իսկը ազատ թռչուն մը:

Կ'ըզգամ, որ իր ուշադրութիւնը գրաւած եմ:

Անցեալ օր աղախնի գլխարկը յափշտակած կը վազէր՝ հեալով, խնդալով, ճըշելով. ու քովէս աչնքան մօտիկ անցաւ որ օ-դը-կոլոնի վափուկ հոտ մը դէմքս պարուրեց: Նախորդ իրիկունն ալ պղտիկ քրօշը ձեռքէն շրջանակը առած կը դարձնէր՝ դարձ ռու կարմրած ետէն վազելով. եթէ չըզգուշանայի շրջանակը ոտքերուս վրայէն պիտի անցնէր. աղջիկը չար ժպիտով մը անցողակի «պարզոն» մը ըսաւ ու սլացաւ: Երէկ իրիկուն ալ վարը՝ ձորը հանդիպեցայ իր եղբօրը հետ. երեսունի մօտիկ սիրուն երիտասարդ մը, արեւստադէտի հովերով ու անգլիական այտմօրուքներով: Աղջիկը ուսերէն օպերէտի մը սիրուն մէկ կտորը կ'երգէր. ա, ինչպէս անուշ եկաւ ինծի այդ սոլօն գետակի ձայն պահող երգակցութեան մէջէն:

Ընդհանրապէս շատ օդային, խորհրդաւոր ու հրապուրիչ տպաւորութիւն մը կ'ընէ վրաս: Տեսակ մը հետաքրքրութիւն առաջացած է մէջս. երբ դուրս կ'ելնեմ, միշտ իրեն հանդիպելու տարտամ յօյս մը ունիմ. թէ երբ իրեն կը հանդիպիմ՝ անշարմարութիւն մը, ճնշում մը կ'ըզգամ. և իր խոր, յանդուզն հայեացքէն խուսափելու համար՝ բանով մը զբաղւիլ կը կեղծեմ:

Յունիս 13.

Ո՛ւհ, ապուշ եմ ես, կատարեալ տպուշ...
Իրիկան դէմ տիկնոջ հետ սրտոյտի էինք ելած.

գնացինք մինչև դիւղ: Վերադարձնուս՝ հերոսուհիին տանը առջևէն անցած ատեն՝ տեսանք, որ ծառերուն տակ սեղանի մը քով նստած՝ մայր ու աղջիկ կը կարէին:

Հարկ եղաւ մօտենանք:

Տիկինը մեզի ծանօթացուց:

— Ամուսնիս եղբօր որդին՝ Երւանդ Վէեան:

Եւ ինծի դառնալով—

— Տիկին նստալիս 2...ովա և օրիորդ Վարգուհի 2...ովա:

— Այո, կարծեմ, մէկ-երկու անգամ ճանապարհին իրար հանդիպելու պատահութիւնը ունեցանք. ըսաւ տիկին նստալիս ծամծամած հայերէնով մը ու խառնափընթոր բառերով, որոնցմէ ես ինքս գլխուս մէջը նախադասութիւններ կը շինէի, քան թէ ուղղակի իր ըսածը կը հասկընայի:

— Թէ եւ ինքը մեզի տեսնելու պէտքը չըզգաց, աւելցուց օրիորդը նոյն խեղճուկ հայերէնով ու հեգնական ժպիտով մը:

— Ինչպէս, հարցուցի ես շրւարած այսպիսի անսպասելի յարձակման մը առջև:

— Երևի՛ չէ՛ նշմարած. հա, Երւանդ. ինծի դարձաւ տիկինը:

Ես թեթեւ մը այլայլեցայ:

— Տեսէք, տիկին, կարմրեցաւ. ըսել է յանցաւոր է. բացականչեց օրիորդը մատովը ինծի ցոյց տալով ու բարձրաձայն քրքշալով:

Ես աւելի կարմրեցայ. ու կարմրելու վրայ սկսայ զայրանալ: Բարեբաղդաբար տիկինները խօսքի բռնւեցան, ու ես մոռցւեցայ: Անոնք վրացերէն կը խօսէին: Իսկ օրիորդը այդ միջոցին առաւ իր ձեռագործը ու սկսաւ արագ աշխատիլ, բայց յանկարծ նետեց ծուկերուն վրայ ու նորէն ինծի դիմեց ժպտելով:

— Սակայն ինչո՞ւ չէք խօսիր:

— Տիկինները կը լսեմ. ըսի պատասխան մը տըւած լինելու համար:

— Ուրեմն վրացերէն գիտէք:

Այլ ետ չէի կրնար դառնար. ստիպեցայ ստելու:

— Շատ քիչ, գրեթէ ոչինչ:

Բայց իսկոյն ստելուս զղջացի ու տեսակ մը ճնշում ու զայրոյթ զգացի ինքզինքիս դէմ: Միևնոյն ժամանակ ուղեղս տակնուվրայ կ'ընէի խօսելու նիւթ մը ճարելու համար: Ուղեցի օդի մասին խօսիմ՝ ծիծաղելի թւեցաւ, ամառանոցի մասին՝ շատ սովորական էր. յանկարծ մէկէնիմէկ հարցուցի.

— Արդեօք կրնամ հետաքրքրւիլ, օրիորդ, որ դպրոցը յաճախած էք:

Աղջիկը զսպւած ժպտով մը երեսս նայեցաւ ու պատասխանեց.

— Թիֆլիսի աղջկանց գիմնազիոնը:

— Աւարտած էք, երևի:

— Ո՛չ. ինչպէս կըսեն հայերէն... ներեցէք,

հայերէն աղէկ չգիտեմ. այս ձմեռ վերջընթեր դասարանն էի. աւարտեց ուսերէն:

— Ա՛յ, ճիշտ ինծի պէս:

— Իրաւ, բաղդակից ենք ուրեմն:

Նորէն ձեռագործը վերցուց ծուկերէն:

Տիկինները շարունակ կը խօսէին: Ես հեռու կը նայէի ծառերու մէջէն՝ անյարմար դիրքով մը աթոռիս եղերքին նստած: Նողկալի դրութեան մը մէջ էի. աղջկան ներկայութիւնը, որ իր քննող աչքերը յաճախ վրաս կը գամէր, իր բաց բնաւորութիւնը, որ իմ ամըշկոտութիւնս աւելի կը շեշտէր, իր խրոխտ ու ժըպտուն ձայնը, որ կարծես վրաս գերազանցութիւն մը ունէր՝ վրաս շատ գէշ կ'ազդէր, հպարտութիւնս կը վիրաւորէր, ինծի կը պղտիկցնէր:

Այդ միջոցին էր, որ օրիորդը կրկին ինծի դիմեց և այս անգամ բոլորովին ուսերէն:

— Պարո՞ն, շատ կը խորհիք. երևի աւելի խորհիլ կը սիրէք, քան խօսիլ... փիլիսոփայօրէն աւելցուց անմիջապէս:

— Երևի փիլիսոփաներէն բնաւ չէք ախորժիր. ըսի ես ակամայ ժպտելով իր հեզնութենէն վշտացած լինելս ծածկելու համար:

— Ո՛չ, ինչո՞ւ, ընդհակառակը, միայն բան մը կայ, որ քիչ մը շատ կը մտածեն ու միշտ թթւած են: Սակայն անշուշտ խօսքս ձեր մասին չէ. ես կատակ ըրի:

Բայց անոր այս արդարացումը ինծի համոզեց,
որ վշտանալս նկատած էր. և այս գաղափարը այն-
պէս զարկաւ սրտիս, որ ամօթէս ու կատաղութե-
նէս լացս պիտի գար:

— Ո՛հ... ինչո՞ւ... ինչ փոյթ... կը մկմացին շըր-
թունքներս, չգիտնալով ինչ պատասխանեն:

Ա՛, յիմար, յիմար վիճակի մէջ էի:

Երբ տիկինը հրաժեշտի համար ոտքի ելաւ՝
կարծես բանտէն կ'ազատէի:

Օրիորդի ձեռքը թոթակեցի:

— Անտարակոյս ասկէ վերջը երբ իրարու հան-
դիպինք՝ այլ ևս գաւազաննուդ կոթը զննելու պէտքը
պիտի չըզգաք. ըսաւ օրիորդը պինդ մը ձեռքս սեղ-
մելով:

Աղջկան մը առջև ծաղրելի լինելէս խայթեալ,
ինքնասիրութիւնս ոչնչացած, զայրոյթէս ինքզինքս
ուտելով՝ նետեցայ սենեակս ու դուռը կողպեցի:

Երկար ատեն մահճակալիս վրայ փըռած կը
մտածէի...

Ա՛, ես ապուշ եմ, իրաւ ապուշ:

Յունիս 14.

Արթնցայ թէ չէ՝ ուղեղս նոյն խնդրով զբաղ-
ւիլ սկսաւ: Սակայն թարմ տպաւորութեան ճնշիչ
ազդեցութենէն կազդուրեալ, լոյսի հետ ամեն բան
աղէկ կողմէն դատելու տրամադիր, քունէն թար-
մացած խոհերս նոր ուղղութիւն մը աւելին: Սկսած

էր երէկեան հակազդեցութիւնը. ես էր, որ կը բո-
ղոքէր. իրաւ, ինչո՞ւ երէկ գիշեր այնքան վրդով-
ւած էի. աղջկան հետ շնորքով չխօսելու համար.
սակայն աղջկան մը հետ նոր ծանօթացած՝ ինչ
խօսէի իր հետ. իսկ խենթ-խելօք բերնէս դուրս
տալ ես չեմ կրնար. և այդ միթէ ինծի պատիւ չէ.
և վերջապէս որքան ինքը իրաւունք ունէր ինծմէ
խօսիլ պահանջելու, այնքան ալ ես իրաւունք ու-
նէի. դեռ քիչ մըն ալ աւելի, քանի որ իր հիւրն
էի: Ուրեմն յանցանքս պահանջոտ չլինելս է. չխաժ-
նելուս համար է, որ ինծի կը խաժնեն. լմաւ, այդ
դիւրին է. ես ալ կրնամ խաժներ և վախնամ աւելի
գէշ: Աղջիկը համարձակ է, ցաւցնելու աստիճան
պինդ ձեռքս կը սեղմէ. աղէկ, ես ալ կրնամ լաց-
նելու աստիճան սեղմել. ան առանց քաշելու բեր-
նին եկածը կ'ըսէ, ես ինչո՞ւ քաշեիմ. և միթէ իմ
քովս փոռած սրախօսութիւններ քիչ կան. ան
ինծի առաջին անգամէն փիլիսոփայ կ'անւանէ ծաղ-
րութեամբ. արդ՝ ես ինչո՞ւ իրեն պիտի չհասկցնեմ,
թէ ինքը աշխարհիկ սովորական աղջիկ մըն է,
որուն հետ լուրջ խօսակցութեան մը բռնելի չես
կրնար. ահա քեզի պարզութիւն. սակայն այդ կո-
պիտ պիտի լինի. որո՞ւ հոգ, քանի որ այդ կը պա-
հանջեն ինծմէ. միշտ գերադասելի է կոպիտ լինիլ,
քան ծիծաղելի: Բայց տաքնալը աւելորդ է. պաղ-
արիւն պէտք է լինիլ. ու պիտի չարձակւիլ չպա-
շարւելու համար: Իր գէնքերը իր դէմ:

Այս որոշումներով զինւած՝ իրիկւան դուրս ելայ շրջելու, հաստատ համոզւած լինելով, որ աղջկան հանդիպելու էի. ու չխաբւեցայ:

Եղբօրը թւել մտած կը պտտէր:

Երբ մօտեցանք՝ շիտակ դիմեցի օրիորդին և առանց սաստիկ կարմրելու ուշք դարձնելու՝ պինդ սեղմեցի իր փափուկ ձեռքը, թէև ոչ լացընելու աստիճան:

Խեղճը զարմացած երեսս նայեցաւ, խնդաց ու իսկոյն մեզի իրարու ներկայացուց:

Եղբայրը՝ պարոն Կարապետ Զ...ով՝ նըկարիչ էր:

— Նկարիչ, ւն, որքան ուրախ եմ, բացականչեցի ես:

Այս բացականչութիւնս երևի պարոնին շատ հաճելի եղաւ, որովհետև բացարձակ համակրական շեշտով մը պատասխանեց.

— Երևի նկարչութիւնը դուք ալ շատ կը սիրէք:

Ա՛, անտարակոյս, գեղարւեստներու սիրահարն եմ, թէև դժբաղդաբար բոլորէն ալ բոբիկ: Միայն ըսէք խնդրեմ, աւելի տեսարանով կ'ըզբաղուիք, թէ...

— Գիտէ՛ք, պարոն, ես իբրև արհեստաւոր նկարիչ չեմ. արդէն այդ արհեստաւորներէն չեմ ալ ախորժիր, որովհետև անոնք ստակի համար կ'աշխատին, իսկ ստակը բանաստեղծութիւնը կ'ըսպաննէ: Ես պարզ նկարչութեան սիրող մըն եմ, որ

միայն արւեստի սիրուն համար կը նկարեմ: Եւ այդ պատճառով է, որ, ինքըզինքս գովելու համար չեմ ըսեր, նկարներս անհամեմատ առաւելութիւն մը ունին:

— Սակայն ես ուզեցի իմանամ...

— Պետերբուրգ ձմեռւան տեսարան մը նկարած եմ, որ ամբողջ մայրաքաղաքի զարմանքը շարժեց:

— Ուրեմն աւելի տեսարաններով կ'ըզբաղուիք:

— Այո՛. Կովկասէն լեռնանկար մը ունիմ, որ կ'ենազ Կ. իր հիւրասենեակի մէջն է կախած. այն կ'ենազը, որ իմ մտերիմ բարեկամս է և միշտ սալոններու հերոսը: Բայց երբեմն ծովանկարներով ալ կը պարապիմ. Կասպից ծովէն էսիւդ մը ունէի, որ նոյն իսկ Այվազովսկին մատ խածաւ: Ամբողջ երկու օր իրարու հետ էինք, միեւնոյն սենեակը, երբ Ռոստով էի: Գիտէ՛ք, Այվազովսկին քանի մը խոշոր թերութիւններ ունի. ես արդէն իրեն ալ ըսի, և շատ ուրախ եղաւ. սակայն այդ նշմարեղ ոչ ոք չի կայ. անուն է՝ անգամ որ ելնէ, այլ ևս կ'երթայ:

— Եւ ո՛ր ուսած էք արդեօք:

— Եղած եմ Պետերբուրգ, Մոսկւա, Օդեսսա, քանի մը ամիս ալ նկարչութեան ծննդավայրը՝ Իտալիա: Այո՛, Օդեսսա եղած միջոցիս գնչուհիի մը գլուխը նկարեցի...

— Ուրեմն կենդանագրութեամբ ալ կ'ըզբաղուիք:

— Ահ, և առանց գովելու կ'ըսեմ, որ այդ ճիշդին մէջ շատ վարժ վրձին մը ունիմ. թնչ կ'ըսէի.

հնա, Օդեսսա դնչուհի մը գլուխը նկարեցի և աշն-
պէս հրաշալի դուրս եկաւ, որ կնեագինեա Մ.-ը
կստարելապէս պատկերին սիրահարեցաւ. կնեագի-
նեա Մ.-ը՝ անշուշտ լսած էք՝ Մոսկւայի ամենա-
նշանաւոր տիկիններէն է. ճիշդ երեք անգամ իր
փառաւոր ամառանոցին մէջ tête-à-tête իր հիւրը
լինելու պատիւը ունեցած եմ. ինչ նշանաւոր կին
է և ինչպէս գեղեցիկ: Մեղք որ Մոսկւա երկար չի
կրցայ մնալ:

— Ի սրտէ կը շնորհաւորեմ ձեր յաջողութիւն-
ները. ըսի ես ծածուկ հեղնութեամբ մը: Եւ օրիոր-
դին դառնալով աւելցուցի.

— Սակայն, օրիորդ, չէք խօսիր. երեւի, այսօր
ալ դուք փիլիսոփայութեան միտում մը ունիք:

— Ո՛չ, պատասխանեց ժպտելով՝ անակընկալ
հարցէս ցնցած: Եղբօրս քաջագործութիւնները
կը լսեմ, շարունակեց:

— Ինչպէս երէկ ես՝ տիկիններու խօսակցու-
թիւնը:

Ձգացի, որ համեմատութիւնս շատ համով փա-
խաւ և աղջկան վարանումէն օգտւելով՝ շարունակեցի.

— Իսկ ինծի աշնպէս թւեցաւ, թէ դուք ալ,
ինչպէս ես երէկ, խօսելու նիւթ մը ճարելու կը
դժարանաք. իսկ նկարչութենէն երեւի արդէն կըշ-
տացած էք:

— Ուրեմն երէկ նիւթ չի ճարելնո՞ղ համար
չէիք խօսեր:

— Կը կարծէի՝ այդ գուշակած պիտի լինէիք.
երեւակացեցէք իմ դրութիւնս. շատ սովորական
չնչին բանի մը վրայ խօսիլ առաջին անգամ տե-
սակցած անձի մը հետ՝ պարզ է, որ տխմար բան
է. իսկ եթէ քիչ մը լուրջ ինչիւր յարուցանէի՝
դուք պիտի չախորժէիք:

— Այդ ձեզի ո՞վ ըսաւ:

— Որովհետեւ ամեն քիչ թէ շատ լուրջ բան
ձեզի համար փիլիսոփայութիւն է, ուրկէ կ'ահա-
բեկիք:

— Շատ աննախանձելի ու անիրաւ գաղափար
մը կազմած էք վրաս. պատասխանեց խնդալով ու
հովանոցին ժապաւէնին հետ խաղալով:

— Շիտակը փիլիսոփայութենէն ես ալ չեմ
ախորժիր, մէջ նետեցաւ պարոն Վարպետը: Բա-
րեկամ, ատոնք բոլորն ալ իրականը թողած օգային
տեսութիւններու ետեւէն վազող մարդիկ են, որոնց
մէջ գեղեցիկ զգացումը չի կայ: Հաւատացէք, իմ
մէկ ուրւանկարս անոնց ամբողջ փիլիսոփայութեան
հետ չեմ փոխեր:

— Ձեր ո՞ր ուրւանկարը. հարցուցի ես վերին
աստիճանի միամիտ դէմքով մը:

Ձարմանքով տեսայ, որ ծաղրս չըմբռնեց կամ
գուցէ չըմբռնել ձեացուց ու պատասխանեց.

— Որ և է, որը որ կ'ուզէք:

Բայց քոյրը հասկցաւ ու թեթեւ մը ժպտեցաւ:

— Իսկ դ՞ուք, օրիորդ, նկարչութեան մասին

նոյն զաղափաճըրը ունիք. հարցուցի ես խօսակցու-
թեան այսպէս անյարմար տեղ կտրւելէն վախնալով:

Եւ սկսաւ խօսքը նորէն նկարչութեան շուրջը
դառնալ: Ճշմարիտը չգիտեմ, պարոն Կարապետի
ճիծաղելիութենէն, թէ իմ առաջին յաջողութե-
նէս, թէ վերջապէս այսօրւան մէկ մասնաւոր տրա-
մադրութենէս՝ չափազանց զւարճաբան էի դարձած.
կը սրախօսէի ու կը խօսէի ոգեւորւած:

Բաւական երկար միասին շրջադաշտէլ վերջը՝
երբ արդէն սկսած էր մթնել՝ իրարմէ բաժանւե-
ցանք:

— Է՛, այսուհետեւ մեր տան դռները ձեզի հա-
մար միշտ բաց է. ըսաւ պարոն Կարապետը բաց-
արձակապէս զո՛հ հետս ծանօթանալէն:

— Շնորհակալ եմ. կ'աշխատիմ օգտը իմ արտո-
նութենէս:

Ու պինդ-պինդ սեղմեցի երկուքի ձեռքն ալ:

Ամբողջ իրիկունը դեռ նոյն ուրախ տրամա-
դրութեան տակն էի. տարօրինակ բան՝ ուռսերէն
անմիտ երգ մը կը ծամծմէի:

Երբ մտայ սենեակս ու նստեցայ մահճակալիս
վրայ՝ յիշեցի նախորդ զիշերը ու ժպտեցայ. որքան
տարբերութիւն: Եւ ինքս ալ զարմացայ այս աս-
տիճան զւարթ ու զւարճախօս լինելուս վրայ. բաց
զո՛հ էի: Աղջիկը հիմա գիտէ, որ երբ ուզեմ՝ կրնամ
իր թեթեւ դերը խաղար և եթէ չեմ խաղար՝ այդ
իմ բարի կամքէս է կոխուած: Զէ, այսօր ինծմէ

զո՛հ եմ. միանգամ ընդմիշտ վարկս ապահովւած է
այդ աղջկան առջև:

Միայն կը զարմանամ. ինչո՞ւ այսչափ հող աղ-
ջիկան մը դէմ ինքզինքս բարձրացնելու. արդեօք
սեռական հպարտութիւնն է այս:

Յունիս 16.

Երէկ ու այսօր Տուրքիոյ Վախշինի թաղ իրի-
կունն էր ձեռքս: Նոր վերջացուցի ու կը մտածեմ:
Ե՞րբ մենք ալ այդ տեսակ երիտասարդութիւն մը
պիտի ունենանք արդեօք. Ինսարոյներ, նպատա-
կով մը ոգեւորւած էակներ, որոնք համախարաններէ
նոր ուժերով դառնան իրենց հայրենիքը, ոչ թէ
հանգիստ օրեր ու ոսկի դիզելու, այլ ամեն խոչըն-
դոտ արհամարելով ժողովրդի մէջ մտնելու, հան-
րային նպատակի մը աջակցելու, եթէ ոչ նոյն իսկ
զո՛հ երթալու համար. ո՞ր է սկզբունքի համար
ամեն բան զոհող անհատ մը. ո՞ր է իսկ Ելէնմն.
Աստուծ իմ, Ելէնմն. պիտի ունենանք այդ տե-
սակ աղջիկ մը, որ թողնէ կեանքի բոլոր դիւրու-
թիւններն ու բարօրութիւնը երթալու համար իր
սիրահարին ու իր սիրահարի զաղափարներուն
ետեէն մինչև օտարութեան մէջ, մինչև կէս-վայրենի
լեռներու մէջ, մինչև վառօդի ծուխին մէջ...

Կարդայած գրքիս համեմատ ալ բանաստեղ-
ծական տեղ մը ճարած եմ կարդալու համար: Մեր
սուրենն ոչ այնքան հեռու՝ ձորին մէջ, գետի եզեր-

քին, հակաջ ուռիի մը բունն է թիկնաթոռս, նոյն ուռիի ոստերուն թաւուտը—հովանոցս: Գետը կը զլորի առջևէս ժայռերու մէջէն խլացուցիչ ժխոր մը հանելով. և այդ սրտիս կորով տուող գետի կատաղի ծեծկուքը միանալով ընթերցանութեան թողած զգացումներուն՝ աւելի ևս կը զրգռեն ու կը սրեն երեւակայութիւնս:

Միջադէպ մըն ալ, որ ոչ նւազ ցնցեց հոգիս: Խորը թաղւած էի անրջանքիս մէջ, երբ զլորւող քարերու թփռտուք մը զլուխս կամաց մը ետ դարձուց: Զորի լանջէն երկու հոգի կ'իջնէին՝ տղա ու աղջիկ մը՝ քով քովի, երկուքն ալ երկտասարդ, երկուքն ալ սիրուն. տղու կերպերէն համալսարանական մը կարելի էր գուշակել: Անոնց խօսածը ես չէի հասկնար. ցած կը խօսէին, և կարծեմ վրացերէն. գետի աղմուկն ալ արգելք էր: Սակայն ինչ հարկ բառեր լսելու. արդէն զիտէի ինչ խօսելնին, գրեթէ կէտ առ կէտ: Պահ մը առաջ էլէնան ու Ինսարով ինչ կը խօսէին գրքիս մէջ. ա, այդ խօսակցութիւնը երկտասարդ դպրոցականի մը ու սիրուն աղջկան մը մէջ. նոյն, նոյն միշտ, անփոփոխ բնալուծութեան Ֆորմիւլներուն պէս: Անոնք խօսելով ու հանդարտ եկան անցան առջևէս, անտարբեր նայւածք մը նետելով ինծի ու գրքիս. շրջազգեստի շրջիւն մը մօտէս սահեցաւ. և հազիւ տասը քայլ անդին աղջիկը իր ժանեակներու մէջ կորած դաստակը նետեց թոյլ մը տղուն մէջքը: Աչքերուս դէմ, գրեթէ իրարու

փաթթւած, խիճերու խըշըրտուքին մէջէն, ծառերու շրշուկին տակէն, դետի հեզնող քրքիշի քովէն կ'երթան յամրաքայլ իրենք ալ շրշնչելով, իրենք ալ քրքշալով... Ու սկսայ նախանձիլ. տարօրինակ, չար նախանձ մը, ինչո՞ւ այդ տղան պիտի սիրւէր. մինչ ես, սրտիս բոլոր պատրաստականութեան հակառակ, հողիիս բովանդակ ղեղման հակառակ, սիրելու անհուն պահանջիս հակառակ՝ միշտ նոյն անզոյգ անապատի արմաւենին էի. չէի կրնար գտներ մէկը, չէի հանդիպեր մէկուն, որու սրտին մէջ թափէի սիրտս ճնշող յուզումներուս յորդուժը, որու նայւածքին մէջ կարդայի անըրջած ապագայիս ու յոյսերուս իրականացման պատգամը, որու շրթունքներուն համբոյցը կեանքիս համ տար, էութեանս բոյր, որ իգէական մտապատկերներուս գեղեցիկ ներկայացուցիչը լինէր, որ... է:

Նետեցի զիրքս, ցատկեցի ոտքի, թափ տւի ձեռքս, ու բռունցքս սեղմած սկսայ արագ-արագ երթելէկէլ ծառերուն տակ:

Յունիսի 19.

Ամեն իրիկուն իրարու հետ ենք. ես ու Զ.-երը՝ քոյր ու եղբայր:

Աղւոր, շատ աղւոր իրիկուններ:

Արևը ձորի մէկ շրթունքէն կ'անհետի, մինչ միւսէն լուսնի կիսադէմը դուրս կը սողայ՝ տմոյն լոյս մը թափելով անտառակին ու արքունի խճուղիին վրայ:

Լիաթոք ներշնչելով գիշերային անուշ թար-
մութիւնը՝ կը խօսինք. թոյլ ու չկապկպած խօ-
սակցութիւն մը, որ արդէն սկսաւ ինծի ձանձրաց-
նել: Մանաւանդ որ բաբելոնեան լեզու մը կը գործ-
ածենք. ոչ անոնք շնորհքով հայերէն խօսիլ կրնան,
ոչ ես շնորհքով ռուսերէն:

Պ. Կարապետը կը պատմէ յաճախ իր ճամբոր-
դութիւններէն, եւրոպական կեանքէն. սովորաբար
անեկդոտներ:

Ես ընդհանրապէս աւելի կրաւորական դեր ու-
նիմ խօսակցութեան մէջ. երբեմն միայն ջերմ կեր-
պով մէջ կը նետուիմ. և այդ պարագային անպատ-
ճառ վէճ կ'առաջանայ. յիմար, անմիտ վէճ մը, որ
ամէն անգամ զղջալ կուտայ պատճառ լինելուս:

Օրիորդը կը լսէ, կը խնդայ, կը խօսի. ամէն
դէպք, ամէն իր անոր համար նիւթ է, միշտ պատ-
րաստ խօսք մը կայ բերնին: Վայրկեաններ ունի
միայն, երբ յանկարծ լռակեաց կը դառնայ, դէմքին
զայրոյթի ժպիտ մը կը փակչի, և աչքերը անիմաստ
ափնարկով մը մեր ու մեզի շրջապատող առարկա-
ներու վրայէն կը սահին. երևի այս ալ աղջկա-
յին է:

Թէև միշտ իր տարօրինակ խօսւածքը, իր ան-
հանգիստ, անսովոր շարժումները վրաս տպաւորու-
թիւն մը կ'ընեն, անորոշ, տարտամ տպաւորու-
թիւն մը, բայց արդէն կ'զգամ, որ պատուած է
խորհրդաւոր քօղը: Սիրուն կորուծիւններով, հրա-

պուրիչ փափկութեամբ շարժուն կերտածմըն է
այդ աղջիկը, ուր սիրտն ու միտքը հալած են խել
մը աշխարհիկ շաղկապներ, մանրիկ յուզումներ ու
շնչին հոգեր ձուլելու համար:

Ես հետզհետէ կ'ըմբռնեմ, որ իրմէն ալ, եղ-
բօրմէն ալ զգալի կերպով հոգեպէս բարձր եմ. և
այդ գիտակցութիւնը վարմունքիս ազատութիւն մը
կուտայ. կարծես իմ շրջանակիս մէջ կը մտնեմ. աղ-
ջկան ճնշիչ ազդեցութիւնը անցած է արդէն բոլո-
րովին. ես աւելի ու աւելի վստահութիւն կ'առնեմ,
ձեռքս անսկիւթութիւն մը կը հագնին, և գիշերօ-
թիկի ձախլիկութիւնը կը թափի վրայէն: Հիմա
ինծի համար հաւասարապէս ծիծաղելի է օրիորդի
վարմունքէն անցն աստիճան վիրաւորելիս, այլ և
անոր դէմ պատրաստած շէնք-շնորհք պատերազմա-
կան յատակագիծս:

Այսօր ամբողջ օրը Տուրգենևի թարգմանու-
թեան էի տըւած ինքզինքս. գործս չաջող կ'եր-
թայ. միայն ինծի սոսկալի անհանգստութիւն կը
պատճառէ պ. Սկրտիչի անվերջ թըքթըքոցը. պար-
տէզը աթոռ կը շինէ: Սրդէն անոր թըքթըքը եր-
բէք չի վերջանար. մէկ՝ քովի սենեակն է, մէկ՝
պարտէզը, մէկ՝ խոհանոցը. միշտ իր դժոխային մուր-
ձովը զինւած: Բայց ինչ մեղադրեմ խեղճը. մարդ
կարող է մինչև իրիկուն պարապ նստի. քառասուն
տարու ամուրի մը պարապ մինչև իրիկուն. դեռ ան
շատ աղէկ վարժած է. ակնթարթ մը ինծի իր

տեղը դնելու կը սոսկամ: Աստուած իմ, ինչ կեանքի
դատարկութիւն, ինչ աննպատակ դոյութիւն:

Գիշերը անքունութենէ չարչարելէ վերջը՝ առ-
տուն կանուխ ելիր ու սաղմոս քաղէ. ետքը քանի
մը ումպ թէյ խմէ շարունակ գիշերւան մոծակնե-
րէն զանգատելով. ապա թափառէ մէկ սենեակէն
միւսը դուրս ելած զամ մը, խախտած սռնի մը
փնտռելով, մինչև որ զան ու ճաշի հրաւիրեն.
կուշտ աւ կուռ ուտելէդ վերջը՝ զնա սենեակդ ու
քնացիր և արթնցիր իրիկունը ուշ ատեն, ինքդ
ալ չգիտնալով ինչ ընելու համար: Ո՛հ, և այս ան-
վերջ, անդադար, առանց փոփոխութեան. այս տար-
ւընէ դալ տարւանը կրնաս երևակայել: Անվերջ,
ճիշտ. պարզ պարբերական կոտորակի մը պէս, որ
օր մըն ալ կը հասնի, երբ նոյն թիւը գրելէ ձան-
ձրացած՝ ալ բազմակէտ մը կը դնես. կեանքի մեծ
բազմակէտը... ու վերջացաւ:

Եւ ասոր կ'ըսեն ապրիլ. ինչ ոչնչութիւն՝ կեանք
առանց գործելու, առանց մաքառման, առանց մոր-
մոքման, առանց կրքերու, առանց անհատնում ծրա-
գիրներու. է, մահը շատ աւելի խորհրդաւոր ու
բանաստեղծական է:

Յունիս 24.

Երբ ու օր է Վարդուհին չեմ տեսած: Խեղճը
հարբուխ է եղած ու դուրս չեղներ:

Այս իրիկուն պ. Կարապետին հանդիպեցայ,
խօսակցութիւնը չէր կապեր: Քիչ մը պտտելէ

վերջը առաջարկեց միասին թէյ խմենք ու սկսաւ
չանդիմանել, թէ ինչու մինչև հիմա դեռ տունե-
րին չէի գացած: Ես ալ նոյնը իրեն ըսի. քրոջ
հիւանդութիւնը իրեն զէնք ըրաւ, ու ես զինա-
թափ գտնեցայ:

Երբ պատշգամէն սրահը մտանք՝ մայր ու աղ-
ջիկ վեր ցատկեցին թէյի սեղանէն:

— Ո՛հ, այս ինչ հրաշք, ըսաւ օրիորդը ժպտելով:

— Հրամեցէք, հրամեցէք. կը կրկնէր մայրը:

Նստեցանք: Տիկինը ընտանեկան անհրաժեշտ
հարցերու շրջանը լմընցուց: Թեթեւ ու ոսոստուն
խօսակցութիւն մը սկսաւ:

Օրիորդը ոչինչ չունէր. քիչ մը աւելի գիր-
ցած երեցաւ աչքիս: Խնքնառի դէմը նստած բա-
ժակները կը մաքրէր: Իր գիրդ ու մինչև արմուկը
հայեացքիս դէմ անպաշտպան փղոսկրէ դաստակ-
ները անդադար կը շարժէին ինքնառի ու բա-
ժակներուն շուրջը: Ես քանի մը գողունի ականարկ-
ներ սպրդեցուցի այդ քնքոյշ ու ողորկ թևերուն
վրայէն, ու, պիտի խոստովանեմ, չափազանց սիրուն
գտայ:

Դուրսը սիրուն լուսին գիշեր մը:

Այն աստիճան սիրուն, որ չգիմացանք ու թէյը
վերջացնելուս պէս դուրս նետեցանք պատշգամ:
Մայրը աղջիկը արգելել ուղեց հարբուխէն վախնա-
լով. սակայն օրիորդը բարակ շալ մը գլխուն նե-
նետելով մեզի ընկերացաւ:

Աթոռներուն մէջ ընկղմած՝ երկինք կը դիտէինք։
Ի՛նչ խաղաղ գիշեր. տերեւ մը անգամ չէր զողզղար.
ընկնող աստղ մը անգամ չի կար, միայն գետն էր,
որ ձորէն իր հին երգը կը կրկնէր անտառքեր. լոյս
էր՝ ցերեկան պէս. միայն լուսնի արծաթէ լոյսը,
որ ամեն բան աւելի արձանի կը նմանցնէր։

— Տեսէ՛ք, տեսէ՛ք այդ ամպերը. ի՛նչ սիրուն
են. բացականչեց պ. Կարապետը ոգևորւած. ճերմակի
ու մութ-կապույտի ի՛նչ հիանալի խառնուրդ. հապա-
այն թանձր-անաղի գոյնը ձուլւած գորշին հետ...

Ու կը շարունակէր իր նկարչական դիտողու-
թիւնները գոյների բաղադրութիւններուն, ծառե-
րու շուքին, շուքերու թանձրութեան, կիսաստուեր-
ներու նրբութեան վրայ։ Կը խօսէր միայն իրեն
համար։ Մենք լուռ նստած էինք ու հեռուն կը դի-
տէինք։

Ան վերջացուց. երկար լռութիւն մը յաջոր-
դեց, որ սկսաւ ճնշիչ դառնալ. խօսք կը փնտռէի։

— Բայց ի՛նչ հմայիչ գիշեր է, պ. Երւանդ,
ըսաւ յանկարծ օրիորդը ռուսերէն։

— Այո՛, հմայիչ գիշեր է, կրկնեցի ես հայերէն
ու դիտմամբ շեշտեցի։

Օրիորդը զարմացած երեսս նայեցաւ։

— Ի՛րան, օրիորդ. ինչո՞ւ հայերէն չէք խօսիր,
քանի որ ամենքս ալ հայ ենք։

— Որովհետեւ աղէկ չգիտեմ. վարժւած չեմ. և
վերջապէս ի՛նչ կ'ենէ։

— Բայց ձեր մայրենի լեզուն։

— Մայրենի լեզուս. մայրս ինձի հետ միշտ
ռուսերէն է խօսած. եթէ չէք հաւտար՝ կանչեմ
իրեն հարցուցէ՛ք. պատասխանեց աղջիկը բարձրա-
ձայն ծիծաղելով, ու կէս երգող ձայնով մը ամսման
պոռաց։

Ես վայրկեան մը վարանեցայ։ Իմ տեսական
հայեացքիս խիստ գործնական պատասխան մը դէմ
առեր էր։

— Սիրելիս, այդ ճաշակի խնդիր է, մէջ նետ-
ւեցաւ պ. Կարապետը. որ լեզուն որ անուշ, գեղե-
ցիկ ու զուսպեղ է՝ այն ալ կը պորձածեմ. աղոր
վրայ ի՛նչ խօսել արժէ։

— Ուրեմն հայերէնը տգեղ է՝ ըսել կ'ուզէք։

— Շիտակը խօսելով, շատ գեղեցիկ չեմ գտներ։

— Սակայն, բարեկամ, կարծեմ ձեր նկարչական
նրբաճաշակութիւնը հոս ձեզի օգնելու պիտի չի
յաջողի։ Նախ՝ որ այս կամ այն լեզուով խօսելը
բնաւ ճաշակէ կախւած խնդիր չէ. ձեր քոյրը գուցէ
աւելի ճիշտ պատասխանը տւաւ։ Երկրորդ ալ՝ պահ
մը ձեր ըսածը ընդունելով՝ ձեր կէ հասկցաք հայե-
րէնի տղեղ լինելը, քանի որ ո՛չ ալ մեր գրականու-
թիւնը կը ճանչնաք։

— Ե՛, ի՛նչ կայ որ՝ ի՛նչ ճանչնամ. ըսէք տես-
նեմ. որն է հայերէն բանաստեղծութիւնը, գրակա-
նութիւնը, գեղարւեստը. ի՛նչ կայ։

— Հետաքրքիրի համար շատ բան. պատասխա-

նեցի ես՝ զգալով որ սուտ կը խօսիմ: Եւ խօսոյն կարծես մեղքս քաւելու համար աւելցուցի:

— Բայց ի՞նչ նոյն իսկ բան մը չունինք՝ յանցանքը ոչ թէ ձեր «տղեղ» անւանած լեզւինն է, այլ ձերը, պարոն Կարապետ:

— Ես:

— Այո, ինչո՞ւ զարմացաք, յանցանքը ձերն է. ձերն է ու իմը. մեր երիտասարդութեանը. մեր մէջ դեռ չի կայ ձեռներէցութիւն, նախանձ ու ինքնուրոյնութիւն ըսած բաները: Մենք փոխանակ մեր կեանքը ուսումնասիրելու, մեր ուղեղը աշխատցնելու, մեր բնական ունակութիւններուն հոսանք տալու՝ կը բաւականանանք ուրիշներու ստեղծածովը սքանչանալով: Այո. յանցանքը մերն է, որ դեռ չունինք այնքան ազնիւ հպարտութիւն, այնքան նուրբ պարտաճանաչութիւն մեր սեփական ուժերը գործադրելու, մեր յատուկ ստեղծագործութիւնները ունենալու, մեր կեանքի խճողումը ու մեր մտքի գալարումները վերլուծելու, մեր սրտի յորդումը ու մեր երեւակացութեան սլացքները արտայայտելու: Երբ տեղը դաց ինքզինքիս ու մեր կեանքը ծաղրել զիտեմք. բայց ասկէ անդին — ոչինչ:

Լուեցի ու դառնացած սկսայ լուսինը դիտել:

Երբ աչքերս վար առի՝ օրիորդի ակնարկին հանդիպեցայ, որ շալի թեթեւ ծալքերու մէջէն դէմքիս էր յառած:

— Շիտակը աղէկ չըմբռնեցի՝ ինչ ըսել կ'ու-

զէք. ըսաւ պարոն Կարապետը վայկեան մը լռութենէ վերջ: Բայց այդ նոյն է. խնդիրը ինծի չի վերաբերիր. ես նկարիչ մարդ՝ շիտակը ոչ ժամանակ ունիմ, ոչ ալ տրամադրութիւն այդ տեսակ բանելու վրայ խորհելու: Միայն այսքանը ինծի պարզ է, որ մենք հայերս հաստ, կոշտ ժողովուրդ ենք. ճաշակ ըսած բանը մեր մէջը չի կայ. նուրբի, գեղեցիկի ընդունակութիւնը չունինք. իսկ երեւակացութիւն. բնաւ:

— Բարեկամ, ատոնք պարապ խօսքեր են, քանի որ ոչ մեր ժողովուրդը կը ճանչնաք, ոչ մեր կեանքը: Եւ ճշմարիտ կը զարմանամ. ինչպէս առանց խղճահարեւելու անիրաւաբար կը պատարակէք ամբողջ ժողովրդի մը ընդունակութիւնները. ժողովուրդի մը, որ ձեր մայրն է, և որու երեսն ալ չէք տեսած:

— Ինչո՞ւ պիտի խղճահարիմ, սիրելիս. մարդ պէտք է ազատ մտածէ. պէտք է լայն լինի մեր մտածման հորիզոնը. նեղ, անձուկ, միջնադարեան դաղափարներու ժամանակը անցած է. այս դարը քննադատութեան դար է. Վոլտէրներու, Զոլաններու ոգին է մեր դարը դարձնողը:

Ես ապուշ-ապուշ երեսը կը նայէի:

— Ազատ, լայն մտածողութիւն, համարձակ կարծիք. կրկնեց ինքնաբաւական ու լռեց:

Զպտասխանեցի. ի՞նչ ըսէի:

Ներս մտաւ տիկինը ու խօսակցութիւնը բոլորովին փոխեցաւ: Ես անհանգիստ էի:

Քիչ մը վերջը ծանր քայլերով տուն կը դառնայի լուսինի լոյսի մէջ թաթխած խոտերու վրայէն: Վէճը վրաս ազդած էր ու շատ գէշ տպաւորութիւն թողած: Անգամ մը ուրախ եղաց իրենց անփութութիւնը երեսնուն զարկած լինելու համար. մէկ ալ մեղադրեցի ինքզինքս. միթէ վարմունքս չիմարութիւն չէր. ինչ օգուտ. բան մը, որ անոնք ինծի հասկնալ չեն կրնար. մենք տարբեր կեանքով ենք մեծցեր: Զուր տեղը վրաս խնկացնելու առիթը տւի անոնց: Հիմա, հիմա գիտէ, ինչ նեղ զաղափարներու տէր կ'անւանեն ինծի, ինչ սեղմ հասկացողութեան մարդ:

Ե՛հ, մտածելը չարժեր:

Յունիս 25

Իրիկան անուշ օդէն օգտւելով՝ նոր էի նւտեր կարդալու, երբ Հոռոբսին եկաւ յայտնեց, թէ օրիորդ Վարդուհին եկեր ինծի կը կանչէ:

Յնցւեցայ ու զարմացայ. ինչ կ'ուզէր. և միւսինոյն ատեն ակամայ ուրախութիւն մը թափանցեց մէջս:

Օրիորդը իր պզտիկ քրոջը հետ վարը կեցած կը խօսէր մեր տիկնոջ հետ, որ պատշգամէն անդադար կը կրկնէր, որ գոնէ քանի մը վայրկեան վերելնէ:

Աղջիկը հազիւ բարեւ առաւ, որ ըսաւ.

—Արդեօք ժաման մը չափ կրնաք ինծի ընկե-

րանար. պտոյտ մը ընենք մեծ ճանապարհին վրայ. ձեզի հետ խօսելիք ունիմ:

—Ամենայն սիրով, այս վայրկեանիս. ըսի ես ու սենեակս նետեցայ:

«Ինծի ըսելիք ունի» կը փսփսայի ինքնիրեն՝ գլխարկս դնելով ու ձեռնափայտս փնտռելով:

Իջայ, օրիորդի ձեռքը թոթւեցի. տիկնոջ ցտեսութիւն ըսինք ու ճամբայ ելանք:

Արքունի ուղին էր, որու վրայէն կը քալէինք. երկու կողմը ձորի կողերն էին թզուկ ծառերու կրկնոցովը իրենց ուսերու մերկութիւնը փաթթած. վարն ալ միշտ 'ոյն չարածճի գետակը:

Մենք լուռ իրար քովէ կը քալէինք. տարօրինակ յուզում մը կար մէջս. սաստիկ հետաքրքիր էի իր ըսելիքին. իր վարմունքը արտասովոր, յանդուգն ու անսպասելի էր: Ես միշտ լուռ իր խօսելուն կ'ըստասէի: Իսկ աղջիկը յաճախ երեսս կը նայէր ու կը ժպտէր, սակայն առանց ոչինչ ըսելու:

Անխօս հասանք մինչև այն պզտիկ կամրջակը, որ խճուղին մեր ափէն ձորի միւս ափը կ'անցնէ:

Անցանք կամրջակը. գետն ալ ձախէն աջ անցաւ:

—Կատուն, շրջանակդ չբարձնես, ըսաւ քրոջը ուսին զարնելով:

Երբ Կատան շրջանակի ետեւէն վազելով հարթ ճանապարհին վրայ բաւական հեռացաւ՝ օրիորդը առանց աչիւնը թեւան դարձաւ ինծի:

— Պարոն Վէհան, կ'ուզէի հայերէն սորւիմ.
ինծի ինչ խորհուրդ կուտաք:

Քարի պէս անշարժ կանգ առի:

Աղջիկը պահ մը ժպտելով ինծի նայեցաւ ու
աւելցուց.

— Ինչո՞ւ կեցաք:

— Բայց...

— Ի՞նչ բայց. առանց բայցի. խնդրեմ հար-
ցէս խոյս չի տաք:

— Ո՛չ. միայն որոշ չեմ հասկնար՝ ինչ ըսել
կ'ուզէք:

— Զարմանք, պատասխանեց միշտ ժպտելով.
կ'ուզեմ հայերէն սորւիմ. ինչ միջոցներ կրնաք ին-
ծի ցոյց տար:

— Ի՞նչ ըսեմ ձեզի. պէտք է կարգաք, ու
կարծեմ գէթ սկիզբները օգնականի ալ պէտք
ունիք:

— Այդ բոլորը ես ինքս ալ գիտեմ. ուրիշ:

— Ուրիշ...

Աղջիկը կանգ առաւ ու հովանոցին կոթովը
գետինը եռանկիւնի մը գծելով՝ աւելցուց.

— Եթէ ձեզմէ խնդրեմ, որ դուք լինիք այդ
օգնականը՝ կը համաձայնիք:

— Ե՞ս, օրիորդ:

— Այո, դո՛ւք. պատասխանեցէք. կրկնեց առանց
գլուխը բարձրացնելու:

Ես շարած էի, ուրախ էի, յուզւած էի:

— Օրիորդ, ինծի մեծ պատիւ կ'ընէք. միայն
մի մոռնաք, որ...

— Ո՛չ, ո՛չ. առանց ձեռնալուծիւններու, կամ
այո, կամ ո՛չ. ըսաւ արագ աչքերը աչքերուս դա-
մելով:

— Պատրաստ եմ, ու ամենայն սիրով:

— Շնորհակալ եմ. տէք ձեռքերնիդ:

Ու կրկին պինդ մը սեղմեց ձեռքս, ինչպէս
մեր առաջին հանդիպման ատեն:

Ես ալ փոխադարձաբար:

Սկսանք քալել վերստին:

— Արդեօք կարելի է հարցնել, օրիորդ, թէ ինչ-
պէս այս յանկարծական որոշման հասաք:

— Այո որոշումը, այնպէս, սիրտս այսպէս ու-
զեց. բայց ձեզի ո՞վ ըսաւ, թէ այդ յանկարծական
վճիռ է:

— Կը կարծեմ. քանի որ...

— Պարոն, դիտէք, որ այս ամբողջ գիշերը ես
այդ խնդրովն էի զբաղւած. խնդրեմ, այնպէս շու-
տով ուրիշները մի մեղադրէք:

— Ժպիտը շրթուքներէն սրբւած էր. ու տե-
սակ մը ջղաշին յուզումով շարունակեց.

— Եւ եթէ այդ յանկարծական որոշում լինէր՝
միթէ կը կարծէք, որ գայի ձեզմէ խնդրէի:

— Ներէցէք, օրիորդ. ըսի ես կամաց՝ զարման-
քէս ապշած:

Այս առաջին անգամն էր, որ այդ աստիճան

լըջութիւն կը տեսնէի իր ծիծաղկոտ դէմքին վրայ, իր ձայնը երբէք այդ աստիճան կամք արտայայտած չունէր. ընդհանրապէս այսօր բոլորովին ուրիշ տպաւորութիւն մը կ'ընէր վրաս. Վարդուհին աւելի հասունացած էր կարծես. աւելի ջղոտ ու դիւրագրգիռ:

Իր տպաւորութիւնը մէկէն սկսաւ աչքիս առջևը բարձրանալ:

Մենք լռած էինք. ու նորէն քով քովի կ'երթայինք:

Աղջիկը անհանդիստ էր ու կը մըտածէր:

Ես աչքիս պոչովը կը դիտէի ճերմակ ու նուրբ կիսադէմը, իր փղոսկրէ վզին մէկ մասի հետ. կէսբաց շրթունքներէն արագ-արագ կը շնչէր. երկայն, բացխըփիկ թերթերունքները շուտ-շուտ կ'ընդհարւէին դուսն ու երեսը փաթթող կապոյտ քօղին. մազի փունջ մը խուսափելով կեռիկներէն եկեր ճակատին անկիւնը խղունջ մը գալարած էր. հապա իր անցորդ. քալիւն, ներքին զբաղումէն ու օդի ազդեցութիւնէն անուշ կարմրութիւն մը առած էր, որ մարմնի ձիւնաթոյր ֆօնի վրայէն, այն ալ կապոյտ քօղին տակ, այն ալ իրիկնամուտի նարնջագոյն ճառագայթներու մէջ թաթխած՝ գոյներու աչք կաշկանդող խաղ մը կ'առաջացնէր: Վարդուհին այդ վայրկեանին անբացատրելի դեղեցիկ էր. ես այդ զգացի ու սրտի ճմլում մը ունեցայ:

— Պարոն, շարունակեց յանկարծ. ներեցէք, ես

քիչ մը շուտիկ եմ. ըսէք խնդրեմ՝ ի՞նչ գիրք գրուեմ ու երբ սկսինք. կը տեսնէք որքան շուտ սկսայ ձեզի ձանձրացնել. քանի դեռ ժամանակ է՝ եկէք դուք խօսքերնիդ ետ առէք. վերջը ինծի չի մեղադրէք:

Ու աչքի տակովը ժպտուն ինծի կը նայէր:

— Շիտակը սիրուն վարպետութիւն է. պատասխանեցի ես նմանապէս ժպտելով. ինծի քաշել թակարդը ձգել, վերջն ալ փախչելու իրաւունք տալ: Գալով միւս երկու հարցերուն՝ գրքի մասին հոգ մի ընէք. ես քովս քանի մը կտոր ունիմ, բան մը կ'ընտրեմ. իսկ սկսելը վաղընէ շուտը չիկաց:

— Շնորհակալութիւնը պզտիկ բան մը լինելուն չեմ ըսեր:

— Կամ շատ խոշոր լինելուն:

— Կատեան, պոռաց քրոջը:

Պզտիկը հասաւ մեզի. ու մենք ետ դարձանք:

Այդ բոլոր անցած-դարձածը դեռ աղեկ մը ինձի չեմ կրնար բացադրեր. ինչպէս արագ ու անակնկալ եղաւ. ո՞վ կ'երևակայէր, որ այդ աղջկան այս չափ մօտենալու էի, այն ալ այսպէս շուտ. և ի՞նչ տարբերութիւն երէկւան ու այսօրւան ձգած տպաւորութեան մէջ. և երբ կ'զգամ, որ այդ տարբերութեան պատճառը իմ երէկւան ճառս էր: Մինակ այն գաղափարը, թէ իմ խօսքերս այդ սիրուն գլուխը ամբողջ դիշեր մը չարչրեր են՝ ինծի հաճոյք վազդէ, երևի՜ ուժիս գիտակցութեան հաճոյքն է

այդ. անշուշտ, ուրիշ ինչ կրնայ լինել: Բայց զարմանք. ինչպէս ինձի հետ զբաղւելու գաղափարը յղացած է. իրեն շատ հաճելի եղած լինելու եմ: Ինչպէս ալ սիրուն է անպիտանը:

Յուլիս 2

Շաբաթւան մը չափ է սկսած ենք մեր աշխատութիւնը: Օրիորդն ալ, ես ալ մեծ եռանդով ենք գործին յարած. նոր փոփազ է:

Ամեն օր որոշեալ ժամին մեծ անհամբերութեամբ կը վազեմ օրիորդենց պարտէզը, ուր իրենց ստերոս հովանոցին տակ զբաղւելու կը նստինք: Այդ տեղը օրիորդը ընտրեց՝ չխանդարւելու համար: Ես գրքերէս զատեցի «Դաւիթ բէգը»:

Արդէն քանի մը գլուխ կարդացած ենք: Օրիորդի ընթերցանութիւնը գէշ է. նոր բառերը քիչ մը կը կըզէ: Զարմանալի յիշողութիւն ունի: Անյագօրէն կը լսէ, թէ լեզւին, թէ մեր կեանքին, թէ տեղական և թէ պատմական բացատրութիւններս, որ անդադար ստիպւած եմ ընելու ընթերցման ատեն. երբեմն այնքան լուրջ և մտախոհ, որ նոր սկսած ատեննիս կը կարծէի թէ ուշ չի դարձներ: Օր օրի զարմանքս կ'աճի. իր հարցերը հոգեկան ծածուկ խորհրդածութիւններ, կասկածներ, դժգոհութիւններ կը մատնեն:

Ես ինչ սխալ գաղափար էի կազմած այդ աղջկան վրայ երևոյթէն դատելով: Ան ինձի համար

զւարթ, անհոգ, պատրաստաբան, զեղեցիկ, հոգեկան նուրբ զգացումներէ զուրկ, ամեն քիչ-շատ լուրջ հարցէ յորանջող պշուհի մըն էր. իսկ հիմա. հիմա իր տպաւորութիւնը անոր համար աւելի մեծ է, որ բնաւ չէի սպասեր: Հիմա ինքնիրենս կը հարցնեմ. միթէ այդ սիրուն, աշխարհիկ կեղեկն տակ խորունկ հոգի մը կայ պահւած. և շիտակը չգիտեմ ինչ պատասխանեմ. վերջին երկու շաբաթւան մէջ այնքան արագ ու իրար ետեւ սկսան կրած տպաւորութիւններս փոխել, որ հաստատ բան մը ըսելու այլ ևս չեմ համարձակիր:

Այսչափը մենակ ինձի համար պարզ է, որ մեր այս նոր աշխատութիւններէն չափազանց գոհ եմ ու ոգևորւած:

Ձեականութիւնները շատ շուտով վերջացան մեր մէջէն. ոչ միայն իմ և օրիորդի, այլ և մեր երկու ընտանիքներու մէջէն: Ամարանոցի մենուութիւնն ու ազատութիւնը, երկու տարեկից տիկիներու սրտակցութիւնը, երիտասարդներուս իրարու հետ կապելը՝ պատճառ եղաւ մեր ընտանիքներու աւելի սերտ յարաբերութեան:

Տիկիները շուտ-շուտ իրարու կ'այցելեն. պ. Մկրտիչի հետ նարդ կը խաղայ:

Գալով ինձի՝ ամեն օր ճաշէն առաջ արդէն անոնց եմ. իսկ ճաշէն վերջն ալ երթալու ամենիկն դժւարութիւն չունիմ. մեր զբաղումները իմ ազատ անցագիրս է:

Եւ 2.-երու տանը գրաւած զիրքս նախանձելի
կրնայ համարւիլ: Պր. Կարապետը բացարձակապէս
ինծի կը համակրէ, քանի որ լիակատար միջոց կու-
տամ իրեն նկարչութեան վրայ խօսելու. ան բնաւ
քրոջը գործին չի խառնւիր, բնաւ: Օրիորդիս մայ-
րը ինծի սիրեց առաջին օրէն: Թէեւ կը վախնայ,
որ մտաւոր աշխատութիւնը իր աղջիկը կը յոգնե-
ցնէ, բայց և այնպէս մեր պարապմունքներուն ար-
գելք չէ. մանաւանդ որ օրիորդը տան մէջ բոլո-
րովին անկախ զիրք մը ունի, դեռ քիչ մըն ալ
տիրապետող: Վեցամեայ Կատեան վրաս կը խենթե-
նայ. երթալուս պէս թւերուս ու ծունկերուս վրայ
է: Նոյն իսկ բաց-դեղին մազերով, կապուտաչի
ռուս սպասուհին առանձին փութկոտութիւն մը
ունի դէպի ինծի ու միշտ ժպիտ մը իր շրթունքին:

Յուլիս 7

Քանի ատեն է սովորութիւն եմ ըրած, երբ
ցորեկէան տաքը քիչ մը կը կոտրի՝ կ'առնեմ գրքերս
ու կ'երթամ լեռան լանջն ի վեր՝ անտառակը, որ
մեր տան ետեօքն է:

Սրածայր գաւազանիս յեց՝ կը բարձրանամ մին-
չեւ հոն, ուր խումբ մը ծառեր իրար գրկելով բա-
ւական սիրուն բնական հովանոց մը կազմած են,
թէեւ շրջակայքը ընդհանրապէս անտառութենէ
եւրած է արդէն:

Կը նետւիմ գետին ու կը կարդամ:

Երբ ալ յոգնիմ, կը նետեմ գիրքս խոտերուն
մէջ ու կը փութիմ կռնակիս վրայ: Հովանոցի ծակե-
րուն մէջէն կը դիտեմ երկնքի մաքուր բաց-կապոյտը,
ուր հազիւ երբեմն ամպի փռեկտումներ, մշտափո-
փոխ երազական էակներու նման, հանդարտիկ կը
լողան:

Եւ ես կը թաղւիմ այդ կապոյտին մէջ մաքե-
րըս ցրիւ, զգացումներս անորոշ, կէս արթուն, կէս
անըծոտ... մինչեւ իրիկեան դէմ արթնցող հովը
շարժէ հովանոցիս կանաչ գմբեթը ու ես սթափիմ:

Այդ սթափման վայրկեաններուն յաճախ կը
մտածեմ մեր առաւօտեան պարապմունքներուն վրայ,
մեր ընթերցման վրայ: Այդ աշխատութիւնը ար-
դէն կեանքիս մէջ մեծ տեղ մը գրաւած է հիմա.
անդադար նոր ծրագիրներ կը պատրաստեմ. յաջորդ
օրւան կարդալիքնիս աչքէ կ'անցնիմ. խօսելու հա-
կան հարցերը կ'որոշեմ. շարագրութեան նիւթ կը
փնտռեմ. կամ յիշողութեանս մէջ կը վերարտադրեմ
առաւօտեան խնդիրները, վէճերը, աղջկան ընթեր-
ցումը, ձայնը, գիրքը, իր ժպիտը, նայածքը:

Այս իրիկուն նոյն այդ դիրքին մէջ կ'երազէի,
երբ տարօրինակ հարց մը ծնունդ առաւ ուղեղիս
մէջ. եթէ Վարդուհիին տեղ ուրիշ մը լինէր՝ այս-
պէս պիտի աշխատէի: Բաւական խորհնցայ որոշ
պատասխան մը տալու վարանելով, Բայց կ'ըզգամ,
որ ոչ. պիտի խոստովանեմ, դիմացինիս աղջիկ մը
լինելը որդեորութեանս վրայ մեծ ազդեցութիւն

ունի. մանաւանդ այս տեսակ աղջիկ մը, որ որքան տարօրինակ է, այնքան ալ սիրուն: Ես արդէն սկսած եմ գիտակցել, որ մեր պարապմունքները ինծի համար պարզ զբաղում մը լինելէն առաջ անփոխարինելի հաճոյք մըն է: Հաճոյք, այո. նստած դէմդէմի հովասուն բաղեղներուն տակ, յենած մարմարէ կլոր ու նեղ սեղանի մը, այնքան նեղ, որ երբ երկուքս ալ քիչ մը հակինք՝ մազերն իս իրար կը շոյեն. անուշ, ներդաշնակ կանացի ձայն մը, որ կը թրթռայ իրեն յատուկ աղւոր շեշտերով. և գինիի պէս կը գինովցնէ ինծի ու կ'ոգեւորէ: Ես այդ ոգեւորութեան կը պարտիմ տւած սրտալիր բացատրութիւններս, որոնք երբեմն շատ հեռունները կ'երթան ու վէճեր կը ծնին. ա, այդ վէճերը, ձայներն իս իրարու կը հիւսւին. և աղջիկը իր մէկ հրապուրիչ սովորութեամբը ինծի լռեցնելու կամ առարկութիւնս արգելելու համար՝ անդադար ձեռքս կը բռնէ. երբ իր քնքուշ մատներուն տակ դաստակիս սեղմելը կ'ըզգամ՝ սարսուռ մը կ'անցնի մարմնէս. է, աղջիկ մըն է վերջապէս:

Յուլիս 11

Այսօր վերջացուցինք վէպի առաջին մասը. թարմ տպաւորութեան տակ սկսանք խօսիլ այդ մասի զեղարեւտական թերութիւններու ու գեղեցիկ կտորներու վրայ: Այս զբաղումը մեզի այնպէս կ'անած էր, որ ժամանակի անցնիլը բնաւ չնկա-

տեցինք: Այն ատեն միայն ուշքի եկանք, երբ սպասուհին հովանոց մանելով մեզի ճաշի հրաւիրեց: Ես ուղեցի մեկնիմ, բայց Տիկնոջ ու պ. Կարապետի միահամուռ ստիպումներու առջև տեղի տալու հարկադրուեցայ:

Պ. Կարապետը ճաշէն վերջը ինծի իր աշխատանոցը առաջնորդեց, ուր մինչև հիմա գրէթէ շնորհքով չէի մտած:

— Իրաւ, թէև ցոյց տալու բան մը չունիմ, աղւոր կտորներս Թիֆլիս եմ ձգած, ըսաւ պարոնը նախապէս, բայց և այնպէս, գիտէք, մարդ միշտ հաճոյք կ'ըզգայ իր աշխատութիւնը ուրիշի մը ցուցնելով:

Եւ պարոնը բնաւ այդ հաճոյքը չզլացաւ իրեն՝ ի հաշիւ իմ ձանձրոյթիս: Ժամերով ինծի մէկ կիսատ ներկերու մէջ թաթխւած կտաւի առջևէն միւսին առջևը կը քաշէր. անդադար խօսելով, մեկնելով, բացադրելով նկարներուն նիւթը, իր նկարելու եղանակը, փաստեր կը բերէր նկարիչներու խօսքերէն ու կեանքէն:

Ես անքաղաքավարի ու տգէտ չերենալու համար մէջէմէջ բան մը կ'ըսէի կամ կը հարցնէի, թէև իր այդ շատախօսութիւնը ինծի այնքան հետաքրքրական էր, որքան իր նկարելիք պատկերներուն ուրւագծերը:

Վերջապէս դարձանք սենեակ:

Տիկինը առաջարկեց աղջկանը բան մը նւագել զաշնակի վրայ:

Օրիորդը սովորական չէր ձանձրացնեմս և այլն զարձաճներէն վերջը՝ բացաւ զաշնակը ու աթոռակին վրայ նստելով—

— Ի՞նչ կ'ուզէք, հարցուց ինծի:

— Ինչ որ կը կամենաք:

Ժպտեցաւ՝ չգիտեմ ինչու. վարկեան մը եղունկները դիտեց. արագութեամբ դուրս քաշեց ձայնատետրերու կոյտէն մէկը ու սկսաւ թղթատել. այնպէս արագ, որ հազիւ կրցայ տետրակի երեսին Մենդելսոնի անունը կարդալ:

Նւագել սկսաւ:

Ես զաշնակի քովը կեցած՝ կը դիտէի իր երկար, ճկուն բարակ մատները, որոնք զաշնակի մատներուն վրայ կը վազէին. իր կարծ կտրած մազերը, որոնք ամեն ցնցման ուսերուն վրայ կը դողդղային, իր նուրբ ու պինդ կծկած շրթունքները, իր ձայնատետրին յառած-գամամբ վառ աչքերը. և այդ բոլորը չափազանց հմայիչ կը թւէր ինծի երաժշտական ալիքներուն մէջէն:

Քիչ մը վերջը կ'անջատէի. ու խոհուն դէմքով՝ փոխանակ տուն երթալով՝ իջայ շիտակ ձորը ու կռթնեցայ մամուռ ժայռի մը, որու վրայ անձոռնի, ծուռ ու մուռ ուռի մը սուեր կը ձգէր:

Անշարժ, կէս նստած, կէս յենած ականջ կը դնէի երկար գետի աղմուկին ու կը դիտէի անոր բիւրաւոր գալարումներն ու ոլորուն պտոյտները:

Ժամերը կը թռչէին՝ գիտէի. բայց չէի ուզեր տեղէս երեւամ. տեսակ մը մեղկութիւն տիրած էր վրաս: Կը ցանկացի այդպէս մնամ անշարժ, այդ աղմուկին մէջ անվերջ խոհուն...

Բայց ինչ կը խորհէի. ոչինչ. կամ գրէի ոչինչ. երազի պէս բան մըն էր այն, երազ, ուր զաշնակ մը կար և որու վրայ Վարդուհի մասնները կը վազէին...

Յուլիս 17.

Իմ արդի բոլոր մտածումներս կենդանացած են միայն մեր միասին սլարապման ժամերուն վրայ: Առաւօտները անբնական անհամբերութեամբ որոշեալ ատենին կ'ըսպասեմ. ու միշտ տեսակ մը անհանգիստ ուրախութեամբ կը վազեմ 2-երու տունը, ուր սովորաբար պատշգամի վրայ կը հանդիպեմ օրիորդին, որ նոյն անհամբերութեամբ կարծես ինծի կը սպասէ:

Ան ալ բոլորովին ոգևորւած է հիմա մեր զբաղումներէն: Գրքին մէջ նկարագրւած այդ հաց կեանքը, այդ հաց տիպարները բուն հայկական հողին վրայ, այդ մեր լեռնական պզտիկ անցեալը մեր հիանալի լեռներուն վրայ, օրիորդին համար բոլորովին նոր այդ աշխարհը հիմա սաստիկ կը հետաքրքրէ անոր հոգին ու կը յուզէ: Եւ երբ կը մտածեմ, թէ իմ ներշնչման ջերմութեան տակ փթթեցաւ այդ թարմ ու նոր զգացումներով ծաղիկը՝ կուրծքս հպարտութեամբ կ'ուռի:

Յաճախ կը պատմեմ անոր մեր կեանքէն, դա-
ւառէն, մեր բնութեան գեղեցկութիւններէն, ժո-
ղովրդի դառնութիւններէն. կը նկարեմ անոր երազ-
ներս, այդ հողին վրայ ծլելիք ապագայ քաղաքա-
կրթութիւնը. կը գծեմ անոր մեր բոլորիս պարտքը
եղող աշխատանքը այդ երազական ապագային մեր-
ձեցմանը քայլ մը աւելի ընելու համար:

Աղջիկը կը լսէ ինծի՝ աչքերը աչքերուս:

Կամ աղջիկը ինքը կը պատմէ ինծի իր կեան-
քէն, կը դժգոհնայ մեր հասարակական կաշկանդող
պայմաններէն, կը նկարագրէ Բորժում անցուցած նա-
խորդ ամառը, իր մանկական չիշատակներէն, իր
դպրոցական կեանքէն. մանր ու խոշոր, հետաքրքիր
ու երկրորդական անվերջ նիւթեր, որոնք սակայն
անհուն ուշադրութեամբ մը կ'ունենդրեմ:

Ու հետզհետէ մեր գաղափարները կը նոյնա-
նան, մեր ձգտումները իրարու կը մօտենան, մեր
իդէալները, մեր անուրջները իրարմէ գոյն ու ձև
փոխ կ'առնեն:

Եւ մենք այդ կ'ըզգանք փոխադարձաբար. ու
ալ աւելի իրարու կը մօտենանք:

Անտարակոյս այդ է պատճառը, որ ես ալ օր
օրի աւելի կ'ըզգաղւիմ իրմով:

Երէկ առաւօտ կեանքիս մէջ առաջին անգամ
աղջկան մը վրայ խորհելով քունէս արթնցայ:

Այս բոլորը ինծի համար նոր է, բայց չեմ
զարմանար: Այս աստիճանի մտերմութիւն ու շփում

ոչ մէկ աղջկան հետ չեմ ունեցած. պարզ է, որ
դէպի ոչ մէկն ալ այս աստիճանի հետաքրքրութիւն
չի տածէի:

Քանի օր է սովորութիւն դարձուցի՝ ընթեր-
ցանութենէն վերջը միշտ բան մը նւագիլ կուտամ
օրիորդին մեկնելէս առաջ:

Եղանակի մը ներդաշնակութեան մէջէն աղ-
ջիկը վրաս տարօրինակ հաճելի տպաւորութիւն մը
կ'ընէ:

Եւ կարծեմ անպիտանը արդէն նկատած է այդ:

Այսօր երբ կարդաղած գլուխը վերջացուց, գո-
ցեց գիրքը ու աչքերը նշանակիչ կերպով մը կըծ-
կելով—

— Սրդեօք չէք ուզեր, որ նորէն բան մը նւա-
գեմ, պ. Երւանդ. հարցուց ինծի չարամիտ շեշտով մը:

Ու ժպտեցաւ շեշտակի աչքերուն խորը նայելով:

Զգիտեմ ինչու դողացի այդ ժպտէն ու այդ
նայւածքէն:

Դեռ չէի պատասխանած, որ աղջիկը քաշեց
ձեռքէս, խնդաց, մազերը ճակտէն ետ նետեց ու
նեքս սլացաւ:

Ես ալ ետեւէն:

Դաշնակը կը թնկար:

Տարբեր ոգևորութեամբ մը կը նւագէր այսօր.
Գանգը կը զողլըղար, մազերը կը ցատկուտէին, այտերը
վարդ էին կտրեր, աչքերը կը վառէին ու թարթիչ-
ները արաղ կը թարթէր. շրթունքները շուտ-շուտ

կը կծկւէին ջղաձգօրէն ու դաստակները կ'ոսոսոսէին անդադար:

Եւ այս բոլորը իրարմէ յանդուգն, իրարմէ ներդաշնակ, իրարմէ կայտառն շեշտեր դուրս կը ցայտեցնէր եղանակի թաւալման մէջէն:

Ու ես յուզւած կ'երազէի, թէ լսածս եղանակ մը չէր, այլ չարաճճի աղջկան մը եթերային մարմինը, որ աչքերուս դէմ արագ կը դառնար արեւելեան պատի մը բոլոր քմահաճոյքներովը, և այդ եթերէ մարմինը, ա՛յ, ինքը Վարդուհին էր այդ...

Յանկարծ դաշնակը վերջին տոն մըն ալ ժայթքեց ու նւազը դադրեցաւ:

Սթափեցայ...

Վարդուհին բուռն շարժումով մը դարձաւ իր փոքրիկ կտոր աթոռակին վրայ ու իր սիրուն ժպիտը շրթունքին—

— Գո՛հ էք ըսաւ:

Երևի դէմքիս վրայ նկարւած էր յափըշտակութիւնս. և աղջիկը հըպարտ իր ազդեցութենէն—

— Ձէք պատասխաներ. կրկնեց դէպի ինձի դալով:

— Հիանալի է, շնորհակալ եմ. բացականչեցի ես, ցատկեցի ոտքի, սեղմեցի ձեռքը. ու այլ ևս չէի ուզեր ձգեմ: Ան ալ իմս կը սեղմէր...

Տուն հանդիպեցանք միայն. և առանց ճաշելու՝ պատրւակով մը իջայ ձոր:

Սկսայ գետի ափովը վար քալել, ցատկելով քա-

րերու վրայէն, բնաւ ուշ չդնելով, որ կէս օրւան արևը զլուխս կ'այրէր:

Ու ինչ էի մտածեր. ուրախ էի, թէ տրտում, ինքս ալ չգիտեմ. բայց ուղեղս սաստիկ զբաղւած էր՝ Յանկարծ զգացի, որ սաստիկ յոգնած եմ. կանգ առի ծառի մը տակ.

— Այս ի՞նչ է, Աստուծ իմ. ես ի՞նչ կ'ընեմ: հարցուցի բարձրաձայն:

«Ձլինի անց է սիրահարիլը» անցաւ մոքէս փայլակի պէս. ու սաստիկ կարմրեցայ:

Նորէն սկսայ արագ-արագ վար վազել գետի ընթացքով, կարծես ետեւս կը վազէին: Յանկարծ նշմարեցի, որ առջևս թանձր ծուխ մը կար. դիտեցի՝ գետնէն կ'ելնէր. չհասկըցայ, թէ ինչ էր. թումբի մը ետեւէն մարդու պէս բաներ դուրս ելան՝ սև-սև. թոթուցի ինքզինքս ու հասկըցայ. ածուխ կը շինէին:

Գլուխս կը դառնար, նստեցայ քարի մը վրայ. նստելուն պէս առատութեամբ արիւն սկսաւ զալ քիթէս. արևը զլիտուս զարկեր էր:

Մօտեցայ գետին ու սկսայ լւացւիլ. գրեթէ ամբողջովին թրջւած էի, որ վերջապէս արիւնը կտրեցաւ:

Ձգացի, որ անօթի եմ. ածխագործները ինձի երկու կտոր սեցած լաւաշ ու պանիրի պէս բան մը տւին, որ անբացադրելի ախորժակով ուտել սկսայ:

Ժամանակը ուշ էր. իսկ ես բաւական հեռացած էի Դիլիջանէն:

Ելայ արքունի ճանապարհը. արեւ չի կար հոն, վրաս լեռան սուէրն էր: Կռնակէս անուշ հով մը կը փչէր:

Գլուխս բոլորովին հանդարտած էր արդէն. ու սկսայ կանոնաւորապէս մտածել անցած դարձածը:

«Սիրահարած եմ» նորէն անցաւ մտքէս: Ժպտեցայ: Ի՞նչ խենթութիւն: Անօթի էի, արեւը գլխուս զարկած էր ու մանաւանդ նւագի ալ բուռն աղղեցութեան տակ. ահա բոլորը: Սիրահարած. ա՛, ի՞նչ միամիտ եմ դեռ. աղջկան մը հետ չորս-հինգ օր տեսնեցայ, հետը քանի մը երես վէպ կարդացի ու արդէն կը կարծեմ, թէ սիրահարած եմ:

Յուլիս 18.

Երէկան: դէպքէն ի վեր Վարդուհիին հանդիպելու դժկամութիւն մը կար մէջս: Ուրախութիւնս անչափ եղաւ, երբ պառաւը ներս մտնելով յայտնեց երիտասարդի մը ինծի փընտռելը և երբ դուրս վազելով Միքայէլի հետ ճակատ ճակատի զըտնեցայ.

— Միքայէլ:

— Երևանդ:

Ու խոշոր ուսանողական համբոյր մը:

— Վերջապէս, եղբայր. անհամբեր քեզի կ'ըստասէի. Դիլիջան եկո՞ւր, որ քեզի պտտցնեմ, կ'ըսէիր. եկայ ու դուն չիկաս. ա՛յս է խոստումդ:

— Կեցիր. իմ խօսքս խօսք է. ի՞նչ գիտենայի, որ դառու էիր: Միւս կողմէն ալ Միսակը նամակի վրայ կը գրէր, որ անպատճառ քանի մը շաբաթ նոր-Քաջաղիդ իրենց երթամ:

— Ո՞ր Միսակը. մեր ընկեր:

— Այո՛:

— Իրաւ. ի՞նչպէս է, ի՞նչ կ'ընէ:

— Ի՞նչ պիտի ընէ,¹⁾ իրիկուններն ալ սիրահարութիւն:

— Որո՞ւ հետ:

— Երեւանէն ընտանիք մը եկած է. մէջը սիրուն աղջիկ մը կայ. բայց հիանալի, լուսին:

— Ե՛, լուսնի պէս աղջիկը ես չեմ սիրեր. շատ պաղ է:

— Թող լինի արեգակ. տաքցա՛ւ:

— Այդ ուրիշ խնդիր:

— Ի՞նչ կ'ըսէի. հա՛. աղջկան աչքը խածեր է. քանի մը նայածք, քանի մը ձեռքի սեղմումներ, մէկ-երկու ոտանաւոր ու գործը եփեր են: Մեր Միսակը գիտես ա՛. հիմա թռչունի պէս կեանք կը վարէ. գիրք-միրք բոլորը նետեր է: Բայց դու ի՞նչ կ'ընես:

«Միսակի ըրածը» անցաւ մտքէս չգիտեմ ինչու. ու թեթեւ կարմրութիւնս ժպիտի մը մէջ խեղդելով ըսի.

— Կը կարդամ ու կը պտըտիմ. ո՛հ, եղբայր, աղէկ որ եկար. ամսւան մը չափ է եկած եմ, դեռ չորս կողմս ինչ լինելը չգիտեմ. միտքս դրեր էի

¹⁾ աս պահիւ իր յոգանաւոր հէթուտ,
յորիկն իր ճշարտութիւն հէթուտ,

ձի մը վարձեմ ու շրջակայքը պտըտելու ելնեմ. գիտես որքան կը սիրեմ:

— Լաւ ես մտածեր. մենակ ձի վարձելդ ալլ ես աւելորդ է. եթէ անպէտք ստակ ունիս՝ դուն ինծի տո՛ւր. ես ծախսելու տեղը գիտեմ: Մեր ակոռքերի ու սիրուն ձի կայ. մէկը քեզի, մէկը ինծի. մէկը իմս է, միւսը եղբօրս. եղբօրս ձին դուն չես կրնար սանձեր. այն ես կ'առնեմ ու իմս քեզի կուտամ: Բացց հըր երթալ կ'ուզես:

— Սար, ձոր, անտառ, աւերակ, գիւղ:

— Լաւ. կը յաջողցնենք. բացց ինծի նայէ. կեցիր. աղէկ միտքս եկաւ. վաղը փոքրիկ ճանբորդութիւն մը ընել կ'ուզեմ:

— Այսինքն:

— Հոսկէ հինգ-վեց ժամ հեռու անտառին մէջ փոքրիկ գիւղ մը կայ. գիւղի տէրտէրին հետ եղբայրս գործ ունի. վաղը երթաց պիտի. ինծի առաջարկեց իրեն ընկերանալ՝ մերժեցի. քանի մը անգամ գացած եմ. հիմա եթէ կ'ուզես երկուքով կը միանանք անոր. որքան շատ, այնքան լաւ. ճանապարհը քիչ մը ապահով չէ:

— Ո՛հ, ամենայն սիրով. բացազանչեցի ես՝ ուրախութիւնէս Միքայէլի ձեռք սեղմելով:

— Աղէկ աղէկ. ես ալ գիշեր գործը կարգի դնեմ. առտու կանուխ պատրաստ եղիր. քեզի կ'աննենք ու կը մեկնինք: Այս գրածդ ինչ է. հարցուց յանկարծ սեղանիս վրայի բաց տետրակը թերթելով:

— «Նախընթաց իրիկունը» կը թարգմանեմ:

— Իրաւ, Աստուած համբերութիւն տայ. չէ, ես չեմ կրնար. կարդալը ձմեռը նորէն բան մըն է. այն ալ կարդալը, ոչ թէ գրելը. այն ալ դպրոցին մէջ, երբ չորս կողմէդ ուսուցիչները վրադ հաս-հասի պէս կեցած են: Հնչ, ուսուցիչ ըսի՝ միտքս եկաւ. գիտե՞ս. Օ.-եան Բաջաղեդ է:

— Է Է:

— Առանց Է-ի:

— Ի՞նչ կ'ընէ:

— Ինչ պիտի ընէ. սիրուն կնիկը թեւը առեր կը շրջի. ու ձմեռան մեզի տալիք շարադրութիւնները կ'որոճայ: Իրաւ, ամառնային շարադրութիւնդ գրած ես:

— Դեռ վրան ալ չեմ նայած:

— Կեցցե՛ք, ուսանողութիւնը. տեսար մի՛. այդպէս ընկեր լինելու է. եղբայր, ինծի այնպէս երկար-բարակ բան մը տուր է, որ եթէ ամբողջ ամառը չարչարելիմ, տակէն չեմ կրնար ելներ. ես ալ մտածեցի՝ բնաւ տակը չմտնեմ. ի՞նչ կ'ըսես տրամաբանութեանս:

— Հիանալի է:

Պահ մը լռեց ու սկսաւ չորս կողմը աչք ածել:

— Ո՛հ, գիտնական ես դարձեր գլխուս. որ կողմ դառնաս՝ գիրք ու պատկեր. ամենեւին մարդու շնորհք չի կայ. փառքս պիտի, եղբայր: Այս աղջիկը ո՞վ է.

աւելցուց յանկարծ՝ հայելիին անցուցած լուսանկարի մը առջև կենալով:

—Մեր դերասանուհիներէն մէկը:

—Ի՛նչ սիրուն է շունշանորդին: Բայց կատակը մէկ դի. այս է. պատկեր, զարդեր, ծաղիկներ, աղջկան սենեակ. մարդ երկու օր հոս ապրի թուլամորթ բան մը կը դառնայ. է, զուն ժողովրդի մարդ չես. հասկցայ՝ բանի պէտք պիտի չի գաս: Վաղը... հա, վաղը չլինիր. օր մը քեզի սենեակս տանիմ, մարդու սենեակ տեսնես. պատէն կախած է եղբօր հրացանը, իմ ատրճանակս, ձիուս սանձը, տեսնելու ես ի՛նչ սիրուն է. մի հատիկ պատկերս պզտիկ պատուհանս է, ուրկէ ամբողջ ձորն ու ձորի միւս ափը կ'երևայ. թէև սեղանիս վրայ ջրի փարչին ու սանդղիս քովիկը, երկու տետրակ ու երեք զիրք կայ, բայց մինակ զարդի համար. եթէ չես հաւատար՝ վրայի փոշին չափէ:

Մեզի ճաշի կանչեցին: Ընկերներս ներկայացուցի: Միքէն ամբողջ ճաշի ատեն քիչ խօսեցաւ. ճնշւած կ'երևար. ու հազիւ քանի մը պատառ բան կերաւ:

Ճաշէն վերջը նորէն առանձնացանք. ու երկար խօսեցանք, կամ աւելի ճիշտ՝ խօսեցաւ: Պատմեց Միսակի հետ անցուցած երեք շաբաթը. թէ ինչպէս անգամ մը Սեանի վրայ նաւարկած ատեննին պիտի ընկղմին եղեր. թէ ինչպէս լեռը շրջած ատեննին քիւրդ հովիւներուն հետ կռի են բռնուեր. թէ

ինչպէս ուրիշ անգամ մը զինուորական ձեանալով խեղճերուն հետ խաղի են եղեր, և այլն:

Ուշ ատեն գնաց, վաղ առաւօտ կանուխ պատրաստ լինիլ վերստին պատուիրելով:

Ընկերոջս երեւիլը վրաս շատ աղէկ ազդեց. կարծես լեռնական հով մը դէմքս պարուրեց. թարմ, առողջ լեռնական հով մը:

Յուլիս 19.

Նոր էի հագեր, արեւն ալ նոր էր ծագեր, որ եկան: Դիմաւորեցի:

Միքայէլը ինծի իր եղբօրը ծանօթացուց: Կարճահասակ մարդ մը, ջղուտ, մեծ գլխով, խճուճ մաղերով. խոշոր, կենդանի աչքեր, հացու քիթ. ճիշտ իր եղբայրը. երեսուն տարեկան կը լինի:

Երկու եղբայր ալ հագած էին տեղական կտորէ տաբաղներ, ոտքերնին չուշտ, գլուխնին մէկ-մէկ ուսական ճերմակ գլխարկ, մէջքերնին մի-մի դանակ և ուսերնին հրացան:

—Պատրաստ ես. հարցուց Միքէն՝ վերէն վար հայեացք մը ձգելով վրաս՝ կարծես իր հորցը ստուգելու համար: Նախ այդ ժամացոյցդ վրայէդ հանէ. քիւրդ հովիւներուն ախորժակը կը գրգռես:

Հնազանդեցայ ու պառաւին տւի ժամացոյցս:

Ուղեքսակիդ մէջը ի՛նչ կայ. հարցուց կրկին ուշադրութեամբ վրան նայելով:

—Մանր-մունր բաներ:

—Այդ մանր-մունր բաներն ալ հանէ. այդ յի-
մար տուպրակի փոխարէն ան ատրճանակս կոխէ, ու
իր վիզէն ատրճանակի տուփը հանել կ'ուզէր:

—Ես ադկէ ունիմ. ըսի հանդերձիս տակէն
փոքրիկ շրջահարս ցոյց տալով:

—Այ, ադոր հաւնեցայ. եթէ այդպէս է, ան
հրացանս. վերջապէս երեցող զարդ մը վրադ
պէտք է:

Առի այդ զարդը, նետեցի ուսս:

—Հանէ տեսիմ այդ աղջկան կօշիկներդ, շա-
րունակեց կատարեալ անտարբերութեամբ:

—Ինծի բոբիկ պիտի ձգես:

Եղբայր, դուն իմ գործիս մի խառնելի. քեզի
հանէ կ'ըսեմ. քու ինչ գործդ է: Զուշտերը չիտան,
դարձաւ եղբօրը ծիծաղելի հպարտութեամբ մը:

—Նոր էի առեր ու դեռ չեմ հագեր. ինչ և
է. ալ քեզի կը նւիրեմ. աղւոր է. աւելցուց՝ քի-
թիս բերնիս դէմ բերելով ծայրերը վեր դարձած
զոյգ մը զարաբաղի չուշտ:

Ես օղաջական ուրախութեամբ խլեցի ու Մի-
քէի օգնութեամբ անցուցի ոտքս ու կապիճները
կապեցինք:

—Տես, հիմա կարգի եկար. յարդէ գլխարկդ
ադէկ է. հեծի, հրամայեց:

Յատկեցի ինծի սահմանաւ ձիուս մէջքը:

Երկու եղբայր վրաս նայեցան քննող նայած-
քով մը. ես վէս ղիբք մը բռնեցի ձիուս վրայ:

—Այ, այ, այ. հիմա մարդ եղար. տեսար մի.
շնորհք եկաւ վրադ. բացականչեց Միքէն:

Ու ձիերը մարակեցինք:

Հով, գեղեցիկ առաւօտ մըն էր:

Ձիերը կը քշէինք, որ տաքը չկոխած անտառ
մտնենք:

Այս ընթացքով խօսել չէինք կրնար:

Ես ուրախ, գոհ ու յափշտակաւ հոգեկան
դրութեան մը մէջ էի, երբ յանկարծ մեր ճամբուն
վրայ երկու կին տեսայ մեզմէ ոչ այնքան հեռու:
Խփոյն ճանչցայ: Վարդուհին էր, իր սպասուհիին
հետ, որ անշուշտ վարը լացուելու էին զացած,
ինչպէս երբեմն կ'ընէին: Սիրտս սկսաւ նետել:

Մազերը խոնաւ ու գլխու ճերմակ բուռնու-
ղիին տակէն կէս մը ուսերուն թափւած. աչտերուն
թարմ կարմիր մը. ինքը ամբողջ սպիտակ, անխնամ
շրջադրեալի մը մէջ. այդ անխնամութեան մէջ
աւելի սիրուն, աւելի գրաւիչ:

Երբ մօտեցանք՝ բարևեցի:

—Վայ, Պ. Վէտանն է. բացականչեց զարմա-
ցած սպասուհին:

Վարդուհին ինծի կը դիտէր: Անշուշտ հեռէն
ճանչցած էր ու կը զարմանար այսպէս կանուխ,
այս ղիբքի մէջ ու այդ նոր ընկերներու հետ ինծի
հանդիպելուն:

—Այս ուր. այս ինչ այլակերպութիւն. հար-
ցուց բարևս առնելով:

—Փոքրիկ պտույտ մը անտառին մէջ. պատաս-
խանեցի ես:

Զիս կեցուցած էի. ընկերներս կամաց-կամաց
կ'երթային:

—Այսպէս չանկարծ, առանց ինծի բան մը
ըսելու. շնորհակալ եմ. երէկ ալ այնչափ սպասեցի.
ինչո՞ւ չեկաք. հարցուց սիրուն աչքերը անուշու-
թեամբ մը դէմքիս շառելով:

—Ներեցէք, օրիորդ. ընկերս եկաւ չանկարծ.
խելքս գլուխս չէր. մոռցայ ձեզի իմաց տալու:

—Մոռցա՞ք. կրկնեց ձայնը երկարելով ու գլը-
խու թեթեւ շարժումով մը: Ինչ և է, երթաք բա-
րով, աւելցուց խկոյն:

Զիուս վրայէն ծռեցայ ու ձեռքս երկնցուցի-
բռնեց ու վայրկեան մը վրաս նայեցաւ:

—Անշուշտ իրիկունը պիտի դառնաք:

—Անշուշտ.

—Բարի ճանապարհ, ըսաւ զժգոհ դէմքով մը
ու ետ քաշւեցաւ ձիուս քովէն, որ կը դոփէր:

Անգամ մըն ալ գլխով բարեկեցի ու խթե-
ցի ձիս:

Ընկերներուս հասածիս պէս—

—Է՛, Երւանդ, հասկցածդ չես, հա. պոռաց
Միքայէլը. այդ աղջիկը ուրկէ ես ճանկեր:

—Դրացիս է, պատասխանեցի անտարբեր ձայ-
նով մը:

—Ըսէ աղւոր ժամանակ կ'անցընես. ինչ ըսեմ,

մեր բաղդէն է, այդ տեսակ դրացիներու չենք պա-
տահիր. ինչ ալ սիրուն էր:

Միքայէլը ետ նայեցաւ ու անմիջապէս կցեց.

—Տղան, դեռ ետեւդ կը նայի:

Ես ալ մեքենաբար ետ դարձայ. ու գլխարկով
բարեւ մըն ալ տւի: Օրիորդը ձեռքի լաթը շարժեց:

—Օհօ, ասոնք ապուրը եփեր են, կրկնեց Մի-
քայէլը.

Ու երկու եղբայր խնդացին:

—Վերադարձիս ինձի այդ աղջկան պիտի ծա-
նօթացնես, շարունակեց ան ձին ձիուս մօտեցնելով:

—Ի՞նչ պիտի ընես, հարցուցի:

—Ինչ պիտի ընեմ. աղւոր աղջկան մը հետ
ինչ կ'ընեն. դուն ինչ կ'ընես. թէ՛ կը նախանձիս: Զէ,
եղբայր, ընկերոջս ձեռքէն ես բան չեմ խլեր. գի-
տես, ա՛, իմ սկզբունքներս. ըսենք չեմ ալ կրնար.
քու դեղձան մազերուդ, խոշոր անուշ աչքերուդ
ու ճենթըլմէնական կազմածքիդ հետ մրցիլը քիչ
մը դժւար խնդիր է:

Ես սկսայ կոկորդալիւր խնդալ:

—Զէ, բրաւօ, աղէկ ճաշակ ունիս եղեր. պատ-
ւական աղջիկ է, աւելցուց, և հազիւ նախադասու-
թիւնը աւարտած, իր բարձր լեռնցիի ձայնովը
հնչեցուց սովորական երգի մը վերջին կտորը.

«Բայց իմ սիրածը, սրտիս ընտրածը հրեշ-
տակի է նման»:

Երգի վերջին հետ լռութիւնը տիրեց:

Ձիերը ընթացք առին:

Ընկերոջս գալը ու մեր այս արշաւանքի գաղափարը պահ մը մթաղներ էին ուղեղիս մէջ Վարդուհին, երբ հիմիկեան հանդիպումս ինծի սթափեցուց: Ձգացի որ այդ աղջկան հետ ան բացարձակապէս կապուած էի. երևի սովորութիւնը արդէն բնութիւն էր դարձեր: Վարդուհին այլևս շարունակ աչքերուս դէմն էր իր առաւօտեան անխնամ հագուստով, իր թաց ու կէս թափած մազերով. ձիուս միակերպ ու չափաւոր ցնցումը գաղափարիս նոյն նիւթի շուրջը դառնալուն կը նպաստէր:

Արդէն խճուղին ձգած էինք և քիչ մը վերջը կողմնակի արահետով մը անտառ մտանք:

Արահետը հետզհետէ նեղնալով նեղուկ կաճանի մը վերածւեցաւ, որ ծառերու բուններուն խտութեան միջէն դեղին ժապուէնի մը պէս կ'օձապըտուտկէր: Այդ բունները հազարաւոր սիւններու պէս գետնէն վեր կը վազէին բռնելու համար, ծաղկանկար կերպասի մը նման մեր գլխուն վրայ փռւող այն կանաչութիւնը, որ արևի ճառագայթները կ'ասեղնագործէին:

Շուրջս զով էր, հոտաւէտ ու խորհրդաւոր:

Աննշմարելի հով մը ծառերու ամենաբարձր ոստերուն հետ կը խաղար, տերևներուն նրբին դող մը կու տար ու թռչունները աւելի կը զրգռէր, որոնք կը սիրերգէին իրենց դալար առաքաստներու շուրջը թևածելով:

Հոգիս լեցուն էր տեսակ մը անորոշ, ճնշող և ուրախ զգացումով: Բանի մը պակասը կարծես կ'զգայի. ոչ, ընդհակառակը. բանի մը յորդումը, զեղումը կարծես:

Ձիերը իրարու ետեւէ կ'երթային թափուած տերևներու խշրտուն գորգին վրայէն: Առջևէն Միքէի եղբայրը հրացանը պատրաստ, արջերէ կ'ըզգուշանար. ետեւէս Միքէն, նմանապէս զէնքը ձեռքէս միջէն կ'երթայի՝ իբրև պաշտպանեալ:

Բաւական ատեն էր բոլորովին լուռ էինք. ես անդամ մը հտիս դարձայ: Միքէն գլուխ կախեր՝ կը մտածէր:

— Այդպէս խորունկ ինչ կը մտածես. հարցուցի:

— Է՛, անշնորհք, խանդարեցիր. պոռաց դժգոհութեամբ:

— Ի՞նչը:

— Երևակայութիւնս: Գիտե՞ս, Երևանդ, ինչ կը մտածէի: Կը խորհէի, թէ իբրև դուն Սիւնեաց իշխանին զաւակն ես:

— Հէ՛. ուրիշ ուր.

— Համբերէ՛. ասկէ ալ ճիշտ հազար տարի առաջ: Եւ այս հողերը, որ կը կոխենք, այս անտառը ամբողջ Գուգարաց բզեշխինն է:

Ես ապշած իրեն նայեցայ: Ան աչքերը հեռուն ծառերու խորութեան մէջ թաղած կը շարունակէր:

—Այն ձորը, ուր մենք կ'երթանք, այս աշխարհի ամենէն հովասուն վայրն է. և հոն են գարկած իշխանական փառաւոր վրանները, ուր Գուգարաց տէրը կ'անցընէ իր ամառան ջերմ օրերը:

—Ի՛նչ գաղափար: Գուն ալ վախճամ Գուգարաց բզեշխն ես. կամ զուցէ նոյն իսկ Սիւնեաց տէրը:

—Ներեցէք, ազնւափայլ սեպուհ, ես ժողովուրդի զաւակ եմ և իմ ծագմանս չեմ դաւաճաներ. յանկարծ պոռաց ոգևորւած: Ո՛չ. ձերդ ազնւափայլութեան խոնարհ թիկնապահը լինելը իմ ամենէն մեծ պատիւս է: Արդէն գիտէք, որ ձեր վսեմափայլ հայրը ձեզի իմ խնամքներուս է յանձնած. և ես ահա չեմ համարձակիր աչքերս վերնելու ձեր զլխի այդ ոսկեծոփ փաթոյթէն, ձեր այդ զինւորական ոսկեերիզ վարապանակէն, ձեր Սիւնեաց մեծ նախարարութեան զինագրոյմը կրող զէնքերէն, ձեր...

—Բռաւօ. հիանալի է. պոռացի ես բոլորովին զարմացած:

—Ե՛, ի՛նչ կեանք կը լինէր այդ. բացականչեց թամբին վրայ շուկելով: Յնթադրինք որ մենք Գուգարաց բզեշխնն մօտ կ'երթանք դաշինքի մը կամ նիզակակցութեան մը համար: Երևակայէ, նետուիս ձիուդ կռնակը, իցնաս լեռ ու ձոր, ձիւնին-բուքին. դորձ մը տեսնելու գիտակցութիւնը զլիւուդ մէջ, ուժիդ զգացումը կրճքիդ տակ, գաղափարով մը

ողևորւած. է, մե՛ղք որ այն ատենները ծնած չենք:

Ու նորէն թաղեցաւ իր խորհրդածութիւններուն մէջ:

Ես ալ պահ մը սկսայ այդ անուրջով զբաղել. բայց շուտով նորէն Վարդուհին ինկաւ միտքս. վայրկեան մը միտքս այդ երկու նիւթին մէջ տատանեցաւ և յանկարծ երկուքը իրարու ձուլեց: Ես սկսայ ամբողջ վէպ մը հիւսել մոքիս մէջ. կը խօսէի, կը պատմէի գանգիս տակ բոլորովին ինքզինքս մոռցած:

Իբրև թէ թիկնապահս էր, որ ինծի՝ Սիւնեաց Սեպուհիս՝ կ'ըսէր.

«Այո, աչքս ձեր վրան է, ազնւափայլ Սեպուհ, այդ է ձեր վսեմ հօր կամքը, իմ պարտքս: Եւ, փնօք Ասործու, ահա երկու շաբաթ է կը ճանբորդենք խորունկ ձորերէն, ստերախիտ անտառներէն, անցանք գետերէն ու լեռներէն, և ձեր ազնւափայլութիւնը գարնան առաւօտեան պէս զլարթ է, լեռնական օդին պէս առողջ, ու ձեր հեծած արաբական շոյգին պէս առույգ: Միայն թախծութեան այն թեթեւ ամպը, որ ձեր դէմքի զլարթութեան վրայ աղոտ շուք մը կը նետէ, գիտեմ, տէր իմ, ձեր անհամբերութիւնն է: Եւ կ'ըմբռնեմ, որ կատարելապէս իրաւունք ունիք անհամբեր լինելու. թող տէրս ինծի ներէ, եթէ ըսեմ, թէ կեանքիս մէջ Գուգարաց օրիորդին պէս աղջիկ չեմ տեսած. ա՛,

օրիորդ Վարդուհին. ինչ բարդիւի հասակ է այնք
ինչ Աստղիկի աչքեր, ինչ ծիրկաթի ճակատ. հապա-
իր ուսերուն թափւած կարճ մազերը, որուն վրայ
առաւօտեան ցողը մարգարիտ շարելու չի համար-
ձակիր և անտառներու կոյս հովիկը շոյելու կը վա-
խենայ. ա, նախանձոտ էք դուք...:

Յանկարծ ահագին դամբռներու կատաղի խումբ
մը սոսկալի հաչիւնով անըջանքս ընդհատեցին:

— Շուտ իջէք ձիերէն ու ետիս եկէք, պռապ
Միքէի եղբայրը՝ ձիէն ծառի մը տակ ցատկելով:

Հետեցեցանք իրեն:

Ետենիս ծառն էր ու ձիերնուս սմբակները.
ես ու Միքէն ծառին կրթնած. առջևնիս ալ եղ-
բայրը, որ հրացանը անդադար կէս շրջանաձև
պըտըտցնելով շուները պատշաճ հեռաւորութեան
վրայ կենալու կը հարկադրէր:

Բարեբախտաբար պաշարումը երկար չտևեց:

Երեցաւ հովիւը. երկայնահասակ, լայնաթի-
կունք, հուժկու մարդ մը. գլուխը ահագին մորթէ
փափախ մը դրած, լայն դաշոյնով ու ատրճանակով
մը զինւած. ձեռքն ալ խոշոր ճուղան մը:

Ազատեց մեզի շներու ձեռքէն ու առաջնորդեց
իր հօտին քով:

Ծառերը իրարմէ հեռանալով պղտիկ հրապա-
րակ մը բացեր էին, ուր հօտը խռնած իրար գլխու
կ'որոճար:

Հովիւը հրաւիրեց մեզի իր ծառին տակը, ուր

կուժ մը ջուր, քանի մը կտոր հաց և մէկ-երկու
լաթի կտոր կար:

Նստեցանք, հովիւն ալ. ու իր ոտքերուն տակն
ալ շները:

Քիչ մը խօսեցաւ Միքէի եղբորը հետ, մինչև
որ հոգնութիւննիս սաւինք. մեզի կաթ կթեց ու
հրամցուց: Երբ ելնել կ'ուզէինք նորէն շուները վրա-
նիս յարձակեցան: Տէրը զսպեց. շնորհակալութիւն
յայտնեցինք ու հեռացանք:

— Պ. Երևանդ, նկատեցի՞ք, որ հովւի աչքը
ձեր հրացանի վրան մնաց. ըսաւ Միքէի եղբայրը.
շունշանորդին. վախեցայ որ կ'ուզէ:

— Եթէ ուզէ՞ր:

— Շէնք շնորհք կուի պիտի բռնէինք:

— Այդ հաշուի, եթէ մօտը ընկեր մը ունենար
երեք թաս կաթի փոխարէն հրացաննիս վրայ տւած
պիտի լինէինք:

— Քիչ մը դօռ. պստասխանեց հպարտութեամբ.
Կէս ժամ չանցած գիւղն էինք:

Տէրտէրը մեզի սիրով հիւրասիրեց:

Միքայէլի հետ ելանք գիւղն ու շուրջը պըտը-
տելու, մինչև որ եղբայրը իր գործերը աւարտեց
ու անմիջապէս ետ ճանապարհ ինկանք:

Արդէն ժամանակը ուշ էր:

Ձիերը կը տանջէինք արեւը մայր չի մտած ան-
տառէն ելնելու համար:

Անտառին մէջ սուերները խտացեր, թանձրա-

ցեր էին: Երբ անտառէն ելնելու մօտ էինք արդէն ներսը խոր-խաւար էր. և դուրսի աշխարհի լոյսը մեր ուղիղ դժով ձգւած նեղ կաճանին ծայրը լուսաւոր շրջանի մը պէս կ'երեւնար. կարծես պառկած հորի մը մէջն էինք:

Ուշ ատեն տուն հասանք. սրունքներս թամբէն ցաւած, յոգնած ու չարչրւած:

Յուլիսի 20.

Խոր գիշեր է. խումբ մը մանկլաւիկներ Գուգարաց բզեշխի վրանէն ինձի իմ վրանս կ'առաջնորդեն:

Բազմաթիւ ոսկեղօծ ջահերն ու աշտանակները կախարդական լոյս մը կը թափեն վրանի պատերէն կախւած հնդկական քաշմիրներուն վրայ ու բիւրաւոր ցոլցումներով կը խաղան սենեակի արծաթէ սպասներուն ու կախւած արծաթազամ գէնքերուն հետ: Անկիւնը կանգնած է ահազին զրահ մը նիզակներուն կրթնած. ու վրան խոշոր վահան մը Գուգարաց զինանշանը կրող: Եւ զրահի ոտքը փափուկ գորգերով ծածկւած բազմոցն է՝ կարմիր, կապուռ, արևելեան բարձրու շրջանակին մէջ:

Ա, ինչպէս յոգնած եմ:

Մանկլաւիկները կը հռաւանդ վրանէն խոր զլուխ տալով: Եւ անմիջապէս կը մոնեն դունդ մը սպասուհիներ. ջուր, օճան անձեռնոց ձեռքերնուն կը լւան ինձի: Եւ ես կ'ըզգամ անոնց զիրգ՝ մատ-

ներուն վզիս ու աչտերուս վրայ սահիլը. ու դող մը կ'անցնի մարմնէս:

Եւ նորէն մենակ կը մնամ մտածումներու հետ: Յուզւած եմ, կարծես բանի մը կ'ըստասեմ:

Յանկարծ վրանին թանձր վարադոյրները լացն կը բացւին ու սենեակը կը լեցւի բարակ անուշահոտութեամբ մը: Պալատական կիներու խումբ մը՝ արշալուսին պէս վարդազգեստ ու ադամանդ աստղերով զարդարուն՝ հանդարտ կը մոնեն ներս, դուռնէն մինչև ինձի ճեմելիք մը կը կազմեն: Վրանը կը պայծառանայ. կանանց աչքերն ու զարդերը կ'առկայծեն շուրջս՝ հովէն ճարճաթող կայծերու նման: Եւ այդ փողփողուն վարդերանդ անցքին մէջէն նուրբ, քնքուշ, շուշանի բաժակին պէս ձերմակ էակ մը կը նշմարեմ, որ կ'առաջանայ. կարծես ամպէ կարապ մը, որ վերջալուսի եթերին մէջ կը լողայ. ու վրանը կը լեցւի շուշանի բուրումով մը:

Ես կամաց ոտքի կ'ելնեմ. սիրտս կը զարնէ:

Եսկը կը մօտենայ. պարզ անխնամ շրջազգեստ մը հագած է, մազերը կէս մը թափ ուսերուն կը թափին ու աչքերը սլաքներու պէս դէմքիս են շեռտած:

Մէկէն աչքերէն քօղը կը պատուի. ամբողջ մարմնովս կը ցնցուի:

— Սիւնեաց օրհորդը, Վարդուհի. կը մրմնջեն շրթունքներս:

Եւ այդ թեթեւ շունչէս բոլոր մոմերը մէկէն
կը մարին: Միակ ջահը վրանի կետրոնէն կէս-լոյս մը
կը ձգէ Վարդուհիի դէմքին վրայ ու կը խաղաց:

Մինակ ենք:

Առաջ կը նետուիմ. ինծի կը նայի օրիորդը դիւ-
թիչ ժպիտը շրթունքին: Աը դողդղամ, կը վարանիմ
ու մէկէն կը սեղմեմ կրծքիս իր ճկուն, նուրբ, քրն-
քուշ իրանը ու խենթի պէս կը համբուրեմ կէս
խոնավ զարգուրները, թարմ այտերը. որ կը բռնկին,
շրթունքները, որ հեշտանք կը շնջեն:

Ու շրթունքներուս վրայ իրեններուն կծկումը
կը զգամ. կ'ըզգամ իր մարմնոյ համբոյրը. այրող,
զրգուղ, խենթեցնող...

Հաճոյքի անհուն դող մը ամուր ցնցում մը
կուտայ մարմնիս. ու ես կ'արթըննամ երկու ձեռ-
քով պինդ սիրտս սեղմած:

Անծիր բերկրանք մը, փափուկ հեշտութիւն մը,
մոռցած երազի մը պէս անորոշ յուզում մը կ'ողողէ
զգացումներս:

Եւ ես անկողնիս մէջ կէս նստած բաց պատու-
հանէն անկողնիս վրայ առատութեամբ թափուող
լուսնի լոյսը կը դիտեմ յամառ հայացքով մը: Ու
շրթունքներս ականաջ անձնատուր եղողի մը անու-
ժութեամբ, «կը սիրեմ, կը սիրեմ» կը կրկնեն:

Այդ դիրքով, այդ առաջին գաղտուկ խոստովա-
նութեանս թրթռուն զգացումին տակ, այդ անուշ
գիտակցութեանս արբեցման մէջ՝ մնացի երկար

առանց շարժումի, ամենաթեթեւ շարժումէս անը-
ջանքիս բիւրեղէ հաճոյքը կ'օտրելու երկիւղով:

Արթուն էի մինչև առաւօտ: Յիշեցի բոլոր ան-
ցած-դարձածը, իմ ու Վարդուհիին մէջ պատահած
ամենաչնչին դէպքերը. և ըմբռնեցի, որ ես այդ
աղջիկը սիրած էի նոյն իսկ առաջին հանդիպումէս.
Գոնէ ինծի այդպէս կը թւէր այն վայրկեանին, երբ
լոյսի ծագելուն սպասելով մէկ կողմէս միւսի վրայ
կը նետուէի բոցերու մէջ:

Նախաճաշէն վերջը՝ խոր ուրախութեամբ մը
լեցուն, տեսակ մը վախով, սրտի ճնշած անհանգըս-
տութեամբ ոտքս Զ-երու սեմէն ներս դրի՝ սովորա-
կանէն բաւական կանուխ:

Երբ ինծի նշմարեցին՝ Տիկինն ու Վարպետը
միաբերան բացականչեցին:

— Օ՛, այս ուր էք երկու օր է, Պարոն Երւանդ:

— Ընկերս եկած էր...

— Քոյրս ըսաւ, որ պտոյտի էք ելեր. ճշմա-
րի՞ւ է:

— Այո՛, պտուի՛ շրջան մը:

Ես անոնց առաջարկին վրայ պատմեցի տեսած
ու կրած տալաւորութիւններս:

Երբ զբաղւելու համար օրիորդին հետ առանձին
մնացինք՝ անսովոր յուզում մը ինծի պատեց. յուզում
մը, որ յուզումն յայտնելու վախէն կ'առաջանար:

— Երէկ ինչպէս անցուցիք. հարցուցի խօսքս
սկսելու համար:

— Շատ լավ. ճաշէն առաջ քիչ մը Ֆերենցէն կարդացի. ճաշէն վերջը պտոյտի էի ելած:

— Ուրախ եմ, պատասխանեցի ես:

Բայց սիրտս դառնացաւ. «է, ես իրեն համար ոչինչ եմ անցաւ մտքէս. ու ականջ սկսայ մտածել»:

— Ի՞նչ կը մտածէք:

— Ա՛յ, ոչինչ. սկսե՞նք:

Աղջիկը զարմացած երեսս նայեցաւ. բայց առանց պատասխանելու բացաւ դիրքը:

Կը կարդար:

Ես անհանգիստ էի ու կը դիտէի աղջիկը, որ անդադար աչքը գրքէն վրաս կը նետէր:

— Բայց այսօր շատ ցրւած էք դուք. կարծես տխուր. ի՞նչ ունիք. հարցուց ընթերցումը ընդհատելով ու ինծի մօտենալով:

— Ոչինչ, օրինորդ. ձեզի այնպէս կը թւի. պատասխանեցի ժպտիլ ջանալով:

— Ո՛յ, դուք բան մը ունիք, կրկնեց կարեկից շեշտով մը. ու համակրանքի անուշ նայածք մը դէմքս գրկեց:

«Արդեօք», անցաւ մտքէս. ու աչքերս իրմէն չէի կրնար բաժնէր:

— Բայց ի՞նչ կայ, կը հարցնէր:

— Ա՛յ, ոչինչ. կարդացէք, խնդրեմ:

Զգիտեմ ինչ կար շեշտիս, թէ աչքերուս մէջ աղջիկը ջանկարձ կարմրեցաւ, նստեցաւ կրկին իր տեղը ու սկսաւ կարդալ:

Ես ալ զսպեցի ինքզինքս. ու ընթերցանութեան հետեւելու կ'աշխատէի:

Յուլիս 23.

Ուրախ եմ, տարօրինակ ուրախ:

Տունը, դուրսը կ'երգեմ, կը ցատկեմ ու անվերջ կը շողալիտեմ. ամենքը կը զարմանան: Ճաշերէն վերջը մինչև իրիկուն Միքէի հետ պտոյտի կ'ենենք. կ'ոտոտտենք քարէ քար, կը մազլցիմ ծառերն ի վեր, կը վազեմ ձորէն վար, վեր. Միքայէլի հետ կ'իյնամ. կ'երգենք:

Արդէն չորրորդ օրն է այս:

Արթննալուս պէս խելքս Զ.-երուն է. քանի պարապման ժամը կը մօտենայ, այնքան յուզումս կ'աւելնայ:

Աղջիկն ալ միշտ յուզւած է. աւելի կայտուռն, աւելի ժիր ու ժպտուն:

Զեմ համարձակիր իր վճիռ-զարթ աչքերուն մէջը շիտակ նայելու, որոնք կարծես մինչև սրտիս խորը թափանցել կ'ուզեն:

Ա՛յ, եթէ կարողանային թափանցել ու ան ջան-կարծ ըմբռնէր. թէ ինչ կը դառնայ մէջս այս արտաքին անփոյթ դիրքիս հակառակ:

Ա՛յ, եթէ որոշ գիտնացի, թէ ի՞նչ կ'անցնի իր մէջը:

Այս իրիկուն Միքայէլի հետ մեր պտոյտէն վերադարձին արքունի ճանապարհին վրայ հանդիպեցանք օրիորդին ու իր եղբօրը:

Միքէն ծանօթացուցի ու սկսանք խօսիլ:

Միքէն ու պ. Կարապետը իրար գտան. մէկը ժողովրդական, անտաշ, խելացի երիտասարդ մը, միւսը ազնւական, յաւակնոտ նկարիչ մը:

Խօսակցութիւնը շատ շուտով տաքցաւ:

Միքէն առանց ալլելալլութեան սկսաւ պ. Կարապետի ճաշակագիտական նրբութիւններուն հակառակիլ, որուն պ. Կարապետը ազնւական արհամարհանքով մը կը պատասխանէր:

Խօսքի թելը նկարչութենէն սիրոյ ու սիրոյ տեականութեանը անցած էր:

— Սիրելի բարեկամ, կ'ըսէր պ. Կարապետը գործը զիտցողի հաստատ շեշտով մը. սէրը մարդուս համար այնքան անհրաժեշտ պէտք մըն է, որքան և հաց ուտելը: Բայց որքան որ անհեթեթ է շարունակ միւսնոյն կերակուրը ուտելը, նոյնքան էլ անհեթեթ է սիրոյ տեականութիւնը պնդելը. ընդհակառակը, որքան շատ ուտելիք փոխես՝ այնքան օգտակար է ու հաճոյալից:

— Կը չափազանցէք, կը հակառակէր Միքէն. եթէ շատ կ'ուզէք սիրելը համեմատել ուտելիքի հետ, գէթ պտուղի հետ համեմատեցէք. նախ որ սէրը պտուղի չափ միայն անհրաժեշտութիւն է և երկրորդ ալ գոնէ տարւան եղանակներուն հետ կը փոխւի և ոչ ամէն օր:

Բոլորս ալ սկսանք խնդալ:

— Իսկ ձեր կարծիքը ինչ է. դարձաւ օրիորդը ինծի:

— Ես շիտակ սէրը ոչ կերակրի հետ կ'ընամ համեմատել, ոչ պտուղի. ես այդ խնդիրը քիչ մը բանաստեղծօրէն կ'ըմբռնեմ: Ինծի համար ալ սէրը անհրաժեշտութիւն է. միայն երբ ես սէր կ'ըսեմ՝ կ'ըմբռնեմ զգացում մը, որ մարդուս ամբողջ էութիւնը, բովանդակ կենսունակութիւնը կը սպառէ, որով ինքնին երկրորդ սիրոյ հնարաւորութիւնը կ'ոչնչանայ: Եթէ ես երբ և իցէ սիրեմ՝ կ'ուզեմ սիրեմ բոլոր ըղձերովս, բոլոր հոգեկան ուժովս. այդ միակ ու լիարժարժ բոցին մէջն ալ ցամքի սրտիս այդ աղբիւրը ու այդ բոցին հետ բովանդակ եռանդս մարի: Եւ այդ միակ սիրուս ատեն ծծեմ սիրած աղջկանս ամբողջ կենսունակութիւնը, արքենամ իր էութեամբը, իր կեանքովը, և երբ սթափւիմ, տեսնեմ. որ ան ալ, ես ալ թողմած ենք արդէն. ճիշտ ծաղկի մը պէս, որ արդէն տւած է իր պտուղը ու չորնալէ զատ պաշտօն մը չունի:

— Այն ժամանակ ինչ տարբերութիւն կ'ունենանք ծաղիկէն. նկատեց պարոն Կարապետը:

— Եւ ինչո՞ւ կը կարծէք, թէ անպատճառ տարբերութիւն պիտի ունենանք. վրայ բերի ես: Մաղիկն ալ, ես ալ նոյն գործարանական էակներն ենք, երկուքս ալ նոյն բնութեան, նոյն օրէնքներուն ենթակայ. միայն տարբեր ընտանիքներէ, ուրիշ ոչինչ:

— Սիրելիս, երկու երեք տարի վերջը ձեզի ալ կը տեսնեմ. պատասխանեց պ. Կարապետը գլխու-

կասկածոտ շարժումով մը: Երբ երրորդ սերդ մոռ-
նալով չորրորդ աղջիկ մը սիրեն՝ ինծի յիշէ, աւել-
ցուց մարգարէական շեշտով մը, որ վրաս շատ գէշ
ազդեց:

— Բայց այդ մարգարէութիւննիդ անտեղի է,
ըսի ես գրեթէ զայրացած:

— Այս մարգարէութիւն չէ, այլ պարզ փորձա-
ռութիւն. ըսաւ կամաց ձայնով մը դէպի ականջս
հակած:

Ուսերս թոթւեցի, ու աչ չի պատասխա-
նեցի:

Օրիորդը, որ վէճի ատեն շարունակ ինծի կը
դիտէր զաղտնի՝ բաժնւելու պահուս ձեռքս բռնեց
ու սկսաւ բան մը մտածել կարծես: Վերջապէս ձգեց
ու եղբօրը հետ ներս գնաց:

Ինծի նայէ, աղջիկդ հիանալի է. բարով
վայելես, ըսաւ Միքէն, երբ առանձին մնացինք:

— Տափակ-տափակ մի՛ խօսիր, զայրացայ ես:

— Ձեմ՝ ուղեր, դրպանս դիր. պատասխանեց
հեզնօրէ: ու ծիծաղելով հեռացաւ:

Յուլիս 26.

Երեկոցեան ուշ ատեն գեղէն տուն կը դառնայի
մինակ, երբ 2.-ներու դրան առաջ տեսայ Վարդու-
հին, որ քրոջը հետ պարան կը ցտակէր: Ինծի տես-
նելուն պէս, պարանը նետեց ու վաղեց դէպի ինծի
ցատկոտելով, կարմրած ու շնչատ:

— Հն, աղէկ հանդիպեցաք. ձեղի բան մը պիտի
հարցնէի, առտուն մոռցայ:

Ու սկսաւ երկու-երեք խնդրի մասին միանգա-
մայն խօսիլ՝ բոլորը իրար խառնելով. առաջ ուղեցի
բան մը պատասխանեմ. բայց պատասխանի չէր սպա-
սեր. կը խօսէր մեքենայի պէս, աչքերը վրաս գա-
մած, անդադար ժամացոյցիս շղթան, կոճակներս
ու ձեռքերս քաշքշելով:

Ես նախ իր խօսքին հետեւիլ կը փորձէի, բայց
անկարելի եղաւ. այնքան անկարող էր, և կամաց-
կամաց իմ բոլոր ուշքս միայն իր վրայ կենդրոնացաւ:

Գիշերւան առաջին սուերները ինկեր էի՝ իր
այտերուն վրայ. շրթունքները կ'երերայէին անդա-
դար ներդաշնակ ձայն մը արտահայտելով, որ ջիղերս
կը թմրեցնէր, իր դիրդ զատտակները օդին մէջ հա-
զար ձևեր կը գծէին, թովիչի գաւազանին պէս. լի
կուրծքը անդուլ խօսելէն բարձր ու անհաւասար
կ'երէէջէր. դէմքին թափւած մազերը իրեն գեղար-
ւեստական գեղեցկութիւն մը կուտային. իսկ իր
գլխի ու իրանի քիչ մը դէպի ձախ հակումը մարմ-
նին արձանային բան մը կ'աւելցնէր: Այդ դիրքով
այնքան գեղեցիկ էր, որ վայրկեան մը փախտակած
շուրջս ամեն բան մոռցայ:

— Հէ, ինչ կ'ըսէք, հարցուց յանկարծ ձեռքս
սեղմելով:

Սթափեցայ. չգիտէի ինչ պատասխանեմ. շա-
րեցայ ու խնդացի:

— Բայց դուք ինձի չէք լսեր. ախ, արդէն
ձանձրացուցի ձեզի, ըսաւ մանկական պճրանքով մը
ու շինծու վշտացած ձայնով մը:

Լուեց. քիչ մըն ալ դէպի ինձի հակեցաւ. ու
մուծին մէջ վայրկեան մը սուր, խորին հայեացքով
աչքերուս մէջ նայեցաւ. վերջը բարձրաձայն սկսաւ
խնդալ, բոլոր ուժովը ձեռքս սեղմեց ու խնդալով
հերս փախաւ:

Պահ մը քարացած մնացի:

Ետքը ծանր-ծանր քայլերով սկսայ տուն եր-
թալ: Կուրծքս սաստիկ կը սեղմէր. լալ կ'ուզէի.
կ'ուզէի կուրծքս թեթեցնեմ: Նոյն ծանր քայլերով
ելայ մեր սանդուղներէն, մտայ սենեակս, դուռը դո-
ղեցի, նստեցայ բաղկաթուիս մէջ ու արմուկներս
սեղանին կրթնցնելով դէմքս ձեռքերովս ծած-
կեցի...

Երկար, շատ երկար նստած էի այդպէս, մու-
ծին մէջ, անշնորհ. լանչիս տակ ճնշող հեշտու-
թիւն մը: Սիրտս արագ-արագ կը բաբախէր ու ան-
հաւասար շնչառութիւնը կուրծքս կ'ուռնեցնէր:

«Վարդուհի» հծծեցի վերջապէս հազիւ լսելի
ձայնով:

Եւ իմ ձայնէս սարսուցաց:

Յանկարծ ջղաձգական բուռն ցնցումով մը ու
բոլոր ուժերուս առաձգականութեամբը երկու ձեռ-
քերովս դէմքս սեղմեցի. արագ մօտեցուցի բերանս
դաստակիս, խածի պինդ մը...

Ու թուլցած, ամբողջ արիւնս գլուխս զարկած,
խոր արտաշնչելով՝ ինկայ աթոռիս թիկունքին:

Յուլիս 31.

Թէեւ մեր պարասմունքի ժամերը իրենց սովո-
րական ընթացքովը կը սահին ըստ երևոյթին, թէեւ
մեր յարաբերութիւնը սովորական հոսանքով կը շա-
րունակի, կարծես, սակայն էապէս ամեն բան փոխ-
ւած է արդէն:

Մէջերնիս ամեն ինչ սէր կը հոտի. մեր հա-
յեացքը, մեր անտեղի ժպիտները, կարմրիւր, նոյն
խակ շարժումնիս, խօսելնիս, բոլորը, բոլորը:

Երկուքնիս ալ կ'ըզգանք փոխադարձաբար, որ
կապւած ենք իրարու: Բայց միայն կ'ըզգանք. և ոչ
խակ բառ մը այդ արտայայտելու համար:

Մեր յարաբերութիւնը օր օրի տարօրինակ կը
դառնայ:

Ես քանի մը անգամ մտածեցի կերպով մը ակ-
նարկութիւն ընեմ. բայց ժամանակը եկածին պէս
ամեն անգամ յաջորդ օրւան կը ձգեմ:

Ես առաջ կը կարծէի, թէ միայն հպարտու-
թիւնս է լեզուս կապողը. սակայն քիչ քիչ կ'ըմբռ-
նեմ, որ իր հրապոյցի բոցերուն դէմ իմ հպարտու-
թիւնս կը հալի:

Մի գուցէ ծաղրւելէ կը կասկածիմ. թէ իր
զղացումներուն վրայ դեռ վստահ չեմ. կարելի է և
առաջին քայլի դժւարութիւնն է այս: Գուցէ այս
բոլորն ալ. ո՞վ գիտէ:

Սակայն ասոնցմէ զատ ուրիշ բան մըն ալ կայ
կարծես. կարծես վախ մը. անորոշ, տարաամ վախ
մը բան մը կորսնցնելու, բանէ մը զրկւելու. բիւ-
րեղէ նուրբ գեղարւեստական անօթի մը զիպչելու
տարակոյսը, որ մի գուցէ կոտորես:

Ա՛, իրաւ որ դեռ տղայ եմ ես:

Այսօրւան դէպքը որքան ծիծաղելի, այնքան
ալ բնորոշ է:

Իրիկւան դէմ մեր երկու ընտանիքներուն հետ
բոլորովս իջանք մեզմէ ոչ այնչափ հեռու գետի ափը
տնկւած բանջարանոցները:

Գեղեցիկ իրիկուն մըն էր:

Բայց, սրտի լայնացում տուող երկինք մը, ժրպ-
տոն, դէմքի ժպիտ պարգեւող վերջալոյս մը. ու
վառ-բոսորով արիւնտաժ ամպերու ցիրցան դէզ մը:

Ամենքն ալ ուրախ էինք:

Վարդուհիի բերկրանքին չափ չի կար. երեսայ
էր դարձեր. ըսենք՝ մենք ալ. իրար ձեռքէ պտուղ
կը խլէինք, կը պուռայինք. ձայներնիս աշխարհք էր
բռներ:

Մութը կոխած էր, երբ տուն ճամբայ
ելանք:

Ես ու օրիորդը ետ մնացինք. կարծես պատահ-
մամբ եղաւ այդ:

Հազիւ քանի մը քայլ ըրեր էինք միասին դէպի
ձորէն վեր, որ աղջիկը խոր շունչ մը առնելով—

—Ա՛, ինչպէս յոգնեցայ. ըսաւ:

—Շատ վաղեցինք՝ անկէ է. պատասխանեցի
միամտութեամբ:

Աղջիկը լռեց. ես ալ լռեցի. մէկ ալ չանկարծ
վանդ առաւ ու շիտակ երեսս նայելով—

—Գիտէք, պարմն, դուք բնաւ պիտի չսիր-
ւիք. ըսաւ ամուր ձայնով մը:

Մարմնէս սարսուռ անցաւ. այս տեսակ խօսք
բնաւ չէի սպասեր:

—Շատ կարելի է. բայց ուրիշ կ'ենթադրէք.
Ըսի ես կեղծ ծիծաղով մը:

—Փիլիսոփայ լինելու հարկ չի կայ. շատ պարզ
է. որովհետեւ կնոջ հաճոյանալու ամենեւին փութ-
կոտութիւն չունիք:

—Իրաւ:

—Միթէ ինքներդ չէք զգար. այսքան ատեն է
միասին ենք, դեռ ամենապարզ հաճոյախօսութիւն
մը, ամենատարրական հաճոյակատարութիւն մը ձեր
կողմէն չտեսայ. այ, օրինակ. այսքան ատեն է ձեզի
հետ առանձին շրջագայելու առիթներ ունեցեր եմ,
դեռ ոչ իսկ անգամ մը թեւերնիդ ինծի չառաջար-
կեցիք. թէև, կը յիշէք, քանիցս զխոմամբ «յոգ-
նած եմ» ըսած եմ:

—Ներեցէք, օրիորդ. կը խոստովանիմ, որ
ըրաժս անքաղաքավարութիւն է. սակայն յանցանքը
տգիտութեանս է. չեմ երեակայած, որ ձեր «յոգ-
նած եմ»-ը թեւերնիդ տւէք» ըսել է:

—Այդ բոլորը ես օրինակի համար ըսի միայն.

սակացն արդէն այդ չերեակացելնիդ նշան է, թէ ինչ աստիճանի անփոյթ էք:

— Եւ հետեաբար կը կարծէք, թէ սիրոյ մէջ երբէք յաջողութիւն պիտի չունենամ:

— Անտարակոյս. միայն եթէ չփոխուիք:

— Եթէ այդպէս է, պէտք է որ փոխուիմ եւ նոյն իսկ այս վայրկեանէս. ըսի ես ժպտելով ու անմիջապէս աւելցուցի. օրինորդ, արդեօք կը հաճիք թէս մտնելու:

Խնդաց ու մինչև արմուկը մերկ դաստակը կամաց մը թէս անցուց:

Բարակ շապիկ մը միայն մեր բազուկները իրարմէ կը զատէր. քիչ մը վերջը զգացի, որ թեւերնուս իրար կցած կէտը սաստիկ տաքցած էր ու շապիկիս այդ մասը թեթեւ մը թրջած:

Մէկէն անհուն փափագ մը ունեցայ ինծի անձնատուր այդ մերկ դաստակը կրծքիս սեղմելու. եւ թէս փոքրիկ կծկում մը ըրաւ. բայց անմիջապէս ինծի զսպեցի ու թուլցուցի:

Այլ էս ինչ խօսելս չեմ գիտեր. թէն շարունակ կը շաղակրատէինք ու կը խնդայինք:

Այդ նոյն միջոցին պաշար մը կը դառնար զխօսու մէջ: «Սեղմէ՛, չիման» կը դրդէր մէկը. «Քեզի մի՛ մոռնար. զգո՛յշ» կը կրկնէր ուրիշ մը: Եւ ուղեղս այդ երկու հրամաններուն մէջ տարուբեր՝ կը վարանէր դեռ, երբ մեր զօան անջլը հասանք:

Այլ էս ուշ էր:

Օգոստոս 5.

Մեր ընթերցանութեան ժամերը այլ էս ձևի համար են միայն. ձևի համար է, որ գիրքը կը բանանք. իսկապէս այդ մեր կուլի դաշտն է:

Այո՛, շէնք-շնորհք կըռիւ մըն է այս. հրապոյրի, հաճոյքի, կամքի ու խենթութեան տարօրինակ ընդհարումը, ուր աղջիկը յարձակողական դիրք ունի, ես՝ պաշտպանողական:

Եւ, երկինք, ալ ինչեր ըսես չընէր ինծի բոլորովին չիմարցնելու համար: Իր արդուզարդը, շարժումները, ընթերցման շեշտերը, խօսիլը, ժպիտը, նայածքը, ասոնք բոլոր իր զէնքերն են, որ ճարպիկ կերպով գործածել զիտէ, օր օրի աւելի յանդուլն, աւելի ձեռներէց:

Ինքն ալ քանի կ'երթայ եթերային բան մը կը դառնայ. ամբողջ՝ ժպիտ, դիւթանք, գրգիռ ու յուզում:

Հազար պատրուակներ կը ծարէ ինծի մօտենալու, սեղմելու, ձեռքս ճմլելու, ծունկերուս զարնւելու, թեւերէս քաշելու:

Երէկ գիրքը սեղանին վրայէն հովհարովը վար ձգեց. ծռեցայ, որ առնեմ. ինքն ալ ծռեցաւ. ու կ'ուզէր գիրքը ձեռքէս խլէ. չի տըւի. սկսաւ մաքառումը. մեր թեւերը իրար էին հիւսւած, երկուքս ալ դէպի գետին խոնարհած, զլուխ գլխի՝ հարու տուղ այծերու պէս: Ա՛, ինչ հեշտանք կ'ըզգայի իր մագերու շոյանքէն, որ ճակտիս ու քուն-

քերուս վրայ կը գալարէին. ինչպէս իրար ձեռք կը սեղմէինք:

Այսօր ալ զրպանէս ծոցատեարս խեց ու փախաւ, սպառնալով մէջինը կարդալ. ամբողջ կէս ժամ պարտէզը իր ետեւէն կը վազէի ածուէ ածու. քանի անգամ խոյս տաւ. ինչպէս կը թափահարէր բազուկներուս մէջ ձեռքէս ազատելու համար: Ազատ օդին մէջ խոյացող թռչնակ մը հով է բռնած. ինչպէս կը թռթռէ ան իր սիրուն, փափուկ փետուրները, ինչպէս կը ծըլւելայ. այդպէս կը քրքշար Վարդուհին թւերուս մէջ խայտալով: Ու ես կը դողդոջի իր մարմնի ամեն մէկ հպումէն անհուն խախտանքներ զգալով:

Իր բոլոր ճիգը ինծի դիւթել, հմայելն է: Կ'ուզէ ընկճէ ինծի, լեզուս բանալու ստիպէ, յաղթել կ'ուզէ, կ'ուզէ հպարտութիւնս կոտրէ:

Ես այդ կ'ըմբռնեմ:

Բայց ինչ հպարտութիւն. ո՞չ, հպարտութիւն չէ այս, ո՞չ ալ վախ կամ տարակոյս. երբէք:

Հապա ինչո՞ւ ուրեմն այս հոգեկան տանջանքները, այս խենթ լարումը, մաքառումը. ինչո՞ւ չեմ քակեր այս կծիկը, որ ժամէ ժամ աւելի կը խճճւի:

Գուցէ խենթութիւն է այս, գուցէ անբնական — չգիտեմ. միայն այս բոլորէն ես բուռն հաճօք մը կ'ըզգամ. հաճո՞ք...

Երբ Վարդուհինց սրահէն ներս մտայ՝ սենեակի սեմին վրայ օրիորդին հետ դէմուդէմ գտնւեցայ:

Ժպտեցաւ ու աշխոյժ շարժումով մը ինծի մօտեցաւ:

— Ռո՞ղա, հով է այն. հարցուց ներսէն մայրը:

— Պ. Երւանդը. եղաւ պատասխան:

Սեմէն բարեկեցի տիկինը:

— Այսօր հօր պիտի աշխատինք. հարցուց օրիորդը:

Գիշերը թեթեւ անձրեւած էր. ու պարտէզը քիչ մը խոնաւ:

— Եկէք, պատշգամ. հոն ալ պարտէզի պէս է ու առանձին. աւելցուց խնոյն:

Եւ իր սովորական շարժումովը ետ դարձաւ, թեւէս քաշելով ինծի պատշգամ հանեց, գրեթէ հրեց ոլորէ աթոռի մը վրայ ու ինքն ալ նետուեցաւ օրրան աթոռի մը մէջ. իմինիս այնքան մօտիկ, որ երբ կ'օրօրէր՝ ստիպւած էի միշտ ծունկս ետ քաշել բաղխում մը չունենալու համար. թէև այդ ծառայութիւնը միշտ յանձն չէի առներ:

Պատշգամը իրաւ որ պարտէզի մը պէս էր. երկու խոշոր կաղնի իրենց ծերացած ճիւղերը վրան կը տարածէին: Պատշգամի եզերքները շարւած էին մեծ ու փոքր թաղարներու մէջ ամեն տեսակ ծաղիկներ, որոնցմէ զրգուիչ հոտ մը կը ծաւալէր: Առ-

ջենիս փուլած էր. ընդարձակ կանաչութիւն մը, ուր բաւական լացն ոտքի ճամբայ մը արքունի խնուղին պատշգամի սանդուղներուն կը կապէր:

Սրեւր զէնիթին կը մօտենար. ու տաքը սկսած էր զօրանալ: Քմրեցուցիչ, յաբրեցուցիչ օդ մը կը բարձրանար խոնավ խոտերէն, ծառերէն ու կանաչէն:

Վարդուհին կարդալ սկսաւ. բայց շատ անշնորհք. պարզ էր, որ մոքին չէր հետեւեր:

Ես ալ չէի հետեւեր. կը դիտէի քովնտի իր մաքուր ձերմակ վիզը, ուր խիստ բարակ աղւամազ մը ու խիստ թեթեւ քրտինք մը իրարու հետ կը գրկէին:

— Օ՛, ինչ հեղցուցիչ օդ է, բացականչեյ յանկարծ՝ զիրքը ծունկերուն ձգելով ու անթարթ ինծի նայելով. և նորէն շարունակեց:

Քանի մը անգամ կրկնեցաւ այս, մինչև որ վերջապէս գոցեց զիրքը, նետեց քովը աթոռին վրայ ու հծծեց.

— Զէ, ալ չեմ կրնար կարդար:

Փռնեցաւ օրրան աթոռի թիկունքին ու սկսաւ ձոճել: Իր արագ ձոճումէն մազերը երկու ուսերու վրայէն դէպի առաջ սահեցան ու ամեն ձոճումէն տարուբերելով ծփուն շրջանակի մը մէջ առին իր շիկնած նրբազիծ դէմքը:

«Սկիզբն է երկանց», մտածեցի ես: Սիրտս սկսաւ թփռտալ և ուժեքս ամփոփեցի:

Վարդուհին յանկարծ աթոռէն ցատկեց, գնաց դէպի սանդուղը, դիտեց քիչ մը հեռուն, եկաւ քովս, խենթ-խելօք բաներ մը ըսինք իրարու, հեռացաւ պատշգամի եզերքը, ծաղիկ մը փրցուց ու սկսաւ ջղաձգօրէն փեթռտել:

Իսկ մը կ'որոճար:

Ես վերացած կը դիտէի. ինչպէս գեղեցիկ էր: Վարժես օդի ամուր յորձանք մը ինծի դէպի աղջիկը կը քաշէր. ես ակամայ շարժում մը ըրի իր մօտը երթալու համար:

— Օ՛խ, ինչ անուշ կը հոտի. բացականչեց աղջիկը փեթռտած մեխակի մը թերթիկները ափով դէմքին սեղմելով:

— Հատ մը կ'ուզէք, դարձաւ ինծի:

— Ա՛, եթէ շնորհք:

Քիչ մը փնտռեց — կ'ընտրէր — փրցուց ու նետեցաւ քովս աթոռին վրայ:

Ձեռքս մեկնեցի, որ առնեմ. մէկդի հրեց:

— Ո՛չ. ես ինքս ձեր կուրծքը պիտի անցընեմ. ըսաւ հաստատ ձայնով մը, որու վերջին տոնը սակայն զոզողաց:

Ծռեցաւ վրաս, ձախ ձեռքը նետեց ուսս, իսկ աջով ծաղիկը տարաւ օձիքիս օղակին. մէկէն ի մէկ ինքզինքս իր բազուկներուն մէջը զգացի: Օղակը կտրւեւծ էր. աղջիկը սկսաւ աշխատիլ ծաղիկը անցընելու համար. և այդ ճիգի ատեն այնքան ինծի ծռեցաւ, որ իր ուռուցիկ, առաձգական կուրծքը

եկաւ իմինիս յարեցաւ. արագ ու անկարգ կը շնչէր ու իր կիզին շունչը բռնուն հոսանքով կը զարնէր կզակիս ու օձիքէս ներս կ'երթար. պարզապէս գըրկած էր ինծի:

Իսկ ինքզինքս աղէկ չեմ յիշեր. կարծեմ գլուխս կը դառնար. սիրտս ալ կը դողդղար տերևի պէս: Թեքս բնազդօրէն բարձրացան ու փաթթեցան իր ձկուն մէջքին. այդ շօշափումէ՛ն ես յանկարծ ցնցըւեցայ, որոշ չեմ յիշեր ինչպէս երկաթէ «ոչ» մը զիկզակեց գլխուս մէջ. կամքիս ու Ֆիզիքական բոլոր ուժերուս մնացորդովը քակեցի թևերս, աղջկան գրկէն կերպ մը ազատեցայ, զայնցաց սանդուղներէն վար ու գինովի մը պէս կ'թոտ՝ շտապ տուն:

Մտայ սենեակս ու երեսս ի վայր նետեցայ անկողնիս վրայ:

— Այս արդէն չափազանց է. կը կրկնէի անդադար բարձերուս մէջէն. այս անբնական է, անհեթեթ: Աստուած իմ, Վարդուհին գիրկս լինի ու ես դիւահարի պէս փախչիմ. ես, որ գիշեր ցերեկ իր համբոյրը կ'երազեմ. և ինչո՞ւ. հաճոյք է այս. ի՞նչ հաճոյք. հրէշութիւն:

Եւ ձեռքերս մազերուս խրած ըրածիս վրայ կը զարմանայի. մտածեցի ետ երթամ նորէն փաթթւիմ կրծքին, ըսեմ, պատմեմ ամեն բան: Բայց այդ ալ շատ չիմար կը փախչէր: Երկունքս վճռեցի. ու թաղւեցայ կրկին մտածումներու մէջ:

Ինծի այնպէս թւեցաւ, թէ դուռս կը զարնէին:

Հազիւ գլուխս դժգոհութեամբ բարձրացուցած էի, որ դուռը բացեցաւ ու սեմին վրայ տնկեցաւ Միքայէլը:

Պահ մը զարմանքով ինծի դիտեց:

— Խէր լինի. ի՞նչ բանի ես. հարցուց:

Նայեցաւ շորս դին, անկողնիս, ինծի, դէմքիս ու սկսաւ խնդալ—

— Հասկցայ, հասկցայ, կնկնելով:

Մէկ ալ յանկարծ լրջացաւ ու բժշկի մը պէս, որ իր հիւանդին ակտանիշները կ'որոշէ, ըսաւ հատիկ-հատիկ.

— Հագուստը խառնակ, մազերը ցրիւ, անկողինը ճմռաքած, գուցէ բ'րձն ալ թաց. (բարձիս վրայ ծռեցաւ). այս բոլորը կը նշանակէ... ան, այս բոլորը խիստ ծանր պարագայ մը կը նշանակէ. վերջացուց հազիւ խնդուկը բռնելով:

Ձայրոյթէս ինքզինքս կ'ուռէի ու կատաղած երեսը կը նայէի:

— Հէ. չի խօսիս, եղբայր. ի՞նչ պապանձեր ես, ֆո՛ւչ, այդ ի՞նչ ապուշ դէմք է. մի', մի', մի' նայիր երեսս. պոռաց երեսը անդին դարձնելով ու շարունակեց. եթէ բոլոր սիրահարածներու դէմքը այդ տեսակ է, լաւ է կեանքիս մէջ բնաւ չսիրահարիմ:

Ես ցնցեցայ. զգացի, որ ամեն բան ճիշտ կերպով գուշակելու ճամբուն վրան է. սիրտս ճմլւեցաւ. չեմ ուզեր, որ ոչ ոք սիրտս կարդայ: Նեղ

վայրկեաներու յատուկ ճարպիկութեամբ մը իսկոյն դերս փոխեցի:

— Ո՛ւհ, մի՛ ըսեր, Միքէ, սիրահարիլը սքանչելի բան է եղեր. և կ'երդնում, որ վայրկեան մը առաջ սիրահարելու պիտի աշխատիմ. քեզի ալ նոյնը խորհուրդ կուտամ:

— Շնորհակալ եմ խորհրդէդ. զո՛ւր յոգնութիւն. միացն ըսածդ աղէկ չըմբռնեցի. ինչ ըսել է «պիտի աշխատիմ». մինակ աշխատելու որոշումը տալու համար միթէ կարելի է այդ աստիճան ապուշ դէմք մը առնել. գոնէ կարծեցի, թէ գործը գլուխ հանած ես արդէն:

— Ապուշդ քեզի պահէ ու ինծի ականջ դիւր. շիտակը ինծի համար ալ շատ տարօրինակ է այս: Քիչ մը առաջ պառկեր էի ու խենթ-խելօք կը մտածէի. յանկարծ միտքս ինկաւ քու անցեալ օրւան երեակացութիւնը. կը յիշեմ անտառին մէջ:

— Էէ՛:

— Ես սկսայ մոքով այդ անուրջը շարունակել. կամաց-կամաց ոգևորւեցայ. խորհեցայ թէ ես՝ Սիւնեաց Սեպուհա՝ Գուգարաց օրիորդի նշանածն եմ. և քեզի հետ նշանածիս այց կ'երթամ բոլորի ամարանոցը, և վառ կերպով երեակացեցի այն բոլորը, որ պիտի անցնէր իմ ու օրիորդին մէջ: Միտքս սկսաւ եռ դալ. երեակացութիւնը մոռցած անուրջիս մէջ առաջին անգամ կը խմէի սիրոյ հեշտանքը: Իբր թէ Սիւնեաց օրիորդին հետ

առանձին էի, թաղարներով, ծաղիկներով շրջապատուած տեղ մըն էր այն. կարծես պատշգամ մը. օդը յափրեցուցիչ էր, բուրումնաւէտ, ու մեղկացնող տաք մը: Օրիորդը նստած էր քովս, ինծի կից. և կ'ուզէր կուրծքս մեխակ մը անցնէ. իր շրթունքները այնքան մօտիկ էին իմիններուս, որ իմ շունչս իր շունչը կը համբուրէր և այնքան մօտիկ կը զարնէր իր սիրտը իմինիս, որ ես խելագարուած էի...

— Տղայ, այդ բոլոր այնպէս կը նկարագրես, որ քիչ է մնացեր հաւտամ պիտի:

— Ասէ՛. ես ալ, զիմադրելու անկարող, այդ ինծի անձնատուր կուրծքը բազուկներուս մէջ շրջթալել կ'ուզէի, որ դուռը զարկին. զո՛ւն էիր:

— Վայ, շունչանորդի, ինչ գէշ տեղ եմ հասեր. զիտնայի քիչ մըն ալ կ'ուշանայիս Հայ, հիմա կ'ըմբռնեմ, թէ ինչու այնպէս գէշ-գէշ երեսս կը նայէիր. ինչ և է՝ իրաւ որ շատ կը ցաւիմ գործդ խանդարած լինելուս համար, կ'ուզես ես երթամ ու դուն նորէն շարունակէ. մինակ առաջւրնէ ըսեմ, որ ձիով աղւոր պտոյտէ մը պիտի զրկւիս. ձիերն ալ վարն են. դէ, ընտրէ՛. երազական Սիւնեաց օրիորդի համբոյրը կ'ուզեմ, թէ իրական կացտառ ձի մը:

— Ընտրութիւնը դժւար է, բայց... ըսի ես գլխարկս առնելով:

— Ապրի՛ իմ քաջս. չէ՛. եթէ քանի մը ամիս ինծի հետ ապրիս՝ կարելի է մարդու նմանիս: Դէ՛,

մարշ. սրուաց և, զինւորական եղանակ մը որոտալով, զինւորական քայլերով առաջ անցաւ:

Հետեւեցայ իրեն:

Զիւրը պատշգամի տակն էին: Հեծանք ու աշտանակեցինք:

Այդ յախուռն, արագ ընթացքը տրամադրուած թիւնս բոլորովին փոխեց, ուժի զգացում մը լեցւեցաւ մէջս, և ես գոհունակութիւն մը զգացի այս օրւան վարմունքէս: Բայց վաղը. ինչպէս վարելու էի, ինչ պիտի ըսէի: Այդ դժուար հանդիպումը որքան կարելի է յետաձգելու համար՝ մտածեցի վաղը պարապման չերթամ. և ալ առանց երկար-բարակ խորհելու՝ առաջարկեցի Միքէին վաղ առտու կանուխ որսի ելնենք անտառը:

Միքայէլը սիրով յանձն առաւ. աբդէն շաբաթ մըն է զլուխ կը տանէր միւսնոցն բանը կրկնելով:

Երբ առանձին մնացի՝ ըրածիս զղջացի. ամբողջ օր մը Վարդուհին չտեսնելը շատ ծանր էր: Բայց միւս կողմէն ալ ուրախացայ. այսպէս աղէկ էր. մէկէն ի մէկ իր աչքէն կորսուիլն անշուշտ աղջկան վրայ սաստիկ ազդէր պիտի, պիտի գրգռէր իր կանացիութիւնը. աւելի պիտի փնտռէր ինծի, ու աւելի ուժով դէպի ինծի պիտի ձգտէր. և այն ատեն մեր վերստին հանդիպումը... ան:

Եւ խորհեցայ ինքզինքս զսպեմ ու խոյս տամ իր աչքէն ոչ միայն մի օր, այլ որքան որ կարող եմ:

Երեք օր է, սակայն ամբողջ երեք օր, որ Վարդուհին չեմ տեսած:

Գինովի պէս եմ. ըրածս-թողածս չգիտեմ. միտքս կարծես զբաղւած է, թէ ես հասկնալու ոչինչ չեմ մտածեր, հոսանքի մէջ ինկած նաւակի կը նմանիմ. ինծի առաջ կը մղեն և ես կ'երթամ. և այդ ալիքի պէս ինծի վար քշողը իմ մէկ գաղափարս է. որքան հնար է՝ ինքզինքս հեռու պահեմ Վարդուհիէն:

Այս զրկանքէն անբացատրելի, խենթ գոհացում մը կ'ըստանամ. կը խաղամ սրտիս հետ, ինչպէս կը խաղայ կատուն բռնած մուկին հետ: Ըրածիս բնաւ խելքս չի հասնիր. և խելք հասցնելու ալ պէտք չեմ զգար. միայն զգացումներու բոլոր թափովը կը տենչամ այս վայրի հեշտանքին մինչև յատակը ծծեմ:

Երբ դպրոցը վէպի մը ընթերցումէն վերջը՝ սիրային անուրջներու մէջ կ'ընկղմէի՝ ինծի այնպէս կը թւէր, թէ երբ սիրտս մէկէ մը գրաւէր՝ ալ իր շուքը պիտի լինէի, զիցունհի մը պէս պիտի պաշտէի այդ հակը ու իր մէկ վայրկեանական քմահաճոյքին համար ամեն բան զոհէի պիտի. իր հագուստի շփումէն ելեքտրականանացի պիտի. իր ակնարկը իմ օրէնքս պիտի լինէր. իսկ հիմա. ինչ անհեթեթութիւն. զարմանք:

Օրերը կ'անցնին անդուլ ու անդադար ֆիզի-
քական սպառիչ աշխատութեան մը մէջ:

Առտուն կանուխ Միքայէլի հետ հրացանը ուս-
ներիս զարկած կը վազենք անտառ. ու հոն ամբող-
ջովին անձնատուր կը լինինք որսի հաճոյքին. որսի
հաճոյքը. շատ էի լսած, միայն այժմ կ'ըզգամ,
թէ ինչ յափշտակիչ, խելայեղիչ բան է այդ. կար-
ծես մարդ պահ մը ամեն բան կը մոռնայ՝ վիշտը,
մտածմունքը, ինքզինքը, իր միակ խոհը որսն է.
մէկ կէտի վրայ է յառած իր բոլոր ուշքը, և այդ
կէտը այն է, ուր կը միտի և հրացանին փողը: Վե-
րացած է որսորդը, ողևորւած տենդոտ անմիտ եռան-
դով մը. ալ չի նայիր ժայռ, քար, ձոր, ծառ,
ոչինչ. ծառերու չորցած գոտ ճիւղերը ձեռքերը
կը ճանկուտեն, մացառներու փուշը ծոծրակը կը ճան-
կէ. ոտքը տապալւած ծառերու կոճղին կու գայ,
կը զարնւի բուններուն... բայց որո՞ւ հոգ. միայն թէ,
երբ վառօդին մոլոր փարատի՝ ոտքերուն տակը
տեսնէ իր այդ խօլ հետապնդման նպատակը. վայրի
ու արիւնհոտ զւարճութիւն, բայց անփոխարինելի:

Ճաշէն վերջն ալ՝ հազիւ քիչ մը հանգչած՝
կը նետուինք ձիերնուս նիւսը ու հայտէ...

Ահ, երբ հովը ականջիս մէջ զիւցաղնական
եղանակներ սուրիւով՝ կը զարնէ դէմքիս, չարդէ գըլ-
խարկիս եզերքները կը ծալլէ քիթուբերնիս, կ'ու-
ռեցնէ շապիկիս մէջքը, կը ցրէ ձիուս բաշը. հիւր
ես ձիուս մէջքիս փակած, հակած դէպի գլուխը,

մըրըկի պէս կը խոցանամ՝ տարօրինակ, անասելի
մարմնական ու հոգեկան խոխտանք մը կ'ըզգամ
մէջս, ու կը դրգուլիմ, կը հպարտանամ, կը թաղիմ
լեռնցու անուրջներուն մէջ, կը վայրենանամ. ինծի
այնպէս կը թւի, թէ Վարդուհին է գիրկս, որ կըծ-
քիս սեղմած հեռո՞ւ, հեռո՞ւ կը փախցնեմ... ձին կը
թռչի...

— Տղայ, քիչ մը կամաց. կը պոռայ ետեւէս
Միքէն:

Ես երեւակայութեանս թափէն մտրակւած՝ կը
մտրակեմ խեղճ ձիս, որ իր վերջին ուժերը կը կծկէ
ու առաջ կը սլանայ՝ աչքերէն կայծ, բերնէն փր-
փուր թափելով:

Եւ այս յորձանուտ մարմնական յոգնութեան
մէջ կ'ուզեմ մոռացման տամ ինքս ինծի պատճա-
ռած հոգեկան տանջանքներս. կարծես այս մրցկոտ
շարժման ու ֆիզիքական ուժասպառման մէջ խեղ-
դել կը ցանկամ հոգիիս պահանջը ու սրտիս բողբո-
ները իմ այս խելառ վարմունքիս դէմ:

Բայց չեմ յաջողիր: Երբ, որսէն ուժաթափ, կը
նետուինք ակնթարթ մը ծառի մը տակ հանգչելու,
երբ, արշաւէն շրջասպառ, կը նստիմ ժայռի մը վրայ
պահ մը շունչ քաշելու, երբ իրիկունները սենեակս
կը քաշլիմ, և երբ մանաւանդ առաւօտները մեռե-
լական քունէս կազդուրւած՝ աչքերս կը բանամ
օրւան լուսին՝ կ'ըզգամ որ ներսէն բան մը սիրտս
կը կռծէ, կ'ըզգամ որ այլ ևս այս տեւել կարող չէ...

Տեսայ... անբացատրելի է առաջին տպաւորութիւնս:

Զիարշաւէն կը դառնայինք:

Արեւը մայր մտնելու վրայ էր:

Ես առջեւէն կ'արշաւէի, Միքէն ետեւէս, երբ հեռուն ճանապարհին վրայ նշմարեցի Վարդուհին եղբօրը հետ:

Սիրտս ծմրեցաւ. արիւնս գլուխս զարկաւ: Մեքենական շարժումով մը ձիս խթեցի ու շիտակ անոնց առջեւը սանձը քաշեցի:

— Պահ. բացականչեց պարոն Կարապետը:

Վարդուհին նոյնն էր. միայն չորս օրւան կարօտս ուրիշ հրտպույր մը տւած էր իր դիմադեւուն, ուր գլխարկին տակէն թափւած մազերը գեղարեստական կէս-սուեր մը կը ձգէին:

Ես ալ երեւի գեղեցիկ էի այն վայրկեանին. ամբողջ էութեանս վրայ կարօտը դրոշմւած էր. վազքէն յոյնած մարմինս մերկ դիրք մը առեր էր ձիու մէջքին. այտերս կը վառէին ներքին յուզումէս. երկայն մազերս հովը ճակտիս էր թափած. ու թոյլ կապւած փողպատիս տակէն մետաքսէ շապիկիս օձիքը բացւեր կրծքիս մէկ փոքրիկ մասը կը մերկացնէր արեւի ճառագայթներուն օսկեզոծումին տակ:

Վարդուհին այլայլած ջանկարծակի երեւումէս, յուզւած ըրած տպաւորութիւնէս ու աչքերուս ար-

տայայտութիւնէն՝ խոշոր աչքերը գամեց աչքերուս...

Ե՛, շատ էի լսած, կարդացած, շատ ալ ըսած, բայց հող առաջին անգամ զգացի, թէ աչքերը ինչպէս կը խօսին: Այդ հայեացքին մէջ ես ինչեր չկարդացի. անուշ կարօտ մը, դառն յանդիմանութիւն, զայրոյթ, հիացում, յանկարծակի եկած մտաւանդութեան մը փնջորդը...

Բայց աղջիկը իսկոյն իր աչքերը խոնարհեցուց ու այդ արտայայտութիւնը ալ կորաւ: Երբ երկրորդ անգամ ինծի նայեցաւ՝ ալ կեանք չի կար հոն. սառն անտարբերութիւն մը:

Այդ ինչ կը նշանակէր:

Ես ձիէս ցատկեցի. այս բոլորը մէկ վայրկեանի մը մէջ. Պարոն Կարապետը առաջին խօսողը եղաւ.

— Բայց այլ ևս մեզի մոռացաք, պ. Երւանդ:

— Անիրաւ ես, Կարօ. պատասխանեց Վարդուհին եղբօրը. մի՛ մոռանար, որ դուն ալ շաբթւան մը չափ է անոնց չես գացած. ո՛չ. ան արդար լինել պէտք չէ. այնպէս չէ, պարոն Երւանդ:

— Հէ՛, այդ ինչ ձեռականութիւններ է. «պէջ-զաժա» աւարտելու ետեւէ էի, թէ չէ... ըսաւ պ. Կարապետը:

— Անշուշտ պ. Երւանդն ալ զբաղում մը ունէր. ինչ միակողմանի տրամաբանութիւն է այդ, պատասխանեց օրիորդը:

Ես ոչինչ չէի հասկնար. այս լեզուն ինծի ան-

ծանօթ էր։ Ես մինակ մէկ բան մը կ'ըսպասէի. բուն կարօտ, զսպած յուզումներ, գուցէ, բարկութիւն, յանդիմանութիւններ. արդէն առաջին հայեացքն ալ այդ չէր. ինչ են ուրեմն այս անտարբեր խօսքերը. թէ ինծի այդպէս կը թւի։

Միքէն հասաւ մեզի։

Նախ խօսակցութիւնը պաշտօնական գոյն մը ունէր ու չէր կտուր. բայց քիչ-քիչ սկսաւ տաքնալ. Միքէն նիւթ կը ճարէր. մեր որսերէն կը պատմէր, իմ ձախիկութիւններս. ու պարօն Վարապետը ամբողջ կրճաւոր կը խնդար։

Վարդուհին ալ։ Եղբօրը թւէն միշտ անբաժան՝ կը կատակէր, կը ծիծաղէր իր սովորական եղանակովը. ոչ յուզում, ոչ ակնարկութիւն։ Ինծի հետ ալ կը խօսէր, կը հարցնէր. կարծես երկրորդ անգամ կը տեսնէինք։

Ինչ մտածելս ինքս ալ չգիտէի։ Ասուած իմ, արդեօք սխալած էի. արդեօք այդ աղջիկը դէպի ինծի լուրջ զգացում մը տածած չէ. բայց ոչ, հաւանօրէն մինակ մնալնուս կ'ըսպասէ։

Քիչ մը վերջը Միքէն անջատուեցաւ. նկատեցի, որ Վարդուհին երկու երեք վայրկեան ձեռքը բռնած սկսաւ խենթ բանիմը վրայ երկար խօսիլ. արդէն ամբողջ խօսակցութեան միջոցին անսովոր կերպով բաց էր Միքէին հետ ու աչքերը միշտ անոր վրան։

Անհաճոյ զգացում մը ինծի խաչթեց։

Եռացող անհամբերութեամբ տուն հասնելնուս կ'սպասէի. իւրաքանչիւր քայլը դար մը կը տէր։ Երբ իրենց տան առջևը հասանք, եղբայրը սովորականին համեմատ ինծի բարեկեց ու ներս դնաց։

Մնացինք մինակ. մութ էր արդէն. սիրտս ծովու պէս ալեկոծւած. կ'ըսպասէի, փոթորիկը փրթէր պիտի... հազիւ կը շնչէի...

—Գիշեր բարի, պարօն Երւանդ. ըսաւ օրիորդը կատարեալ պարզութեամբ, թոթւեց ձեռքս ու սկսաւ սանդուղներէն վեր ելնել։

Քար դարձաց։

Ուրեմն երանգ մըն էր ինքզինքս սիրւած կարծես։

Այս հարցը կ'անցնէր մոքէս, երբ սանդուղի կէսին աղջիկը ետ դարձաւ՝ պռուտով.

—Հն, պարօն Երւանդ, աղէկ միտքս եկաւ. սպասեցէք վայրկեան մը, խնդրեմ. «Դաւիթ բէզը» վերադարձնեմ։

—Ինչո՞ւ. հարցուցի աշխուժով։

—Ձեր ընկերոջը գալէն ի վեր կը տեսնեմ, որ ժամանակ չունիք միասին կարդալու. և չեմ ուզեր, որ իմ պատճառովս ինքզինքնիւ նեղէք. իսկ առանձին ալ կարդալու տրամադրութիւն չունիմ։

—Սակայն կը սխալիք. ընդհակառակը. ես շատ ժամանակ ունիմ. վաղ առաւօտունէ ալ ամեն օր պիտի զամ կանոնաւորապէս։

—Սակայն կարծեմ առաւօտները որսի կ'երթաք։

—Ո՛հ, ո՛հ. ալ վերջացան. սրուացի ես ինքնիր-
մէս ելած ու սանդուղներէն վեր ելնելով:

—Վերջացան... է, շատ լաւ. ըսաւ ու մոռ-
թին մէջ աներեւոյթ եղաւ:

Մարմնական չափազանց յոգնութիւն, հոգեկան
անսանձ յուզում, երեք օրւան խորին կարօտ ու ծա-
րաւ սրտիս մէջ, անդուսպ հանդիպման մը իղէալը
զլխուս մէջ. ես իմ յոյսերուս գազաթնակէտը, լար-
մանս վերին աստիճանը, և չանկարծ այս պաղ, ան-
տարբեր, անակնկալ վերջաբանը...

Խորտակւած, ջախջախւած, ծանր-ծանր ետ
դարձայ:

Ա, ես ինչպէս խաբւեցայ, ինչ ստորնութիւն.
ինչ ապուշ միամտութիւն: Ինչպէս եղաւ, որ ես
կարծեցի՝ թէ ինծի կը սիրէ. բայց ինչպէս չեն-
թաղրէի. մի՞թէ այն բոլորը, որ մեր մէջը անցաւ,
այդ աստիճանի սովորական բաներ էին. մի՞թէ այդ
կերպով կը վարւի այդ աղջիկը ամեն աղու հետ. և
ինչո՞ւ չէ. ահա Միքէն. ինծի հետ ալ նոյն կերպով
չըսկսաւ. նոյն անընդհատ ձեռքի սեղմումները, նոյն
ժպիտները, նայւածքները, թո՛ւ. ինչ գոեհիկ բան.
զոց ըրած ֆոռմիւլներ, որ անդադար ամենքին կը
կրկնէ. և ես այնքան յիմար եղայ, որ այդ հասա-
րակ աշխարհիկ ձևերը իմ ազնիւ զգացումներուս
պտտասխանը կարծեցի. ինչ ստորնութիւն. ահ, եր-
կինք, ինչ սոսկալի պատրանք:

Ոգոստոս 12.

Ամբողջ գիշերը անհանգիստ էի. շատ ուշ
քնացայ:

Արթնալուս պէս առաջին միտքս Վարդուհին
եղաւ. արդէն վարժւած եմ անոր վրայ մտածելով
արթնալու: Սիրտս ուժգին ճմլեցաւ. այս իմ բո-
լոր անուրջներս օդի մէջ զղեակներ էին. իրան, իրան,
Վարդուհին ինծի չի սիրեր, իրան, ինծի չի սի-
րած:

Թարմ միտս սկսաւ գործել, բոլոր անցած մանր-
մունքները իր քննութեան բովէն անցնել: Եւ
եւ քանի կը խորհէի, քանի անդորր մոքով մեր յա-
րաբերութիւնները կը յիշէի, այնքան վստահութիւն
կու գար վրաս:

Ո՛հ, այդ աղջիկը ինծի սիրած էր. այդ պարզ
է արեւուն լոյսին պէս. բայց հիմնական վարմանը.
արդեօք քմահաճոյք մըն է. արդեօք երեք օրւան
յիմարութեանս փոխարէն վրէժ լուծե՞լ կ'ուղէ. բայց
այս աստիճան կեղծել:

Է, այս այսպէս չի վերջանար. այսօր ամեն
բան կը պարզեմ:

Այս որոշումով սովորական ժամին 2.-երու
պատշգամբ ելայ: Անորօշ զգացում մը ու անհամ-
բերութիւն մը ինծի կը խեղդէր:

Դուռնէն ներս մտածիս պէս՝ սպասուհին դէմ
եկաւ:

—Օրիորդը հըր է:

— Օրիորդը պարոնին հետ շրջելու ելան, պատասխանեց աղջիկը:

Կարծես պաղ ջուր լեցուցին վրաս:

— Ե՞րբ դուրս ելան, հարցուցի շրթունքներս խաճնելով:

— Կէս ժամ մը կայ, պարոն:

Ճաթէի պիտի: Այդ աղջիկը հետս կը խաղար, այս պարզապէս անքաղաքավարութիւն էր. և վերջապէս ես իրեն հետ զբաղւելու կու գայի. առջի իրիկուն ալ պարզապէս ըսի. ապերանխոր, գէթ այնքան աշխատութիւնս չարգէր:

Վճռեցի իրիկունը դամ ու հաշիւս մաքրեմ:

Շատ գէշ հոգեկան տրամադրութեան մը տակ տուն վերադարձայ:

Մեր պատշգամին վրայ՝ սեմի առաջ կանգնած էր շնիկս. անոր այդ տեսակ անյարմար տեղ պառկիլը ինծի խիստ անհաճոյ երեցաւ, ու ոտքով հարւած մը տւի. խեղճը դառն կազկանձեց, արցունքոտ աչքերով երեսս նայեցաւ ու, պոչը տակը քաշած, ներս փախաւ:

Ճաշէն վերջը ժամանակ սպանելու համար ուղեցի պարոն Մկրտիչի ու տիկնոջ նարտ խաղալուն ներկայ գտնւիմ. բայց անչափ անհամ թւեցաւ այդ զարերու անդադար գլտորւիլը, այդ փուլերու բաթփիւթը, որ զգեցայ ու ելայ սենեակս:

Առի ժառիտ մը ու սկսայ ձեռքիս մէջ խաղցնել. մատիտի ծայրը բթացած էր. հանեցի զրչա-

հատս, որ շտկեմ, և միայն այն ատեն ձեռքս վար դրի, երբ ամբողջ մատիտէն հաղիւ բռնելու բան մը ձեռքս մնաց. նետեցի մատիտը պատուհանէն դուրս, ինքզինքս ալ անկողնիս վրայ: Կը մտածէի... ուղեղս չէր կրնար եզրակացութեան մը յանգիր. ենթացողութիւնները գլխիս մէջ յորձանք կուտային. զո՛ւր կուան մը կը փնտռէի, ուր միտքս կենտրոնանար, զո՛ւր հաւանականութիւն մը կ'որոնէի, որու վրայ կանգ առնէի:

Իրիկան դէմ՝ դաղափարներս խառնակ, կոտրւած, սիրտս յուզումէն զոդոջուն, անոնց սրահէն ներս մտայ:

Տիկինը մեքենայի վրայ կար կը կարէր. ոտքի ելաւ ու հարամցուց:

Կը խօսէինք՝ չգիտեմ ինչ, երբ Վարդուհիին հնչուն ձայնը լսեցաւ, որ ներսէն կը պոռար.

— Մայրիկ, կարմիր կազմով նոթաներուս ժողովածուն գիտե՞ս ուր է:

Ու պոռալով ներս մտաւ, սեմի վրայէն ինծի նշմարեց ու թեթեւ մը կանգ առաւ. բայց իսկոյն չտեսնել ձևացնելով գնաց դէպի գրքերու դարակը: Վերջը յանկարծ ետ դարձաւ դէպի մայրը և իբրեւ ինծի նոր տեսնելով—

— Ա՛խ, դուք հոս էք, պարոն Երւանդ. ըսաւ. ձեռքս թոթւեց, ինչպէս լինելս հարցուց ու, անտարբեր, սենեակէն դուրս ելաւ:

Ալ չկրցայ համբերեր ու ցատկեցի ետեւէն:

Ան թէև անշուշտ ոտքիս ձայնը լսեց, չի լսել ձեռքներով, մտաւ հիւրասենեակ ու դուռը գոցեց:

Բացի ու ներս մտայ:

— Ա՛, հրամեցէք, ըսաւ աթոռ մը ցոյց տալով. ձայնատետրս չգիտեմ՝ ո՛ւր են դրեր. ան, այս սպասուհին:

— Ձայնատետրին կորուստը այդ որքան յուզած է ձեզի, ըսի ես:

— Անշուշտ:

— Այն աստիճան, որ անոր պատճառով ձեր բարեկամին այցը կը մոռնաք:

— Ներսը հիւր է եկած, հարցուց յանկարծ աշխուժով. գրաւ կուգամ, որ պարոն Միքայէլն է:

— Ո՛չ, դժբաղդաբար, եկողը միայն ես եմ:

— Ա՛խ, ձեզի համար կը խօսիք, ըսաւ կորուստը փնտռելով:

Այս ակնյայտի անփութութիւնը ինծի սաստիկ դառնացուց. և մէկէն լոյս մը ինկաւ մտքիս մէջ. չլինի՞ բնագդս սխալած չէր. չլինի՞ ճշմարիտ որ Միքէն սկսած է իր սրտին մէջ տեղ մը գրաւել, որ ես գրաւած լինել կը կարծէի. այս դադափարը քանի կ'երթար աւելի հաւանական կը դառնար, և հետզհետէ ինծի աւելի կը տանջէր: Այդ աղջիկը կը մոռնար ինծի, իմ յուզումներս, մեր անցեալը, մեր քիթ-քիթի անցուցած ամիսը իր սիրտը տալու համար Միքէին, որ անոր վրայ կը նայի՝ ինչպէս սիրուն գեղարւեստական նկարի մը վրայ:

Ես այս համեմատութենէն աւելի կատաղած ոտքի ելայ.

— Ներեցէք, օրիորդ. վայրկեան մը. ձեր կորուստը կրնաք միշտ փնտռել, սակայն ես մեկնիմ պիտի և նախապէս ձեզի հարցում մը ունիմ:

— Ինչո՞ւ այդչափ կ'ըշտապէք, հարցուց շիտակ դէմս կենալով ձեռքերը ետևը:

— Որովհետև ներկայութիւնս հոս աւելորդ է:

— Այդ ձեզի ո՞վ ըսաւ. բաց ի՞նչ է ձեր հարցնելիքը:

— Սրդեօք գիտէիք, որ այս առաւօտ ձեզի հետ զբաղւելու պիտի գայի:

— Այո՛, երէկ գիշեր ըսիք կարծեմ:

— Լա՛ւ, ուրեմն ո՛ւր էիք այս առաւօտ:

Վարդուհին աւելի շտկեցաւ, աչքերը շեշտ յառեց աչքերուս և, առանց դէմքի մէկ գիծը շարժելու, ծանր ու յստակ ձայնով մը արտասանեց.

— Որ. սի:

— Ա՛հ...

Դաշոյնի մը պէս բառը խրեցաւ կուրծքս:

Քէնս, զայրոյթս, բարկութիւնս վայրկեանաբար ցնդեցաւ: Մնացի անշարժ՝ արձանի պէս:

Վարդուհին լուռ անցաւ դաշնակին առջևը:

Ուրեմն վշտացած էր. իր բոլոր առերևոյթս անհոգութեան և նոյն իսկ զւարթութեան հակառակ՝ ցաւած էր ինծմէ ու խորապէս:

Ու վայրկեան մը սուղեցայ իր վիճակին մէջ.

երևակայեցի, որ ես եմ իր տեղը, որ կը սիրեմ, ու ինքս կը նեղուիմ դիմացինիս դիրքը. իսկ ան՝ դիմացինս. կոստուլթեամբ ետ կը հրէ ինծի, կը ձգէ կերթայ ու այլ ևս ամբողջ օրեր երեսս անգամ չի նայիր. և այս բոլորը զգացողը աղջկան զգայուն սիրտն է: Ո՞վ գիտէ, որքան տառապած, վշտացած ու չարչարած է այս երկու երեք օրւան մէջ. բայց այդ կը ծածկէ նոյն իսկ ինծմէ, որ իր դառնութեան աղբիւրն եմ եղած:

Եւ ես չնչին բանի մը համար այսպէս իրար եմ անցած, եկեր եմ երեսին յանդիմանութիւն կարգալու. ա՛, ամօթ, ամօթ ինծի, ինչ ոչինչ բնաւորութիւն:

Խորին ակնածութիւն մը իր ծածուկ վշտին դէմ կուրծքս լեցուց: Ո՛ւհ, ի՞նչ վայրենի, ի՞նչ եսամոլ եմ եղած: Անտարակոյս. չէի դիտակցեր, որ գէշ բան մը կ'ընեմ, դեռ ընդհակառակը կը խորհէի ես. բայց մտածելու էի:

Այս բոլորը կ'անցնէր ուղեղիս մէջէն, երբ ես, անշարժ բազկաթռուի թւին յենած՝ կը դիտէի ետեւէն Վարդուհիի իրանը, ուսերն ու մազերը:

Խոր թախծ մը, արգահատանք մը, խղճահարութիւն մը կ'ըզգայի դէպի Վարդուհին: Դէպի ինքը տաժած զգացումն կը բարդէր. ես անպատւած, արհամարած, վշտացուցած էի այդ փափուկ, չքնաղ արարածը, որ ինծի կը նւիրէր, որ սրտիս կեանք կուտար:

Դաշնակէն հոսող գեղգեղուն եղանակ մը զգացումներս տւելի կը սրէր. ես այն աստիճանի հասայ, որ աչքերս արցունքոտեցան ու՝ յանցաւոր տղու մը պէս՝ մտածեցի երթամ ու ներում խնդրեմ: Բայց այդ մտածմունք մըն է, որ չիրագործւիր. այս տեսականն էր, որուն դործնականը գտնել պէտք էր:

Մտեցայ դաշնակին ու թեթեւ մը ուսին դապ. աղջկը ցնցողական շարժումով մը ինծի նայեցաւ:

Ա՛, ի՞նչպէս գեղեցիկ էր. ես ուղեցի անհամար համբոյրներով ծածկեմ իր թեթեւ մը կծկւած շրթունքները, յուզումէն շիկնած երեսները, ամառւան երկնքին պէս մաքուր ձախտը, իր բնաւորութեան նման անառակ խոպոպիկները. ուղեցի, բայց իր նայւածքին մէջ շեշտ մը կար, որ կը սանձէր զգացումներս, և ես չէի յանդգներ գէթ առաջւան չափ համարձակ վարելու:

— Կ'ուզէք պտոյտ մը ընենք. ըսի ես անուշ, վախկոտ ձայնով մը:

— Ուշ է. հիմա արեւը մայր կը մտնէ, պատասխանեց:

— Ի՞նչ փոյթ. հեռու չենք երթար:

— Բայց ձեզի զուր նեղութիւն պիտի տամ:

— Նեղութեան բան չի կայ. քանի որ առաջարկողն ալ ես եմ: Եւ կարծեմ ուրիշ ասեմ ինծի հետ շրջելու միջոցին նեղութիւն տալէ չէիք վախենար:

—Այն ատեն ուրիշ. հիմա դուք շատ զբաղ-
ւած էք:

Ես ձայն չհանեցի:

—Լաւ, երթանք, քանի որ այդպէս է. վճռեց
և ուսերուն թեթև շալ մը նետելով՝ ինծի ընկե-
րացաւ:

Մաքուր մութ-կապոյտ մըն էր վրանիս. հոս-
հոն ամալի ծիծեր հայեացքի միօրինակութիւնը
կ'աւրէին:

Առաջ աւելի լուռ էինք:

Քովերնուս գիւղացի մը անցաւ, նայեցաւ մե-
զի ու նշանակիչ կերպով մը ժպտեցաւ:

—Այդ մարդը ինչո՞ւ խնդաց, հարցուց օրիորդը:

—Ո՞վ գիտէ, ըսի ես:

Թէև գիւղացին ալ, աղջիկն ալ, ես ալ շատ
իրար հասկըցեր էինք:

Գիւղացին առիթ եղաւ խօսակցութեան ար-
ժարձելուն: Գիւղական կեանք, իր բարքերը, սո-
վորութիւնները՝ սրտիս մօտիկ, մանկութեանս կապ-
ւած նիւթեր. սկսաջ խօսիլ ու նկարագրել, թէև
ուշադրութիւնս բաւական ցրւած էր:

Իսկ աղջիկը լրջութեամբ կը լսէր ու կը հար-
ցնէր: Ոչ մի փոփոխութիւն. կարծես նոր պարա-
պելու սկսած օրերնիս ենք. կարծես մէջերնիս ոչինչ
անցած չէ:

Միայն խօսելու ատեն, երբ քովնտի դադանի
ակնարկ մը նետեցի, հրճւանքով նշմարեցի, որ նոյն

տեսակ դադանի նայւածք մը աչքերէս անմիջապէս
խուսափեց:

Արդէն մթնած էր. սև գիշեր մը:

—Դառնանք, ըսաւ Վարդուհին:

Լուռ էինք. ու քով քովի կը քալէինք. քանի
կ'երթար յուզումս կ'աւելանար. հովը, մութը, մեր
առանձնութիւնը, իր մերձաւորութիւնը սիրտս
աւելի ու աւելի կը հրահրէր: Բոլոր էութեամբս
գրկել կ'ուզէի այդ աղջիկը ու բոցէ համբոյրով մը
մոխիր դարձնէի երեք օրւան կարօտս, այսքան ժա-
մանական շարժարանքներս, Վարդուհիս պատճա-
ռած ցաւս, իմ երեկւան կասկածներս, բոլորը,
բոլորը...

Ուղեցի դռնէ թեւ առնեմ:

—Մութ է, դուք ալ կարծեմ յոգնեցաք, օրի-
որդ. թեւ չէք մոնիր:

—Ո՛չ, հոգ չէ. չեմ յոգնած, պատասխանեց
կարծ:

Այս մերժումը ալ չափը լրացուց. բաժակը
յորդեց. ու հաշիւս կորսնցուցի:

Վարդուհին թեւ առնելը պահանջ մը դար-
ձաւ:

—Բայց կը խնդրեմ, որ թեւ մտնէք. ըսի թեւէն
քաշելով:

—Աղջիկը կեցաւ, երես նայեցաւ վայրկեան մը
մութին մէջէն, թողուց որ իր փաքրիկ ձեռքը
թեւ անցնեմ ու հեզնական ծիծաղով մը աւելցուց.

—Քանի որ կը խնդրէք, չարժէր որ մերժեմ:
միայն կը զարմանամ մարդկային սրտի փոփոխու-
թիւններուն վրայ:

Իրաւ էր: Դերերնիս բոլորովին փոխած էինք.
առաջ ինքը բռնի թևս կը մտնէր, հիմա ես բռնի
թևս կ'առնէի:

Բայց նոյն վայրկեանին այդ տեսակ բարակ
բաներու ախանջ կախելու անկարող՝ բոլոր ուժովս
պինդ մը սեղմելի բազկիս ու կրծքիս յանձնւած
այդ փափուկ, քնքուշ թաթիկը:

Վարդուհին սկսաւ խնդալ. ջղային, անբնա-
կան խենթ խնդուք մը:

Ես աւելի սեղմեցի:

—Սակայն ինչո՞ւ կը խնդաք:

—Ա՛, տո՛ւն, տո՛ւն դառնանք. կ'մկմաց. այսօր
քիչ մը տկար եմ, ջիղերս գրգռւեցան:

Ու թևը թևէս ազատեց:

Ես կը հասկանայի. նախորդ դէպքերը ինծի
փորձառու էին ըրեր. ալ դժւար ինքզինքը կը զսպէր.
ու սանձւած զգացումներու յորդումէն վախնալով՝
խոցս տալ կ'ուզէր:

Միևնոյն խաղն էր, որ կը կրկնէր. միայն դե-
րասաններն էին իրենց դերերը փոխանակեր:

Դռան առաջ նորէն թևը բռնեցի:

—Ինծի հանդիստ ձգեցէք, ըսաւ լրջութեամբ.
բայց չկրցաւ իր լրջութիւնը պահել ու նորէն
խնդաց:

—Ինչո՞ւ բարկացած էք:

—Ո՞վ ըսաւ թէ բարկացած եմ. ամենեւին:

—Ինչո՞ւ կը խնդաք:

—Այնպէս. սակայն ձեզի՞ ինչ:

—Իմանալ կ'ուզեմ:

—Բայց ձեզի չի վերաբերիր. ձգեցէք թևս:

—Ձեմ թողնիր մինչև պատասխան չի տաք:

—Բռնութիւն:

—Ինչպէս կ'ուզէք՝ այնպէս հասկցէք:

—Ի՛նչ տարօրինակ տղայ էք:

Վայրկեան մը մտածեց ու յանկարծ աւելցուց
աւելի կակղած ձայնով.

—Լա՛ւ, ձգեցէք թևս, վաղ առաւօտ եկէք ձե-
զի պատասխանեմ:

—Ար խոստանա՞ք. չէ՞ որ առաւօտները որսի
կ'ելնէք. ըսի ես քմծիծաղ,

—Ո՛չ, ալ վերջացա՛ւ... պատասխանեց, երէկ
իրիկւան բառերս ինծի դարձնելով, ու ժպտեցաւ:

Ձեռքը պինդ մը սեղմեցի ու բաժնւեցայ:

Սիրտս թեթեւցած, հանդարտած էր:

Արտասովոր փափուկ, անուշ հաճոյք մը կ'ըզ-
գայի կրծքիս տակ:

Յատկելու, երգելու բաղձանք մը կար մէջս:

Տունն մտնելուս պէս պառաւ աղախինը դի-
մացս ելաւ. խենթ փափազ մը ունեցայ. վրան
յարձակեցայ խնդալով, ու գրկածիս պէս սկսայ
պոկիւ մը եղանակել ու դառնալ: Խեղճը կը քաշ-

քըշէր, կը հրէր, ազատելի կ'ուզէր, կը խքնէր. բո-
լոր տնեցիք շուրջս ժողովաճ մարելու չափ կը
խնդային:

— Երւանդ, խենթցմբ. կը կրկնէր տիկինը լի-
աթոք ծիծաղին մէջէն:

Մինչև խնդալէն, ցատկելէն, երգելէն ու ժա-
պառ՝ թողուցի դամս ու հեալով ինկայ դիւանին
վրայ:

Օգոստոս 13.

Պետ սովորական ժամանակին բաւական կար.
սակայն չկրցայ սպասել ու շտապեցի Վարդուհիենց
տունը:

Վարդուհին պատշգամբ նստած թերթ մը
կը թղթատէր:

Թափանցիկ, նուրբ, ճերմակ շրջազգեստ մըն
էր հագած, որու մէջէն կ'երևէր իր ամբողջ կլոր
թեւը ու կրճքին մէկ մասը:

Ժպտեցայ և բարեկցի:

Ձի պատասխանեց, միայն ոտքի ելաւ. ու մի-
ասին իջանք պարտէզը:

Երբ հովանոցը մտանք՝ մատովը իմ սովորական
տեղս ցուցուց: Նստեցայ, ինքն ալ անմիջապէս իմ
քովս:

Վայրկեան մը լուռ էինք. երկուքնուս սիրան
ալ լեցուն էր. երկուքս ալ յուզւած. կուրծքներին
այնքան ատեն ճնշող զգացումները պոռտկային պի-

տի. բաւական էր միայն սկիզբ մը. մենք այդ սկիզբը
չէինք գտներ ու լռած էինք:

Վերջապէս լռութիւնը խզեցի:

— Օրիորդ, խոստումնիր:

— Ի՞նչ խոստում:

— Ինձի ըսէիք պիտի ձեր երէկւան բարկու-
թեան ու խնդալու պատճառը:

— Այո՛. բացց ես հիմա ձեզի ուրիշ բան պիտի
ըսեմ:

— Ի՞նչ:

— Պիտի ըսեմ, որ դուք չափազանց տմարդի,
անհոգ, եսասէր ու անքաղաքավարի էք:

Այս այնչափ անակնկալ էր, որ ոտքի ելայ:

— Նստեցէք, ըսաւ ու թեւէս քաշեց.

— Ի՞նչ կ'անւանէք դուք այն տղան, որ իր դա-
ւադանի կոթովը կը խաղայ, երբ քսաներորդ ան-
գամ իր միակ դրացունին քովէն կ'անցնի:

Ես երեսը նայեցայ. չափազանց հեռուէն էր
սկսած:

— Ի՞նչ կ'անւանէք դուք այն տղան, որ շա-
բաթներով աղջկան մը հետ շարունակ կը պտըտի՝
առանց անգամ մը թեւը առաջարկելու:

— Օրիորդ, արդէն քաւեցի...

— Ի՞նչ կ'անւանէք դուք այն տղան, որ, աղ-
ջկան մը օգնել խոստանալով, օրերով կը ձգէ կ'եր-
թայ առանց ոչինչ յայտնելու:

— Նեւեցէք, խնդրեմ. ճշմարիտ...

— Ի՞նչ կ'անւանէք դուք այն տղան, որ յանկարծ օձէ խալթւածի պէս կը ձգէ ու դիւահարի պէս կը փախչի, երբ անոր կուրծքը ծաղիկ մը խոթել կ'ուզեն:

— Բայց, օրիորդ...

— Ի՞նչ կ'անւանէք դուք այն տղան, երբ իր անշնորհքութիւնը իրեն հասկցնել կ'ուզեն՝ քիթը՝ բերանը թիզ մը կը կախէ ու զայրոյթի ձևեր կ'առնէ: Հէ՛, ըսէք, այդ տղան ի՞նչ կ'անւանէք դուք:

— Բայց միջոց չէք տար, որ պատասխանեմ:

— Ի՞նչ, դեռ պատասխանել կ'ուզէք. կ'ուզէք ձեզի արդարացնէք. մի՛, մի՛, լսեցէք, բերաննիդ մի՛ բանաք. անպատճառ նոր անբաղաճաճարութիւն մը պիտի ընէք:

— Ներեցէք, օրիորդ. եթէ յանցանք մը ու նիմ՝ բնաւորութիւնս է:

— Բնաւորութիւն, սիրուն արդարացում:

— Ուրեմն չէք ներեր. ըսի ձեռքը սեղմելով ու անուշ, քծնող նայւածք մը սպրդեցնելով աչքերուն մէջ:

Յուզումն կը դողար իր նուրբ հագուստի օդէ ծալքերուն մէջ:

Իր կողմէն ամենաթեթեւ թույլատրութիւն մը— և ես ալիքի մը պէս կուրծքին պիտի փաթթւէի. ալիքի մը պէս, որ քորալէ ժաշոն ճերմակ լանջին կը փարի. բայց չգիտեմ ի՞նչ զսպիչ, ի՞նչ պատկառոտ բան մը կար իր այդ հպարտ դիրքին մէջ,

իր այդ չքողարկած յուզման մէջ, որ ես, բացի հիւացումով ու յափշտակութեամբ դիտելէ, շարժում մը ընելու չիցանդգնեցայ:

Աղջիկը կամաց ոտքի ելաւ ու վայրկեան մը լուռ ինծի դիտեց. կարծես բան մը ըսել կ'ուզէր, երբ նորէն շրթունքը սեղմեց ու քայլ մը հեռացաւ. դուրսը ոտքի ձնյն կար:

Հովանոց մտաւ սպասուհին:

— Ի՞նչ կ'ուզես. հարցուց օրիորդը զայրացած. քեզի չեմ ըսած, որ մեր պարապմունքները չընդհատես:

— Թող օրիորդը ներէ. դեղձան մագերով երկտասարդ մը եկեր պարոնը կը փնտռէ. ըսաւ խեղճ աղջիկը ինծի ցոյց տալով:

— Ես վարանած Վարդուհիին նայեցայ:

— Գնացէք. ըսաւ ուսերէն. ձեր ուղածն ալ այդ չէ՛, աւելցուց հայերէն:

— Սակայն, օրիորդ, անիրաւ էք, ըսի վշտացած:

— Գիտեմ, գիտեմ, շատ պարզ է. մինչև հիմա որսի էիք, ասկէ վերջն ալ դեղձան մագերով երկտասարդներ պիտի բուսնեն մեր զբաղումները կը տրեւու համար:

— Ես իրեն մօտեցայ. բան մը ըսել կ'ուզէի, երբ—

— Գացէք, գացէք. կրկնեց հրամայական շեշտով մը. դէպի ինծի անբաղաճաճարի լինիլը արդէն

ձեր ակդբունքն էք ընդունած, զոնէ դէպի ուրիշ-
նէրը զդուշ եղէք. դացէք:

Ես չգիտէի ինչ ընեմ. եթէ սպասուհին հոն
չլինէր՝ անտարակոյս ծայրացեղ միջոցի մը կը դի-
մէի. բայց այդ աղջկան առջևը դաց յակդական տե-
սարանի մը տեղի չի տալու համար՝ ծեծւած ու
պոչը կծկած շան պէս դուրս ելայ հովանոցէն՝ զաց-
րոյթէս ինքզինքս ուտելով:

Անցայ արագ սրահէն. ելայ պատշգամ, խառ-
նակ մտածումներուս մէջէն փնտռելով, թէ ով էր
լինելու այդ դեղձան մազերով երիտասարդը:

Եւ ով էր. Միքէն...

Կատաղութիւնէս շրթունքս խածի:

—Ո՞ւր ես, եղբայր, ժամ մըն է քեզի կը
փնտռեմ. պսուաց Միքէն սանտուղներու վարէն ինծի
նշմարելուն պէս:

Կոպիտ խօսք մը հազիւ ակռաներուս տակը
սեղմել կարողացայ:

—Քալէ, քալէ. արդէն ուշ մնացինք. պոռաց
թևէս քաշելով:

—Ո՞ւր, ի՞նչ կայ. հարցուցի դժգոհ շեշտով մը:

—Քիթով որո՞ւ է. այնքան տեղ ետեւդ գալուս
ու փնտռելուս համար շնորհակալ լինելուդ փոխա-
րէնն է այս. վայ, աշխարհք, վայ:

Բայց նորէն թևս քաշեց:

—Բայց ո՞ւր, ի՞նչ կայ. մէկ հասկնանք:

—Ի՞նչ պիտի լինի. մայրս այսօր պատւական

քիւֆտէ է եփեր. հայու փառաւոր քիւֆտէ, ան-
շուշտ կարօտցած կը լինիս. եկայ քեզի տանիմ, որ
միասին ուտենք. բայց եթէ կրնամ՝ գտիր. ձեր տու-
նէն իջայ ձոր, ելայ անտառ. վերջապէս տիկինը
ըսաւ, որ կարելի է Զ. երուն ես. կուգամ կը հարց-
նեմ այդ սիրուն քածին. «Չիտեմ, երթամ նայիմ»
կըսէ: Խելքս չի հասնիր. դուն հոս գաղտուկ կը
մտնիս, ի՞նչ է, տղայ, ի՞նչ յարդի տակէն ջուր ես, է:

—Յիմար-յիմար մի՛ խօսիր նորէն. չէ, քեզի
ըսած եմ, որ երբեմն օրիորդի հետ միասին կը կար-
դանք:

—Բաներ մը ըսեր ես. կ'երևակայեմ՝ շատ
ախորժելի բան պիտի լինի այդ: Խրան, կատակը
մէկդի. այդ աղջիկը վրադ ի՞նչ տպաւորութիւն
կ'ընէ. սիրտդ բնաւ չի՞ յուզւիր, երբ իր խոշոր
կրակոտ աչքերը վրադ կը գամէ. արիւնդ չեռնար,
երբ միասին կարդալու կը նստիք. կուրծքդ չի՞ սեղ-
մըւիր, երբ կամաց մը ձեռքդ կը սեղմէ բարեւի
պատրւակով. շան աղջիկը երևի քեզի ալ շատ կ'ընէ.
անցած իրիկուն այնպէս ձեռքս սեղմեց, այնպէս
երեսս կը նայէր, որ քիչ մնաց վիզը պիտի փաթ-
թըւէի:

Այս լեզուն վրաս ծանր կ'ազդէր:

—Է՛, պատասխան չի տամ. բայց դուն ան-
խելք ես. արդէն բոլոր խելացիները անխելք են.
այնպէս չէ:

Ու սկսաւ քահ-քահ խնդալ:

— Բայց դուն հար ես այս երկու օր է, յանկարծ խնդուքը ընդհատեց. անցած օր քիչ մը տկար եմ գրեր էի. կոկորդզ չճռ փակաւ:

— Երկու երեք օր արևներուն տակ թափառիլս կարծեմ զլսուս զարկաւ. վճռեցի այլ ևս որսի չեղնեմ:

— Անխելքութիւն, արևը զարկեր է եղեր. ինձի ինչու չի զարնէր:

— Դուն վարժեալ ես:

— Դուն ալ կը վարժուիս. զիւղացու զաւակ չիս. զլսուս արիստոքրատ է դարձեր. թէ անցեալ օր Սիւնեաց Սեպուհ ըսելուս իրաւ հաւտացիր:

Ե՛, քիչ մը, սլառասխանեցի ես ակամայ խընդալով:

Տուն հասանք:

Մայրը ինչ ընելը չգիտէր, ինձի հաճելի լիւնեղու համար. կը մանէր, կ'եղնէր, կը խօսէր, կը հրամցընէր:

Նստեցանք հացի. Միքէն շարունակ կը շաղակրատէր. երեակայելու է իմ դրութիւնս. կերանք այն «պատուական» քիւֆտէն, թէև բնաւ ակորժակ չունէի. կերաց ու համն ալ գովեցի, թէև բնաւ համ չառի:

Ս'հ, սոսկալի օր մը անցուցի. յուզում, սրտի ծածկեալ անհանգստութիւն, կեղծելու անհրաժեշտութիւն, ուրախ-անփոյթ երենալու տանջանք...

Ուշ ատեն միայն օձիքս ազատեցի Միքէի ճան-

կերէն ու կասկած չի տալու համար անգամ մը տուն հանդիպելէս վերջը՝ բռնեցի արքունի ճանապարհը:

Ամպոտ իրիկուն մըն էր. ամպոտ ու հովոտ. քոյր ու ժա հաւաքած կը վազէի հովին հակառակ. առաձգական, գրեթէ շոշափելի բան մը ինձի արգիլել կ'ուզէր. ես կը մաքառէի. կ'ուզէի սլառեմ, անցնիմ. հովը ետ կը հրէր: Եւ այս պայքարը սըրտիս բաւականութիւն կուտար. միտքս ամբողջովին անձնատուր էր եղած մինչև իրիկուն այնպէս պինդ-պինդ ծածկել ջանացած զղացումիս. կուրծքս նեղ կու գար. և այդ եւումը իր ամանին մէջ անպարփակ՝ դուրս կը յորդէր:

Թութիւնը աւելի կը հրահրէր մտածումներս, ու խօլ վաղքս նոր ոգևորութիւն մը կուտար. երեւակայութիւնս բռնկիլ սկսաւ:

Հովը առաջ արգելք մը կը թւէր ինձի. հիմա Վարդուհիս առաձգական լանջն էր, որ թեւերուս մէջ շղթայելու կը վազէի. կը սարսռէին շրթունքներս համբոյրի մը ճիգերով. բաց այդ լանջը կը խուսափէր՝ հո՛վ մը միայն գրկիս ու շունչիս տակը թողնելով...

Երեսուցի 14.

Պինովի պէս դնացեր եմ:

Անբացատրելի աղմուկ մը ինձի քունէս ցատկել տուաւ: Այն վախցած, կէս զարմացած սննեակի դուռը բացի, որ դուրսէն պինդ-պինդ կը զարնէի:

— Պարոնը, պարոնը եկաւ:

Աչքերս շփեցի. յիշեցի, որ հօրեղբայրս գալու էր. Աստուածածնի տօնին Սեան երթալ ուխտ էր րրած:

Թեթեւ մը հագնելուս պէս դուրս վազեցի:

Թիֆլիսէն եկած թարմ լուրերու ազդեցութեան տակ երկու ժաման չափ անցած էր արդէն, երբ յայտնեցին Զ.-երու գալուստը:

Անոնք ալ եկած էին բարի-եկաքի ու նոր լուրերու:

Ճաշին վար զրինք:

Տիկինը կը համոզէր Զ.-երը, որ ուխտին մեզի ընկերանան: Նախ քիչ մը չեմ-չում ըրին, բայց վերջը սկսան թուշնալ: Տիկին Նատալիա բարեպաշտ էր, ուխտի երթալը մերժելու կը դժարանար. պ. Կարապետ Սեան լիճը տեսնել կ'ուզէր, նկարչական տեսակէտէն. Վարդուհին, ըսելն ալ աւելորդ է, խենթի պէս կը ցանկար, թէեւ կը ծածկէր:

Այս բոլորէն դիւրին է եզրակացնել անոնց ցուցուցած ընդդիմութեան տկարութիւնը. վերջապէս զիջան ու մեկնեցան տուն անհրաժեշտ պատրաստութիւնները տեսնելու համար. որոշեցաւ վաղը կէսօրին ճանապարհ ելնել:

Վարդուհին լուրջ դէմք մը առած էր ու բոլոր ջանքերուս հակառակ՝ հետո առանձին մնալէ խուսափեց. քանի մը անգամ հետը խօսիլ փորձեցի՝ վռնտեց. մեկնելու ատեն ձեռքը սեղմեցի՝ զայրոյ-

թով ետ քաշեց. միայն չիկրցաւ այն պզտիկ ժպտոյն սանձել, որ թշերէն յանկարծ սահեցաւ՝ իր կամքին հակառակ:

Ուրախութիւնս չափ չունի:

Մէջս ամեն բան իրար է խառնուած. կոտրելու ժօտիկ աղեղի պէս լարած զգացումներս, Վարդուհիս պատկերն ու քմահաճոյքները, առաջիկայ ճամբորդութիւննիս, լեռները, ծովը՝ Սեանի կապոյտ երկինքը և միշտ Վարդուհին հետ գիշեր-ցերեկ:

Տունը կը պատրաստէին:

Ես ուղղեցայ դէպի Միքայէլէնց. իրենց տան դուռը կեցած, կովուն գլուխը բռնեւ էր, մինչ քոյրը կը կթէր:

Ելանք շրջելու. յայտնեցի ուխտադնացութիւննիս. առաջարկեցի մեզի ընկերանայ, բայց վախնալով, որ մի՛ գուցէ առաջարկս ընդունի. բարեբաղդաբար մերժեց. Աստուածածինը մօրն ու քրոջը հետ ընել կ'ուզէր: Այս մերժումը վրաս լաւ ազդեց. երէկան ինծի պատճառած տանջանքը կերպ մը քաւած եղաւ. ներեցի սրտիս խորէն. դեռ տեսակ մը զիջ ալ զգացի. ես մտքէս հայհոյէր էի այդ տղան, որուն բոլոր մեղքը ինծի սիրելը, պարզ լինելն ու մօրը եփած քիւֆտէն ինծի ալ կերցնելու փափագն էր եղած:

Ուշ ատեն իրարմէ բաժնեցանք. զւարճութիւն մաղթեց ինծի. ես ալ իրեն:

Օղոստոս 17.

Երբ Եսայի օրը կէսօրին քիչ մը վերջն էր, որ կառքերը շարժեցան: Կառք մը մերոնք, կառք մը Վարդուհիներ. ես ալ ձիուս վրայ, որ ամբողջ գիւղի մէջէն Միքէի եղբոր փորձառութիւնն էր ընտրած:

Խեղճ ձին ինչ կը քաշէր ձեռքէս. մէկ առաջ կը վազէի, մէկ ետ, կը դառնայի կառքերուն շուրջը. թիթեռնիկի մը պէս, որ ճրագին շուրջը կը թռվաւ:

Մէջէմջ կը խօսակցէի պ. Կարապետի հետ անիւներու աղմուկի մէջէն հազիւ ձայնս լսելի անելով:

Վարդուհին լուռ էր ու ծանր. իր շուրջ դերը կը խաղար: Զիւս վրայէն երբ աչքերս վրան կը յառէի՝ հեռուն դիտելու ձևեր կ'առնէր զայրացկոտ, թէն շատ աղէկ դիտէի, որ անդին դառնալուս պէս հայեացքը վրաս էր:

Ես այդ կ'ըզգայի ու ջիղերուս բոլոր ճարպիկութիւնը հանդէս էի դրած. առանձին յոխորտանքով մը սանձը կը քաշէի. և ձին կարծես միտքս կը հասկանար. ան ալ խորխոր ու սիրուն ձևեր կ'ըստանար, գլուխը սիգաբար կը բարձրացնէր, բաշը կը թոթուէր ու կը խրխնջար: Ես ու ձիս աղւոր անբողջութիւն մը կը կազմէինք. այն աստիճան, որ պարոն Կարապետը յափշտակած խոստացաւ ինծի այդ դիրքով նկարէ. լայնեղր յարդէ գլխարկը դըլխուս. նեղ, ճերմակ տաբաղով. քէմ շապիկ մը վարդիապ կարմիր փողպատով. մէջքս գօտի և ու-

սընդանութ ատրճանակիս տուփը. ծունկերուս ձգած էի ամառան պալտոս, որ վայր ընկնելու աստիճան ծունկերէս սահած էր, բայց ես դիտմամբ չէի ժողւեր:

Կատակներով, աչքի խուսափումներով ու հանդիպումներով, շուրջերնիս դիտելով՝ անցել էր հինգ վեց ժամ, երբ լեռնադաշտակին մէջ ոլոր մըն ալ ընելով՝ ծովու երկնագեղ հայելին բացեցաւ առաջիս:

Հանեցի ատրճանակս ու երեք հարւած տւի. ամենքը կառքերէն գլուխնին երկնցուցին: Տիկինները ջերմեռանդութեամբ խաչ կը հանէին. ճիշդ մեր դէմն էր Սեանի կղզին, որի սրածայր գագաթին բազմած էր մատուռի սրածայր գմբէթը, որու վրայ խաչն էր:

Քիչ մը վերջը ճանապարհը այլևս ծովու ափովն էր. միայն հեռզհեռէ կը բարձրանար դէպի լեռան լանջը:

Ամենքս ալ ծովը կը դիտէինք ու չէինք կշտանար: Ես քանի մը հեղ անցած էի այս տեղերէն, բայց այս անգամ առանձին հրապոյր մը ունէր կարծես. կարծես դէմքիս կը ժպտէր. ես ալ քանի մը անգամ ծովու երեսին ժպտեցայ:

Յանկարծ պարոն Կարապետը հակառակ իր ձի նստելու դէմ ունեցած զաղափարներուն, կամ աւելի ճիշտ, երկիւղներուն, փափագ յայտնեց քանի մը վայրկեան ձիս նստելու. կառքէն յոգնած էր:

Ես սիրով համաձայնեցայ. մանաւանդ աւելի

սիրով, քանի որ կառքին մէջ իր տեղն էի բռնելու քրոջը դիմաց:

Կառքը կեցաւ. ձիուս վրայ տեղաւորեցի վախկոտ նկարիչս ու ցատկեցի կառքը:

Վարդուհին ամփոփեցաւ, ըստ կարելւոյն ինծի լացն տեղ տալու համար. արտաքուստ յարգանք, ներքուստ պատիժ:

Իրիկան զովութիւնը սկսած էր. մենք լեռան ստերի մէջ էինք: Տիկինը հաստ կրկնոցին մէջ փաթթած կը մրափէր կառքի ցնցման տակ, և քանի աչքը բանար՝ տղան կ'ըզգուշացնէր, ձին քշելէ: Սպասուհին լճով զբաղւած էր՝ Կատեան գրկած: Վարդուհին խոշոր շալի մը ծալքերուն մէջ թաղւած՝ երբեմն նիրհել կը կեղծէր, երբեմն հեռուն կը դիտէր միշտ իմ հայեացքէս խուսափել ջանալով: Բայց անկարելի էր. քանի մը անգամ նայւածքնիս իրարու զարկին և ամեն անգամ աւելի թուլացած էր կեղծելու կարողութիւնը. վերջին անգամ հաճոյքի ժպիտը չկրցաւ ծածկեր, պահ մը շրթունքները սեղմած անթարթ աչքերուս նայեցաւ ու արագ շարժումով մը դէմքը շալին մէջ թաղեց:

Ես սպասուհիի գրկէն Կատեան առի ու սկսայ անկուշտ համբուրել:

Կառքի ցնցումը ինծի նստարանէն վայր կը սահեցնէր. ես ինքզինքս չիբոնեցի. քիչ մը վերջը մեր ծունկերը իրարու յարեցան. Վարդուհին ալ սահած էր: Ծունկերս զողացին ու Կատեան պինդ

մը գրկեա մէջ սեղմեցի, որ երկու թաթիկներովը վիզս փաթթւեր էր:

Վարդուհին իր դէմքը բոլորովին ծածկած էր շալի ու լացն գլխարկի եզերքին տակ. միայն իր կուրծքը կը տեսնէի, որ անհանդարտ շնչառութեանէն կ'ուռէր ու կը ցածնար սեղմած կորսէին մէջէն:

Կառքի կանգ առնելը աղւոր երազէ մը արթննալը եղաւ ինծի համար:

Եկանք ծովու ափը՝ կղզիին ամենէն մօտիկ կէտը: Հոն հանդիպեցանք սուար խումբ մը գիւղացիներու, որոնք մեզի պէս ուխտի էին եկած իրենց ունիմ-չունիմով:

Քանի մը հրացան պարպեցին. ես ալ նորէն ատրճանակիս ձայնը հանեցի, նաւակ ստանալու համար: Պահ մը վերջը կղզիի ծովափի ծառերուն տակէն երեք նաւակ բացեցան դէպի մեզի:

Երկուքի մէջ լեցեցան մեր գիւղացի ուխտակիցները, երրորդին մէջն ալ մենք տեղաւորեցանք: Ես նաւակի ծայրը մնացի կամքիս հակառակ:

Նաւակները ափէն հեռանալուն պէս զուռնաչիները սկսան իրենց արեւելեան եղանակները: Պառաւները երկիւղածութեամբ պղնձէ թասով լճի ջուրը կը խմէին. երիտասարդուհիները իրենց երփնեւանդ հագուստներու մէջէն, ուր տիրող գոցնը կարմիրն էր, իրենց երկար ու սև հիւսքերուն տակ գրաւիչ՝ մեզի կը դիտէին. մանաւանդ «քաղքցի»

աղջիկը, որ անոնց աչքին անշուշտ նախանձելի էակ մը կը թւէր իր բարակ բաց-վարդագոյն շրջազգեստին մէջէն, իր նեղ կորսէէն դուրս ցայտած կրծքով, իր կարճ մազերուն խոպոպներովը, որոնք ծաղկեպատ գլխարկին տակէն առատութեամբ ուսերուն վրայ կը ծփային. ձեռքը բռնած սիրուն, նկարէն հովահարը, որով աչքերը արևի վերջին ճառագայթներէն կը պաշտպանէր, գեղջկուհիներու հիացումը կ'ամբողջացնէր:

Չուռնայի սուր ձայնը քանի կ'երթար կը սաստկանար. երիտասարդ ու չափահաս միաբերան կը խօսէին, կը խնդային, կը խմէին: Մերոնք լուռ էին և կը դիտէին քաղքցու հպարտութեամբ:

Ես ալ կը դիտէի այդ խումբը ու կը յիշէի անցեալը. կը յիշէի մեր ուխտագնացութիւնները Ասթամար: Հոգեկան ուրախ տրամադրութիւնս, որ արդէն սկսեր էր թուլնալ՝ նախ թեթեւ մտահոգութեան և վերջապէս տարտամ թախիծի մը տեղի տալու:

Զէ, սրտիս համար միշտ քաղցր պիտի մնան այդ խարխուլ նաւակները, այդ ալիքներու ծփծրփումը, այդ թմբուկի պինդ զարկերը, այդ կանացի խայտաբղէտ նահապետական արդուզարդը, այդ առողջ, արևառ առնական դէմքերը, այդ համեստ դիմագծերը, այդ հասո ու բամբ ձայները, որ աշխատաւորի գոհ կուրծքէն կը վիժեն. օ, այդ բոլորը որքան ծանօթ է ինծի:

Երբ կղզի հասանք, մեզի դիմաւորեցին ու վանքի ամենէն շնորհքով սենեակը առաջնորդեցին. պատաւոր հիւրերէն էինք:

Թէև մթնելու վրայ էր արդէն, բայց հօրեղբօրս առաջարկով բոլորս ալ անգամ մը մտանք տաճար սրբութիւնները համբուրելու:

Փոքր, մութ եկեղեցի մը. բազմաթիւ մանր մոմերու լոյսերը և խլրտող բազմութիւնը, որ երկիւղած կ'աղօթէր, վրաս ազդեցին. երկիւղած յուզումով խառն անուշ պատկառանք մը զգացի:

Տիկիւնները մոմերնին վառեցին, աղօթեցին, լացին և երբ ամեն բան վերջացաւ՝ դուրս ելանք:

Ընթրիքը կարճ տևեց. ամէնքն ալ յոգնած էին. ծածկոցներու մէջ կերպ մը փաթթեցան ու պառկեցան, առտուն կանուխ պիտի ելնէին ժամերգութեան ներկայ լինելու: Իսկ ես քնանալ կրնայի՞: Ութը տարւան անցեալը կենդանացեր էր աչքերուս դէմ. ելաց դուրս ու նստեցայ սենեակի սեմին. ձեռքերս երեսիս, արմուկներս ծունկերուս՝ սկսայ մտածել ու դիտել:

Սենեակներուն առջևը, հրապարակին մէջտեղը, ծառերուն տակ՝ ամեն կողմ խմբւած էին գիւղացիները. անդուլ աղմուկ մը շուրջս, ուրախ ժխոր մը. հոս պզտիկներուն խժլուքը, գետնի մէջ փորած օճախներու վրայ փայտէ շամփուրներով զարճող խորովածին հոտը, մատաղներու պառաստութիւնը, վանքի պաշտօնեաներուն իրարանցումը. անդին տղոց

աշխոյժ պարը զուռնայի եղանակներուն տակ. հոն աղջիկներու ազատասօս անուշ երգերը, ուր առիթէն օգտուելով կը թափեն իրենց սրտի ամիսներով ծածկած յուզումները, կը կանչեն լեարդ, կը գովեն. հոն ամեն աղջիկ սուր ու համարձակ ձայնով ու սրտին խորէն կ'երգէ իր իղձը, և, ով գիտէ, մօտը կեցած երիտասարդներէն որոն հոգին կը խռովէ. ու կարիճը ալ չի կրնար դիմանար, ընկերներուն հետ կը միանայ աղջկանց շրջանին. շրջանը կը մեծանայ. երգերը կը շեշտաւորւին, սրտերը կ'ալեկոծւին. մանչ ու աղջիկ փոխիփոխ կ'երգեն տուն-տուն բացարձակ իրարու հետ սիրաբանելով. ու պարը կը դառնայ ու կը դառնայ խենթ մտածման մը նման, որ ուղեղէդ դուրս չեներ:

Բայց, Աստուծ իմ, այս բոլորովին նոյն պատկերն է, որ ասկէ տարիներ առաջ տեսած եմ ես իմ ծննդավայրս՝ հայրենիքիս մէկ ուրիշ անկիւնը: Շատ մը մոռցած ու սուրբ բաներ միտքս կուգան. յուզումն իր դադաթնակէտին կը հասնի. զգացումներս կը բարդւին. ու, այլ ևս ինքզինքս զսպելու անկարող, մութի մէջ առանց ոչորէ քաշւելու՝ անձնատուր եղայ ինծի ճնշող թախիծին ու արցունքներս սկսան հոսել այտերէս վար. անո՛ւշ...

Բայց սխալած էի. տեսնող աչք մը կար. ուսիս թեթեւ զարկ մը զգացի յանկարծ. ու ամբողջ մարմնէս սարսուռ անցաւ:

— Ինչո՞ւ այդպէս տխուր նստեր էք. լսեցի

Վարդուհիի կարեկից ձայնը: Թէև չէք արժեր, բայց ինչ և է. ելէք միասին պտոյտ մը ընենք:

Ես ինքզինքս մոռցած անոր նայեցայ. լուսնի աղոտ լոյսին տակ արցունքս տեսաւ:

— Կուլմք. բացականչեց յանկարծ, մոռցաւ իր դերը, նստեցաւ ինծի կից, երկու ձեռքով բռնեց թևս ու սկսաւ բոլոր ուժովը սեղմել:

Այդ քաղցր շեշտը, այդ համակրանքի շարժումը գրգուռած ջիղերս բոլորովին թուլցուց. ձեռքերովս դէմքս ծածկեցի ու սկսայ հեծկտալ:

— Բայց ի՞նչ ունիք, ի՞նչ կայ. կը կրկնէր աղջիկը յուզւած, ինծի սեղմւելով ու ձեռքերս երեսէս հեռացնել ջանալով:

Ես յանկարծ ինքզինքս ժողւեցի, կամքի բուռն ուժով մը լացս կարեցի, ցատկեցի ոտքի ու Վարդուհին թևս առնելով՝ ըսի.

— Ոչինչ, ոչինչ, ջիղերու գրգռում. հիմա կ'անցնի. եկէք պըտըտինք:

Կլոր-պարի ամենէն տաք ատենն էր. պարի գլուխը անցել էր հուժկու երիտասարդ մը բաց, թաւ կրծքով, որ ձեռքի խոշոր կարմիր թաշկինակը շարժելով՝ կ'երգէր տուն մը, որ անմիջապէս բոլոր շղթան կը կրկնէր գիւղական յստակ ու աղդու շեշտերով:

Մենք անցանք անոնց քովէն ու դիմեցինք ծովուն ափը:

— Ինչու կուլայիք. հարցուց աղջիկը յուզւած,

երբ քիչ մը առանձին մնացինք: Յորէկը ընդհակառակը անչափ ուրախ էիք:

— Վայ, օրիորդ, այդ ուրկէ գիտէք. ըսի ես ծիծաղելով. այսօր մինչև անգամ երեսս չէք նայած: Բռնւած էր. աչքերուս մէջը 'նայեցաւ' ժըպտեցաւ:

— Լաւ, հաշուինք. ըսաւ ձեռքս սեղմելով:

— Ա՛, որչափ բարի էք. ըսի ես զգացած ու վայրկեան մը մտածկոտ կանգ առի:

— Բայց ինչո՞ւ կուլայիք. պէտք է ըսէք. թէ չէ չեմ հաշուիր. աւելցուց աղջիկը չարածը՞նի շեշտով մը:

— Օրիորդ, ես ալ ձեզի պէս ունիմ մայր, քոյրեր, եղբայր, ընկերներ, որոնց հետ բոլոր մանկութիւնս անցուցեր եմ. ունիմ հայրենի տնակ մը, քաղաք մը, ծովակ մը, սրտիս անչափ մօտիկ ձորակներ և վայրեր, որոնք երկնային, երկնային տարիներ չեմ տեսած. և հիմա այս ծովը, այս ծովափը, այս ուխտը կամաց կամաց մտքիս մէջ բիւրաւոր թմրած յիշատակներ արթնցուցին. հասկցա՞ք պատճառը, գո՞հ էք:

Կուրծքս լեցւած էր. պէտք ունէի սիրտս պարպելու. և առանց պատասխանի սպասելու՝ շարունակեցի.

— Ե՛, քանի տարի է այս. ո՞վ գիտէ որքան մեծցած են հիմա քոյրերս. ամեն մէկը ձեզի պէս հասուն ու սիրուն աղջիկ մը:

Բերնէս փախած համեմատութիւնէս ձայնս դողաց. սա՛հ մը լռեցի, ու խսկոյն շարունակեցի.

— Այս պարոզները կը տեսնէք. ահա՛ այդ շըրջանին մէջ ես ալ եղած եմ երբեմն. և գուցէ այս գիշեր նոյն այդ շղթային մէջ կը դառնան քոյրերս ու իմիներս. և այդ երգերն ու ոստումը, որ գուցէ ձեր ճաշակին ծիծաղելի կուգայ, իմ սրտիս ամենէն զգայուն թելերուն կը զարնէ: Ձեր եւրոպական երաժշտութիւնը, ձեր արեւմտեան օպերաներն ու երգերը զեղեցիկ են, սքանչելի, արեւտի կատարելագործում, համակ ներդաշնակութիւն. աղէկ. բայց և այնպէս կան վայրկեաններ, որ այդ բոլորին հետ չեմ փոխանակեր գիւղական պարզով սիրերդի գեղգեղ մը, որ ամբողջ սիրտս տակնուվրայ կ'ընէ ու երեւակայութիւնս թափ կուտայ: Այդ այն ժողովրդի սրտին ձայնն է, որու զաւակն եմ ես. այդ իմ սրտիս ձայնն է:

Շունչ առի. աղջիկը լարւած ականջ կը դնէր:

— Բայց, է, անխելք բաներ կ'ըսեմ. այս գիշեր շատ տարօրինակ եմ, չէ՞, օրիորդ. մի՛ խնդաք վրաս:

— Ես ձեր վրայ խնդամ. այն ալ անչափ վայրկեանիս. երբէք. ձեզի պիտի խոստովանիմ. դուք ինծի համար, այո՛, տարօրինակ էակ մըն էք. ո՛չ միայն այս գիշեր, այլ միշտ. ձեր զգացումներն ալ, ձեր դատողութիւնն ալ, ձեր դադափարներն ալ, ձեր վարմունքն ալ, ձեր... բարեկամութիւնն ալ, վերջապէս ձեր ամբողջ հոգին ուրիշ դոյն մը ունի,

ուրիշ երանդ մը, որ իմ սովորական տեսածներէս շատ ու շատ... ինչպէս ըսեմ... տարբեր է, ազնիւ է, բարձր է: Այնպէս որ տեսակ մը նախանձ կ'ըզդամ դէպի ձեզի:

—Այո, նախանձեցէք, նախանձեցէք. բացակայութեան եւ ու բարձրաձայն սկսայ խնդալ՝ այս գովեստի տարափէն կերպ մը ազատուելու համար, որ ինծի սաստիկ կը ճնշէր:

Պահ մը լսեցինք:

Եւ պահ մը գիւղական երգերուն ու երաժշտութեան մէջէն կարող եղանք ծովուն անդորր շրջընոցն ու ոտքերնուս տակի խիճերուն խշրտուքը լսելու:

Լուսնի խոշոր մահիկը ծառերու ռոտերու մէջէն լոյսի ցանց մը կը նետէր դէպի ծովեզրը: Եւ մենք այդ ցանցի մէջ կաշկանդուած կը քալէինք, լուռ թիւթի, իրարու սեղմած: Մեր մէջէն կեղծ ու բռնադբոսիկ յարաբերութեան վերջին մնացորդները կը ցնդէին:

Իմ սրտագին յուզումն, աղջկան անկեղծ խոստովանութիւնը վերջին հարւածն էր տուած մեր բոլոր ծեծեցումներուն. անցեալի ու ներկայի այդ քնքուշ խառնուրդը խեղդած էր իր մէջը մեր պըզտիկ քէները:

Երկուքս ալ այդ կ'ըզգայինք ու ան ուժգին իրարու կը սեղմէինք:

Ուշ էր: Ամառաց-կամաց դէպի խցիկնիս ուղղու-

ցանք. ակամայ թիւերնիս բաժնեցինք ու աղջիկը ներս մտաւ:

—Ո՛ր ես. լսեցաւ ներսէն մօրը կէս քուն, կէս արթուն ձայնը:

—Ես չլըն կը դիտէի, եղաւ պատասխանը:

Իսկ ես դեռ երկար կը պտտէի դուրսը միայնակ:

Բոլոր ուխտաւորները երգէն ու ցատկէն յոգնած՝ իրենց խտրներու վրայ խմբովին փուեր՝ պառկեր էին ամենատարօրինակ շարքերով, ամենախառնակ կոչտերով: Հոս ու հոն կը լսէր երգի մը մնացորդը, խօսակցութեան մը քայքայումը, կամ զինով մը պռնտախօսութիւնները:

Օդը ծանր էր ու անշարժ:

Ես ալ մտայ սենեակ. լուռ էր. աչքս բնականաբար Վարդուհիենց կողմը նետեցի. կէս-բացուած լամպի աղօտ լոյսի մէջէն նշմարեցի Վարդուհին, որ խոշոր շալին ծալքերուն մէջ փաթթուած կը քնանար. մազերը խառնակ եկեր դէմքին էին ինկեր. ձախ ձեռքը մինչև արմուկը բաց՝ զլիսուն՝ վրայ էր նետեր:

Ես ալ նետեցայ անկիւն մը՝ մերիներուն մօտ՝ աչքերս այդ մերկ դաստակին զամառ: Զրիտեմ յունաց զիցաբանութեան ինչ գրքի մէջ զիցուհիի մը պատկերն եմ տեսած. պառկած ճիշդ այդ զիրքով, ճիշդ նոյն կերպով խառնակ մազերը ճակատին թափուած, ճիշդ նոյն մերկ թիւը զլիսուն վրայ և երեւակայութեանս մէջ, ուր կէս բացուած լապտերի

աղօտ լոյսը մեծ դեր կը խաղար, այդ երկու պատ-
կերները սկսան իրարու ձուլելի, հիանալի զեղար-
ւեստական ամբողջութիւն մը առաջացնելով. միայն
հետզհետէ սկսաւ մոքիս մէջ ամեն բան աղօտանալ
ու խառնակելի...

Եւ երբ աչքս բացի՝ այնքան լոյս էր, որ աչ-
քերս շլացան ու զոցելու ստիպեցայ:

Առաւօտեան պաշտօն լոյսը ինծի հաճոյք
կ'առթէր. առաջին մտածումս արմուկը եղաւ. Վար-
դուհին հոն չէր. սենեակի մէջ ոչ ոք չիկար. սեմին
վրայ պարոն Կարապետը նստեր իր ծոցատետրին
մէջ բան մը կը գրէր, թէ կը նկարէր:

Աշխոյժ շարժումով վեր ցատկեցի ու նստեցայ.
Եւ նոր նկատեցի, որ վրաս ծածկեր էին. և որքան
եղաւ հաճոյքս, երբ Վարդուհիի կրկնոցը ճանչցայ:
Դեռ ինքս ինծի հաշիւ չիտւած, թէ այդ կրկնոցը
ինչպէս էր վրաս նետւած, Վարդուհին ցատկելով
ներս մտաւ սենեակ:

— Ա՛խ, արթնցեր էք, պարոն ծոյլ. ըսաւ շի-
տակ ինծի գալով. մենք ճիշդ ժամ մըն է ելեր ենք.
տեսայ, որ հոս բաց պառկեր էք, կրկնոցս վրանիդ
նետեցի. ուհ, ի՜նչ անզգուշ էիք. վերջացուց ձեռքի
թաշկինակը դէմքիս զարնելով:

Անուշ հոտ մը դէմքս պարուրեց:

Ես ուրախութենէս գինովցած ոտքի ցատկեցի:

Մինչև ճաշ ինչպէս անցաւ չգիտեմ. շարունակ
կը խօսէինք ու կը կատակէինք. իմ արտասովոր ան-

փոյթ զւարթ օրերէս մէկն էր. ճիշդ զիշերւան հա-
կառակը: Զէի կրնար նստիլ. անդադար կը շարժէի,
կարծես մէջս բան մը կ'եռար:

Նոցնն էր Վարդուհին:

Իրարու շուրջ կը դառնայինք:

Ճաշէն անմիջապէս վերջը երեքով՝ Վարդուհին,
եղբայրը և ես՝ ելանք կղզին շրջելու, թէև տաք
արևը վրանիս իր բոցերը կը թափէր: Բարձրացանք
զազաթը, ուր բաւական բազմութիւն կար. իջանք
լեռան հարաւային եզերը, որ բոլորովին ամաչի է,
կը մտնէինք ժայռերու խոռոչները, կը մագլցէինք
քարափներէն վեր և դարերէ ի վեր միայն սրբա-
կրօն մենակեացի մը աղօթքին մըմունջները պահող
ճգնարանները պահ մը կը թնդային Վարդուհիի
զւարթ ու կայտառ ծիծաղէն:

Վարդուհին ամբողջ շարժում ու նազանք էր
զարձած. գրաւիչ, կրակոտ բան մը:

Մեր փոխադարձ յուզումը մեզի աւելի կը յափ-
րեցնէր. և անձնատուր մեզի վարող հոսանքին
տղայ էինք դարձած. անդադար իրարու կը զարնը-
ւէինք՝ կը սեղմէինք՝ գետնէն բան մը վերցնելու,
ժայռէն անցնելուն օգնելու, իրարու թեւ մոտնելու
պատրւակներուն տակ:

Եղբայրը մեզի արդելք չէր. իր նկարներովն
էր զբաղւած. հասած տեղէն ուրանկարներ կը
հանէր:

Պարոն Կարապետը ժայռի մը տակ նստած կը

զծէր: Ես ու Վարդուհին ծովի ափէն կը քալէինք. հասանք տեղ մը, ուր լերկ ժայռը եկեր ու մինչև ջուրը հասած էր. բայց քայլ մը միայն անդին նորէն հարթ ծովափին էր. ես առաջարկեցի վերէն պտոյտ մը ընել. աղջիկը կ'ուզէր շիտակ շարունակել. անմիջապէս քանի մը քար դտայ, լեցուցի ժայռի վերջացած տեղը ջրի մէջ. ես այդ քարերու վրայէն միւս կողմը անցայ, որ աղջկան օգնեմ. դաւազանս տւի անոր, որուն յենած ցատկեց քարերուն վրայ. բայց երբ քարէն ասդին նետուի կ'ուզէր, ոտքը սահեցաւ. ես առաջ ծռեցայ, որ բռնեմ. ու շիտակ գիրկս ինկաւ. ես բոլոր ուժովս կրծքիս սեղմեցի: Վարդուհին ինքզինքը ազատեց, մատը վրաս թափ տաւ. չարածձի ժպիտով մը ու ժայռն ի վեր վազեց. վերի կողմէն դարձանք եղբօրը քով՝ երկուքս ալ յուզումէն դողալով:

Այդ յուզումը, որ ամեն վայրկեան կ'աճէր ու իր սանձը փրցընիլ կը սպառնար՝ մեզի խեղտէր պիտի. մենք սոսկալի ուժով իրարու կը ձգտէինք. կարծես ելքտրական երկու մարտկոցներ, որոնք փոխադարձաբար իրար ելքտրականութիւնը կը բազմապատկեն ու ան աւել իրարու կը ձգտին. չնչին, ամենաթեթեւ մերձեցում մը, և այդ երկու ուժերը իրարու պիտի ձուլէին կուրացուցիչ կայծի մը զիդ-զագին մէջ. առիթ մը միայն...

Արեւը արդէն մայր խոնարհելու վրայ էր, որ մենք նորէն բարձրացանք լեռան զագաթը: Գա-

գաթը այլ ևս մարդ չէր մնացեր. խարխուլ մատուռը պարապ էր. ամենքը իրենց զիշերւան քէֆի պատրաստութեամբ էին զբաղւած վարր:

— Բայց այս ինչ սիրուն է. բացականչեց պարոն Կարապետը՝ արեւմտեան կողմը լեռան զագաթներու խումբ մը ցուցնելով, որ ամպի պսակի մը տակ և ծովուն ջրին մէջ անդրադարձած աննման պատկեր մը կը կազմէր:

— Վայրկեան մը սպասեցէք. քանի մը բան ունիմ նշանակելու. ըսաւ ու նստեցաւ գետին:

— Մենք ալ կէք մատուռ մը երթանք, ըսաւ Վարդուհին. առտուն շատ բազմութիւն կար, շնորհքով չտեսայ:

Օրիորդի հետ շատ էի առանձին մնացեր, բայց այս անգամ երբ եղբօրմէն բաժնուելով կիսասուեր մատուռին մէջ ինծի ու Վարդուհին մենակ զգացի՝ մարմնէս սարսուռ մը անցաւ ու սիրտս ուժգին սեղմեցաւ:

Ճերմակ լաթի մը վրայ փառօտ խաչ մը կար սեղանին տեղը. քովն ալ պզըտկած աւետարան մը:

Անգամ մը չորս դին նայեցանք ու բան մը ըրած լինելու համար սկսանք պատերու վրայի մատիտի արձանագրութիւնները կարդալ:

Վայրկեան մը վերջը պատահմամբ հայեացքս դուռնէն դուրս ինկաւ. Աստուծ իմ, ինչ տեսարան:

Արեւը դիմացի Գեղարքունեաց լեռներու երկու սուր զագաթներուն մէջ մայր կը մտնէր. խոշոր,

ամենի ոսկի մը կարծես, որ բնութիւնը ծանր-
ծանր ու դժւարաւ կը մղէր իր գանձանակը: Բայց
ոսկին անյայտացած է արդէն ու արեան կարմիր մը
կ'ողողէ երկնակամարի այդ հատւածը. բամբակ ամ-
պերու փռեկատումներ այդ արեան մէջ թաթխւած
կը ծանրանան, կ'իջնեն ու կը գոցեն գանձանակին
անցքը, ուրկէ վայրկեան մը առաջ ներս էր սահեր
արեւը: Իսկ երկնքի այդ արիւնոտ կէտէն անդին՝ որ-
քան հեռու այնքան մութ-թանձր կապարագոցն
կամար մը, որ իր գորշութեամբ բոլոր հայեացքդ
կարմրին կենդրոնացնել կուտայ: Եւ այդ կարմիրը
կը ցոլաց ծովուն վրայ՝ մութ-կապտորակ ջրին վրայ
կարմրի հեղեղ մը հոսեցնելով: Ծովու ու երկնքի
այդ կարմիրը կ'արտացոլէ կղզիին ժայռերուն վրայ,
գագաթին վրայ, ժառուռին վրայ, մեր վրայ...

— Աստուծ իմ, այս ի՞նչ է. բացականչեց իր
կողմէն Վարդուհին այս տեսարանին առջեւ շլացած:

Ես իրեն նայեցայ. այդ մոգական լոյսով ողո-
ղուն՝ Վարդուհին երեսիս կը ժպտէր:

— Բայց հիանալի է այս. կրկնեց բոցոտ հա-
յեացքով մը աչքերուս մէջ նայելով:

— Այո՛. միայն դուք աւելի հիանալի էք, ըսի
ես յուզումէս դողացող, կամաց ձայնով մը:

— Վերջապէս. բացականչեց աչքերը աչքերէս
չի զատելով. իրաւ այդ աստիճանի հիանալի եմ.
հարցուց պարելով ժպտերես, յուզւած ու ողբի:

— Ա՛հ, այս վերջալուսէն ալ, այս ծովէն ալ,

այս արիւնոտ երկնքէն ալ. այս բոլորէն ալ շատ ու
շատ աւելի:

— Զարմանք. հասկա այդ ի՞նչպէս է, որ մինչև
հիմա ինծի ոչինչ չէիք ըսած. ես ձեզի կը ճանչ-
նամ. դուք կեղծել, ծածկել չգիտէք:

Վարդուհին ինծի կը նայէր օձի թովիչ ակ-
նարկովը, որ որսը իրեն կը ձգէ:

Ես յանկարծ խլեցի ձեռքը ու կ'ուզէի շըր-
թունքներուս տանիմ. բայց ուժով մը ձեռքս սեղ-
մեց ու չի թողուց:

— Զեղի բան կը հարցնեմ:

— Ի՞նչ. ըսի ես ոչինչ չի հասկնալով:

— Ինչո՞ւ մինչև հիմա ոչինչ չէիք ըսեր:

— Ա՛խ, չգիտեմ:

— Զգիտէք:

— Վարդուհի, ա՛, սոսկալի ես. այս աստիճան
հպարտ:

— Հպարտ, հպարտ. հասկա դժն... փոքրիկ
վայրենիս. կը հծծէր ակռաներուն մէջէն, երկու
ձեռքովը ձեռքերս սեղմած ու գլուխը քիչ մը ետ
նետած:

Ամուր ցնցում մը անցաւ մարմնէս. սիրտս կար-
ծես ակնթարթ մը զարնելէ դադրեցաւ. ուժգին
շարժումով մը ձեռքերս ազատեցի ու իր կրծքին
գալարեցայ:

Նախ դիմադրելու պէս բան մը ըրաւ. ետքը
կամաց մը կրթնեցաւ մատուռի դրան, ու իր Ե-

ւերուն բոլոր տուածդականութեամբ զէմքս իր աչ-
տին վրայ սեղմեց:

Այ միայն «վաչրենիս» բառը կը յիշեմ, որ կը
կրկնէր մեր կիզանուտ, տենչոտ համբոյրներուն մէջէն:

...Երբ սլարոն Կարապետը եկաւ, մենք լուռ ու
երազուն նստած էինք իրարու քով մատուռին մօ-
տիկ քարի մը վրայ: Վարդուհին քիչ մը գոցնը նե-
տեր էր ու կիսաբաց շրթունքներուն մէջէն ծանր
ու անկանոն կը շնչէր: Իմ գլուխս հրդեհ կար. ճակ-
տիս բաժին ինկած համբոյրները կարծես ուղեղս
էին թափանցեր:

Թեթեւ կէս-մութ մը կը տիրէր արդէն, երբ
մենք ետ ճանապարհ ինկանք. Վարդուհին թ'էէս
կախեցաւ: Պարոն Կարապետը կարծեմ իր հանած
ուրանկարներուն վրայ կը խօսէր:

Օդոստոս 24.

Ամբողջ շաբաթ մըն է, որ յուշատետրս թո-
ղած եմ. ինչ գրեմ. երբ գրեմ:

Ո՛չ կը կարդամ, ո՛չ կ'ըզբաղիմ. չեմ կրնար կեդ-
րոնանալ. հաւասարակշռութիւնս կորսնցուցած եմ
բոլորովին. ամբողջ օրը հոս ու հոն եմ. սիրտս զե-
ղուն է:

Առաւօտ-իրիկուն Վարդուհիս հետն եմ. ցորէկ-
ներն ալ կ'երթամ դաշնակի պատրւակով: Կը նւազէ,
կը պտտինք, կը խօսինք ու կ'երազենք. կը գծենք
ծրազիրներ ապագային համար, մեր միասին գոր-

ծունէութեան համար. կ'երևակայինք այդ մեր տեն-
չալի կեանքի աշխատութիւնը. ա, ինչ սէր, ինչ
եռանդ, ինչ ազնւութիւն, ինչ գործունէութիւն
կը նկարի մեր աչքերուն առջև. ու մեր ոգևորու-
թեան թափէն իրարու կը փաթթւինք:

Միքայէլը մէջէմէջ կուգայ. և որովհետեւ դա-
լու ատենը գիտեմ՝ միշտ տունը կը դռնւիմ. բաց
իւր ներկայութիւնը ինծի կը ճնշէ. զբաղում կը կեդ-
ծեմ. խեղճը հոսկէ-հոսկէ քիչ մը կը ճռճուայ ու
կ'ընէ կ'երթայ փիլիսոփայութիւնս հայհոյելով, կը
ցաւի, որ նորէն ճամբէս շեղեցայ. թէ ինչպէս
շէնք շնորհք մարդ լինելու վրայ էի ու կրկին գըր-
քերուս դարձայ:

Երբ կը մեկնի բութ խայթ մը կ'ըզգամ. նախ
որ ուրիշի աչքին ինքզինքս փիլիսոփայ կը նկարեմ
այսպէսով, և երկրորդ որ ընկերս կը վստտեմ, թէ
ինքը այդ չըզգար:

Երէկ սենեակս մտածին պէս, երբ վերստին ին-
ծի գրքերու մէջ թաղւած տեսաւ, գլխարկը բար-
կութեամբ սեղանին վրայ նետեց. ու բարձրաձայն՝

— Եղբայր, քիչ մը ձեռք վերցուր այդ գիր-
քերէդ. քիչ մը չորս դիդ նայէ, չորս կողմի պէտ-
քերդ ուսումնասիրէ, հերիք է. տեսական մարդիկ-
ներու պէտք չունինք. քիչ մը գործնական եղիր:

— Քեզի պէս. ըսի ժպտելով:

— Ծաղրէ որքան կ'ուզես, բաց ես լուրջ կը
խօսիմ. այդ քու գրքերովդ, թուղթերովդ, փոշիներ-

ըովդ ապագային քանի ստակի օգուտ պիտի տաս։ Ատոնց ժամանակը անցաւ. կամ եթէ կ'ուզես՝ զեռ չէ եկած։

— Այդ ի՞նչպէս։

— Զգիտեմ. միայն հիմա այդ տեսակ բաներու ատեն չունինք։

— Ե՛, շատ աղէկ քու հաշուով, ի՞նչ կը բարեհաճիս որ ընեմ։

— Ինչ որ կ'ուզես. միայն կեսնքի հետ կապէ։

— Կեցիր. պարզ խօսէ. երևի գլխուդ մէջ ծրագիր մը կայ։

— Ե՛, կը գտնւի. գտնէ ինծի համար։

— Եւ ինծմէ կը ծածկես։

— Ծածկեմ, ինչո՞ւ. տեղը չէ եկեր, որ ըսեմ։

— Լաւ, ըսէ տեսնենք ի՞նչ բան է այդ։

— Զգիտեմ, Երւանդ, մէկ կը մտածեմ կապիմ հողին հետ ու շնորհքով, լուրջ, ընդարձակ գործունէութիւն սկսիմ, նախապէս լրջութեամբ պատրաստուելով։

— Այսինքն։

— Շատ պարզ. գիտես որ փիլիսոփայական բաներու խելքս չի հասնիր։ Պալ տարի դպրոցը աւարտելուս պէս կ'երթամ Եւրոպա երկրագործական գործնական վարժարան մը։

— Այդ նւազը շատ ենք լսեր։

— Կատակը մէկդի։ Պիտես, որ հոսկէ Աղսաւ տանող ճամբուն վրայ բաւական ընդարձակ հողեր

ունինք. վերադարձիս՝ բերել կուտամ նոր գործիքներ. նոր մեթոդներով գործի կը ձեռնարկեմ. կը ժողւեմ գլխուս առոյգ, հողատէր գիւղացի երիտասարդներ. կըսկսիմ գործի. անոնց ալ կը սորուցնեմ, իմ ալ գործս կը տեսնեմ. այնքան պատուական տղաք կան այստեղ. մէկ-երկու տարւան մէջ թէ իմ աղարախ տիպար կը դառնայ և թէ միւլնոն ժամանակ կը լինի գործնական դպրոց մը։ Իսկ մեր մշակութեան եղանակի ու գործիքներու փոփոխութիւնը որքան անհրաժեշտ է՝ դուն անգամ կրնաս հասկնար քու փիլիսոփայի անպէտք խելքովդ։ Ամբողջ երկիրը զաղթականներ լեցւած են. հիմա ալ սկսած են չանդուզն ու բաղլախնդիր եւրոպացիներ երևան գալ. անոնց հարստութեան ու արւեստին դէմ մերոնք չեն կրնար մրցիլ. և հետեւանքը այն կը լինի, որ շատ չանցած մեր բոլոր հողերը օտարներուն ձեռքը կը կեդրոնանայ. անոնց դէմ մաքառելու համար իրենց զէնքերը ունենալու ենք. բացց գիւղացին դիւրութեամբ ձեռք չի վերցներ դարերով սըրբազորած իր սովորութիւններէն, գործիքներէն. վստահութիւն պիտի ներշնչել դէպի նորը. Քովմաս առաքեալին պէս ինքը շօշափէ պիտի նախ. մանաւանդ ուշ դարձնելու է նոր սերնդին. հինը համոզելը շատ դժուար խնդիր է. ահա երազս. ան, թէ իրագործեցի։

Զեռքերը գրպանը խոթած՝ արագ քայլերով կ'երթեկէր սենեակիս մէջ։ Յանկարծ կանգ առաւ։

բռնեց մահճակալիս գունդերէն մէկը ու սկսաւ մտածել. և մէկ ալ մտածման ու ողևորութեան ներքին թափէն մղւած՝ «էէէ» մռնչեց ակռաներուն մէջէն ու այնպէս ուժով թեւը ցնցեց, որ մահճակալիս գունդը ձեռքը մնաց: Խեղճը զարմացած նախ վրան նայեցաւ, ետքը բարկութեամբ անկողնիս վրայ նետեց. ինքն ալ վրան ցատկեց ու նստեցաւ:

—Այս բոլորը աղէկ. բայց... մոմռաց նորէն ու կանգ առաւ:

Բայց վայրկեաններ կան, շարունակեց, որ աչքիս ոչինչ չերեար. այդ բոլորը շատ երկար-բարակ կը թւի ինծի ու անիրազործելի. մանաւանդ իմ բնաւորութեանս ալ ոչ այնքան յորմար—այդ խաղաղ, անվերջ ագարակի կեանքը: Այդ վայրկեաններուն բուն ու խենթ իղձեր կ'անցնին մէջէս. աղմուկ ու իրարանցում կ'ուզեմ. անձնիրութիւն ու դիւցազնութիւն կ'երազեմ. կ'ուզեմ զարնեմ, կռիւմ, կարծես ի՛նքճուկս նոյն վայրկեանին ձիս ակոռէն կը վրնջէ և հայեացքս ակամայ դէպի պատէն կախւած հրացանս կը բարձրանայ:

Եւ երեսո նայեցաւ. ես իր ազդեցութեան տակ կը լռէի. վայրկեան մը մտախոհ պատուհանէս դուրս սևեռեց աչքերը:

—Է՛, մնաս բարո՞վ. պոռաց յանկարծ, ցատկեց, գլխարկը առաւ ու դուռը ետեէն ուժով մը գոցեց:

Ես կը հետևէի իր քայլերու ձայնին նախ սրահը,

վերջը սանդուղներէն վար ու պարտէզը աւազին վրայ. քայլերը թուլցան, անորոշցան ու հալեցան, իսկ ես դեռ ականջ կը դնէի անշարժ...

Օգոստոս 27.

Այո՛. այս այսպէս է, ուզեմ չուզեմ հաւտամ պիտի...

Երեք օր առաջ՝ իրիկունը 2.-երը մայր ու աղջիկ մեզի եկան թէյ խմելու:

Պառչգամն էինք նստած:

Առաջին ակնարկէս Վարդուհիս տեսակ մը երևցաւ աչքիս:

Մենք ներս գացինք. և երբ առանձին մնացինք՝

—Ի՞նչ ունիս այս իրիկուն, ի՞նչ է պատահեր. հարցուցի խանդաղատանքով՝ երկու ձեռքերս քորսէին մէջ կաղապարած մէջքին յենած:

—Քեզի՞ ինչ, իմ մտատանջութիւնը քեզի՞ ինչու կը հետաքրքրէ. ըսաւ կտրուկ շեշտով մը:

—Վարդուհի...

—Իրաւ. ինծի շատ կը սիրե՞ս. աւելցուց իսկոյն, քնքշալով սեղմեցաւ ինծի, ձեռքերը մազերուս մէջ խրեց, բռնեց զլուսա երկու ձեռքով ու սկսաւ աչքերուս մէջը նայիլ:

—Բայց ի՞նչ ունիս. ի՞նչ է պատահեր. հարցուցի կրկին անհանգստութեամբ:

—Ոչինչ. ի՞նչ պիտի պատահի. պատասխանեց բռնի ժպտելով. ամենասովորական բան մը... վաղը չէ միւս առաւօտ կանուխ մեկնելու ենք:

կարծես կուրծքս քար մը ինկաւ: Ձեռքերս մեքենաբար ետ քաշեցի. և տեսակ մը խենթ յոյսով՝

— Ո՞ւր, ինչո՞ւ, հարցուցի:

— Ո՞ւր. Թիֆլիս. միթէ ամենեւին մտքէդ չէր անցնիր, որ օգոստոսի վերջերն ենք. շուտով դպրոցները կը բացւին, եղբայրս ալ դործ ունի:

Ես այդ բոլորը գիտէի, բայց միշտ մտքէս մէկդի էի նետած «դեռ ժամանակ կայ» ըսելով. չէի ուզեր ներկայի հաճոյքը պղտորեմ, ու այն աստիճան զբաղւած էի ներկայով, որ անցեալն ու ապագան իր սուերի տալն էր ձգեր ամբողջովին: Եւ իմ այդ մոռացման վիճակէն յանկարծ իրականութեան հետ ճակատ ճակատի դտնւիլս ինծի քարացուց:

— Է՛, ի՞նչ եղար. օր մը չէ օր մը այս պատահելու չէր. ըսաւ զսպառն ձայնով մը:

— Բայց այսչափ շուտ, այսպէս արագ, այսպէս զգացումներուս ամէնէն վառ տոները, դեռ հազիւ իրար ճանչցած, դեռ հազիւ սիրած...

— Ա՛, լռէ. պոռաց ձեռքը բերնիս դէմ դնելով. ի՞նչ իմ բոլոր մտածածներս կը կրկնես. ուրիշ բան ըսէ, հերքէ, հակառակը ինծի համոզէ. ըսէ, որ պէտք է բաժնւնիք, որ այդպէս աղէկ է. ես այդ յոյսով քու քովդ եկայ:

Ու աղերսող աչքերով սկսաւ ինծի նայիլ:

— Դէ՛հ, խօսէ այնպէս չէ. կը կրկնէր ձեռքերս պրկելով. մենք հեռուէն աւելի երջանիկ կը լինինք, չէ՞. իրար անդադար չիշելը, պիտնալ, որ հարիւր-

աւոր վերստեր հեռու սիրտ մը կայ, որ քեզի համար կը տրտիէ, գիտնալ որ ամեն գիշեր երազներուն մէջ քեզի կը տեսնէ. այս բոլորը անբացատրելի հեշտանքներ են, չէ՞. դէ՛հ, բա մը ըսէ. նկարագրէ մեր ապագան, մեր երազները, մեր տենչերը, մեր միասին գործունէութիւնը հայրենիքիդ մէջ. ո՞ւր է լեզուդ, ո՞ւր է ոգևորութիւնդ. չի-խօսիս:

Ես լուռ, արձանի պէս, կեցած էի:

— Դէ՛հ խօսէ, խօսէ, Երւանդ. հիմա գլուխս կը պայթի:

Եւ իր սովորական յանկարծ շարժումովը նետւեցաւ բազկաթռօին մէջ ու ձեռքերովդ դէմքը ծածկեց:

Ես վայրկեան մը կեցած տեղէս դիտեցի. ետքը յուշիկ դացի քովը, նստեցայ նոյն բազկաթռօին մէջ ու ձեռքերը երեսէն ետ առի:

Նայեցաւ երեսս. վիզս փաթթւեցաւ ու սկսաւ լալ: Փոթորիկը անցած էր, անձրև կը տեղար:

Բայց ես չէի կրնար լալ. ո՛չ ալ խօսիլ. ի՞նչ խօսէի: Իմ արցունքներուս փոխարէն անոր արցունքները այտերէս վար կը կաթէին, իր թաց աչտերը կը սահէին շրթուքներուս վրայ... Ես վայրկեան մը կարծեցի, թէ սիրելէ դադրած եմ. այն աստիճան մեռելութիւն մը կը տիրէր մէջս:

Երբ քիչ մը հանդարտեցաւ, զնայ լացւեցաւ. և մենք այլևս մինակ չի մնացինք:

Մութը կոխած լինելուն դէմքերնուս ալլալու-
թիւնը աննշմարելի անցաւ:

Անոնց մեկնելէն անմիջապէս վերջը քաշեցայ
սենեակս ու նիզը դրի:

Տաք գիշեր մըն էր. բացի պատուհանս ու
առջեւը նստեցայ. քիչ վերջը ելաւ լուսինը. շատ
քիչ աստղեր կային. սկսայ համրել. բայց միշտ հա-
շիւս շփոթելով՝ վերջապէս ձանձրացայ. գլուխս
ափիս արմուկս ալ պատուհանի եզերքին յենած՝
սկսայ դիտել հեռուն լեռները, որոնք լուսնի լոյսի
ու մութի խառնուրդի մը մէջէն երկրի վրայ ամե-
նաանկանոն երկրաչափական գիծ մը կը քաշէին.
ոչինչ չէի մտածեր. ժամը գիշերւան երեքը զար-
կաւ. սրահէն. ես դեռ նստած էի ու լեռները կը
դիտէի:

Այդ դիրքով առաւօտեան դէմ քունս տարեր
էր. երբ աչքս բացի՝ լոյս էր. թեւ թմրած, ու
կուրծքս կը ցաւէր փայտին դէմ գալով. նստեցայ
անկողնիս վրայ, բայց ալ քունս չի տարաւ, կէս
արթուն նիրհման մը մէջ էի. իմացայ, թէ ինչ-
պէս կաթնավաճառ գիւղացնիս եկաւ, քիչ մը վեր-
ջը ուրիշ մէկը, որ սպասուհիին հետ կռիւ ըրաւ.
կը լսէի սրահէն աւելին խշրտուքը:

Նախաճաշէն անմիջապէս վերջը Զ. երուն գացի:
Վարդուհին մէջտեղ չի կար. ըսին՝ իր սենեակը կը
ժողէր: Տիկինն ու սպասուհին ժող-ըրտուքի վրայ
էին. պարոն Կարապետը իր պատկերներն ու շրջա-

նակները կը փաթթէր ամենայն զգուշութեամբ:

Ես իբրեւ քաղաքավարութիւն սկսայ պզտիկ
օգնութիւններ ընել անոր. բայց այդ դնալ-գալը,
ծռել-եղնելը քիչ-քիչ սկսաւ ինծի հաճոյք պատ-
ճառել. և այնպէս ոգևորութեամբ անձնատուր եղայ
գործին, որ մէկ-երկու ժամ վերջը, երբ Վարդու-
հին ներս մտաւ՝ չի կրցաւ ծիծաղը զսպել:

Ամբողջ օրը հոն էի. մանաւանդ մերոնք ալ
քիչ մը վերջը եկան: Ընդհանուր իրարանցում ու
շարժում մը կար. կը մտնէին, կ'եղնէին, կը խօսէին,
կը խնդային. և այդ ընդհանուր հոսանքին մէջ ես
ալ կորսւած էի:

Իրիկան դէմ Վարդուհին մօրը յայտնեց, որ
վերջին պտոյտ մը պիտի ընէ. ու դուրս ելանք:

Տարի անտառին կողմը, իմ սիրած տեղերէս
մէկը՝ բարձր ու առանձնացած: Նստեցաւ կտրած
կոճղի մը վրայ. ես ալ գետինը՝ թեթեւ մը գլուխս
իր ծունկին կրթնցուցած:

Արեւը պահ մը կեցած, կարծես կը վարանէր
լեռան ետին մտնելու. ինչպէս թողնէր այդ վառ-
նարնջի հորիզոնը, այդ բիւրեղի պէս ջինջ ու նուրբ
երկնակամարը և վերջապէս մեզի, որ ծառերու բու-
ներուն մէջէն իր դէմքը կը դիտէինք լուռ...

Զգացի, որ Վարդուհիս մասները մազերուս
մէջ կը խրէին. այդ թեթեւ շոշափումը ինծի տա-
րօրինապէս յուզեց. ես ցնցեցայ. կրճքիս ասկ
բան մը շարժեցաւ, փղձկեցայ ու երկու օրէ իվեր

մէջս սառնացած արցունքները աչքերէս դուրս ժայթքեցին. խլեցի ձեռքը, սեղմեցի շրթունքներուն մէջ ու սկսայ հեծկտալ:

Երբ գլուխս բարձրացուցի՝ մեր աչքերը իրարու բեռնեցան. երկու զոյգ ելեքտրացած, արցունքի մէջ լողացող աչքեր:

Ժպտեցանք ու գրկեցինք:

Սրտերնիս քիչ մը թեթեւցած ելանք ոտքի. ու իրարու վաթթւած սկսանք պտտիլ ծառերու տակ:

Յատակագծեցինք, որ շուտ վերջացնենք ես իմ, ան ալ իր դպրոցական ընթացքը. որոշեցինք, որ առանձնապէս հետեի մեր գրականութեան, ես ալ նամակներովս իրեն առաջնորդէի պիտի. ան իմ ոգևորութիւնս պիտի լինէր ձմեռւան աշխատութիւններու մէջ, շուտ շուտ իրարու գրէինք պիտի. խոստացանք իրար աւելի ջերմ սիրել և իրարու համար աշխատելու զգացումը մեզի զրդիչ լինի. կարծես թէ այս բոլորը խոստանալու պէտք կար:

Եւ այս ամենը մէկ ձմեռւան մը համար միայն: Իսկ անկէ վերջը... ւ, եթէ ծրագիրնիս յաջողի: Կ'երեւակայեմ այն պարզ ուսանողական խցիկը, թաղւած գրքերու ու դասախօսութիւններու մէջ. կ'երեւակայեմ ինքզինքս՝ երազներու, ապագայի յոյսերու բոցավառման վայրկեանի մը մէջ, երբ թարմ շըրթունքներու հպում մը ինծի իրականութեան կը կանչէ. Վարդուհիս մանկավարժութեան դասընթացներու հետևող մը, ես ուսանող մը ընկերական գի-

տութիւններու: Եւ օր մըն ալ, աննման օր մը, թարմ ուժերով, անսահման ձգտումներով, լայն հայեացքով, հոգով մշակւած, երազներով լեցուն, թե թեի, արդէն համարձակ աշխարհի առաջ, մտնենք հայրենիքս ապրելու, յուզելու, յոգնելու ու գործելու:

Մեր բաղդին հետ կարծես համակերպած էինք արդէն, երբ մութի հետ տուն վերադարձանք:

Մեր երկու ընտանիքները վերջին անգամ մը միասին թէյ խմեցին. ու բաժնեցանք իրարու հանգիստ քուն մաղթելով:

Փռեցայ անկողնիս վրայ ու սկսայ մտածել. վրաս թախծութիւն մը կար. անորոշ, տրտում զգացում մը, որ մարդ կ'ունենայ, երբ վշտացած է առանց խղճի խայթ ունենալու: Ես կը կարծէի, թէ նախորդ զիշերւան պէս նորէն պիտի չի կրնամ քնանար. բայց քրքան եղաւ զարմանքս, երբ յանկարծ աչքս բացի ու արևի ճառագայթներուն հանդիպեցայ, որոնք մահճակալիս գունդերուն հետ կը խաղային:

Շտապեցի պատշգամ: Կարասին բեռցած կառքերը արդէն ճանապարհ էին ելած. իսկ Ֆայտոնը դրան առաջ պատրաստ կեցած էր: Մանր քայլերով սանդուղներէն իջնել սկսայ. ձեռքերս թեթեւ մը կը դողար. մէջքս կծկում մը, տարտամ յուզում մը կար:

Ձեմ կրնար ճիշտ ըսեր, թէ ինչ ըզգացի,

երբ «բարի լոյս» ըսելով Վարդուհիս ձեռքը բռնեցի. կը դողար:

Ժամ մը վերջը տիկիները իրար կը համբուրէին. տիկին Նաթալիան կը խրատէր մեր տիկինը, որ շուտ քաղաք դառնայ:

Ես ձի մը վարձած էի ու անոնց պիտի ընկերանայի քանի մը վերստ:

Մնաս-բարովի արարողութիւնը վերջացաւ. կառքը շարժեցաւ ու ես ձիս աշտանակեցի:

Եթէ ինծի մնար՝ ամենեին ետ դառնալը միտքս պիտի չբերէի ու պիտի երթայի այսպէս մինչև Ադստաֆա երկաթուղիի կայարանը. հոնկէ ալ անդին մինչև Թիֆլիս՝ գնացքի այն վագոնին քովէն վազելով, ուրկէ Վարդուհիս մագնեսացուցիչ աչքերը ինծի յառած պիտէ լինէին:

Բայց տիկինը՝ ինծմէ աւելի իրական աշխարհին մէջ՝ կառքը կեցնել տաւ ըսելով, թէ պարապ տեղը ձիս չի չարչրեմ, թէ այսչափէն ալ ի սրտէ շնորհակալ է և թէ տունը հիմա ինծի կ'ըսպասեն:

Հնազանդեցայ. Իջայ ձիէս. տիկնոջ ձեռքը համբուրեցի: Պարոն Կարապետն ու Վարդուհին ալ իջան. պարոն Կարապետի հետ համբուրեցանք. բռնեցի օրիորդի ձեռքը ու չգիտէի ինչ ընեմ. համբուրելու կը վարանէի:

— Համբուրէ, համբուրէ, պարոն Երևանդ. այն ալ քու քոյրդ է, ըսաւ պարոն Կարապետը տարօրինակ կերպով երեսիս ժպտելով:

Համբուրեցանք:

Վարդուհին հաղիւ ինքզինքը կառքը նետեց, որ սկսաւ լալ՝ դէմքը թաշկինակին մէջ ծածկած: Մայրը այդ լացը աղջկան զգայնութեան վերագրելով՝

— Դէհ, խենթութիւն պէտք չէ. այլքան փափուկ չեն լինիր, կ'ըսէր:

Ձիերը չափ առին:

— Բարեւ ըրէ, բարեւ՝ ամենքին. լսեցաւ կառքէն:

Ես կեցած էի անշարժ աչքերս հեռացող կառքին յառած: Միայն պարոն Կարապետի ձեռքը կը տեսնէի որ թաշկինակ կը շարժէր: Զնւր Վարդուհին անգամ մըն ալ տեսնել փորձեցի:

Երբ կառքը աչքէս անյայտ եղաւ, փայտի պէս ինկայ գետին. կուրծքս կը սեղմէր. լալ կ'ուզէի, չէի կրնար. խեղդէի պիտի: Սոսկալի ճիչ մը ըրի և տաք արցունքները աչքերէս դուրս ցայտեցին: Հաղիւ խոտով ծածկւած գետնին եզերքին փռւած էի քիթիս-բերնիս. արցունքը կը վազէր. և ես ոչ երերալ կ'ուզէի, ոչ լալէ դադրիլ:

Մօտեցող կառքի մը թաւալումը ինծի ոտքի ցատկելու ստիպեց. սրբեցի աչքերս, բռնեցի ձիուս սանձը ու ետ ճանապարհ ինկայ:

Վրաս ոչ դող էր մնացեր, ոչ խեղտըուք և ոչ յուզում, այլ խոր տխրութիւն մը միայն:

Տունը նստել չի կրցայ, իջայ ձոր, շրջեցայ արքունի ճանապարհին քովերը, ելայ անոռաւոր:

ամեն ծառ, ամեն քար, ամեն անկիւն Վարդուհիէս չիշատակ մը ունէր. տխուր ամեն կողմ:

Երեկոյեան դացի նստեցայ այն կոճղին վրայ, ուրկէ երէկ Վարդուհիին հետ արևի մայր մոնելը կը դիտէինք. հիմա ալ կը դիտէի. ճիշտ երէկէն:

Արևը շատունց անյայտ էր եղած. ես տեղէս շարժելի չէի ուզեր. երազն, ցրիւ դրութեան մը մէջ: Կ'ուզէի զաղափարներս ամփոփեմ, մտքերս ժող-ւեմ, անցեալի վրայ ինծի հաշիւ տամ. բայց չէի յաջողեր: Խոհերս կարծես լպրծուն մտկերեւոյթի մը վրայ են. չեմ կրնար իրարու մօտեցնել. կարծես սնդիկի կաթիլներ, որ որքան կ'ըշտապես իրար ձուլելու, այնքան աւելի կը ցրւին ու կը վազեն սեղանիդ երեսին վրայ. հանգիստ քանի մը շարժում—ու անոնք միացած կը լինին. միայն քո մէջդ չիկայ այդ անդորրութիւնը, և դուն վերջապէս յուսահատ՝ մէկդի կը նետես զուր ճիգերդ՝ պիշ-պիշ նայելով սնդիկի կաթիլներուն, որոնք դեռ հայեացքիդ տակ կը գլորորտըկին:

Ուղեղիս այս բոլոր անկարգութեան մէջ բան մը միայն ինծի պարզ է. թէ Վարդուհին այլ ևս չի կայ. զաղափար մը, որ չեմ կրնար ըմբռներ, թէ և կատարելապէս կը գիտակցեմ:

Օգոստոս 29

Հազիւ նախաճաշիկէն ելէր էինք, որ Միքէն եկաւ: Քաշեցանք սենեակս:

—Թռչնակը թռեր է, վանդակը պարպւեր, ըսաւ աչքովը Վարդուհինց ամառանոցը ցոյց տալով:

—Այո. պատասխանեցի ժպտելով. երէկ տարի ճանապարհ ձգեցի:

—Գիտեմ, պառաւդ ըսաւ:

—Ի՞նչ, դուն հոս ես եկած:

—Երէկ չէ նախորդ օրը եկայ՝ ըսին Զ.-երուն է, ետ դարձայ:

—Պարոն Կարապետին օգնելու էի դացեր. բեռ մը խենթ-մենթ պատկերներ, թուղթեր, շրջանակներ ունէր. բոլորը փաթըթեցինք:

—Երեկ ալ եկայ... շարունակեց Միքէն, երբ նորէն մէջ նետեցայ:

—Այո. երէկ ալ ճանապարհ դնելու էի դացեր. դորժ ալ չունենամ. ի՞նչ ընես. քաղաքավարութիւն:

Միքայէլը յանկարծ ելաւ ու դէմս կեցաւ շեշտ աչքերուս մէջ նայելով. մարմնէս թեթեւ սարսուռ մը անցաւ. քիչ մնաց աչքերս խոնարհեցնէի. արդեօք նկատեմ էր, որ ինքը այդպէս չարաչար կը խաբէի:

—Կը զարմանամ քեզի, ըսաւ ծանր-ծանր. քու մէջդ սիրտ չի կայ. դուն տղայ չեմ:

Ես այդ հարցին ոչինչ դեռ չի հասկցած՝ անհամբեր կ'ըստասէի:

—Երիտասարդ տղայ մը միշտ աչքին տակը Վարդուհին պէս սիրուն ու կայտառ աղջիկ մը

ունենայ. այդպէս կենսալից, այդպէս հրապուրիչ, ակնյայտնի կերպով դէպի իրեն հակում ունեցող. և դռն այդ դիտնաս ու այս աստիճանի անզգայ լինիս. ա, խեղքս չի հասնիր:

— Իրաւունք ալ ունի չի հասնելու. պատասխանեցի քմծիծաղ:

— Եղբայր, գէթ բնութեան այդքան մօտ լինե՞լն ալ վրադ չազդեց. այս գաղջ օդը, այս գետի օրօրուող աղմուկը, այս սիրուն ձորը, այս անտառներու գրգռիչ հոտը. այս բոլորը քու արիւնդ յուզել չգիտե՞ն: Այս վայրկեանէս գրաւ դալու պատրաստ եմ, որ դուն կատարեալ փիլիսոփայ լինելու մարդ ես. քաշուիս խցիկդ ու հիպոթէզներու վրայ ուղեղդ մաշես:

Ես կէս խղճահար, կէս ուրախ, կէս ինքնագոհութեամբ մտիկ կ'ընէի այս ամբաստանիչ ճառը, որ ինծի թէ խնդալու փափագ կուտար և թէ կը սանձէր:

Վայրկեան մը լռեց:

Իսկ ես մտքէս իմ ու անոր բնաւորութիւնները կը զուգակշռէի: Միքէն բաց ու պարզ. և եթէ իմ տեղս լինէր առաջին օրը, իր զգացման առաջին խլրտման պիտի դար ամեն բան ինծի պատմէր ընկերովի, ամենայն պարզամտութեամբ. մինչ ես ամեն կերպ կը ջանամ ծածկեմ սրտիս յուզումն ու եռումը. կը մտածեմ ինչո՞ւ. արդեօք հպարտութիւն մըն է այս, արդեօք դադոնի մնալէն հաճոյք

մը կ'ըզգամ, թէ պարզապէս հոգիս աւելի խորունկ է: Իմ ներքին աշխարհս պղտոր խոր գետի մը պէս կ'երևնայ աչքիս, որու խորութեան տակ ամեն շարժում կը ծածկւի հետաքրքրի աչքերէ. մինչ Միքէի սիրտը սիրուն լճակ մըն է. ցած ու վճիտ, որու թափանցկութեան մէջէն կարելի է համրել յատակի ամեն մէկ խիճը. ու կը խորհեմ, թէ այս երկուքէն որն է աղէկ. եղրակացութիւն չունիմ. միայն կ'ըզգամ, թէ որքան հակառակ պիտի լինէր մեր բնաւորութիւնը, եթէ Միքէն ինծի պէս ծածուկ լինէր, կամ ես բաց նամակի պէս ամենքին մատչելի սիրտ մը ունենայի:

— Ի՞նչ կը մտածես. շատ մի՛ մտածե՛ր՝ շուտ կը ծերանաս. ընդհատեց Միքէն լուրթիւնը. տես, արդէն բաւական նիհարեր ես:

— Կը մտածեմ, թէ մի գուցէ սիրահարած լինիս Վարդուհին վրայ, ըսի ժպտելով. այդ ի՞նչ ոգևորութիւն է:

— Ո՛չ, սիրելի, կը սխալիս. ես շատ լաւ գիտեմ, որ այդ ազնւակերպ օրիորդները իմ սրախ համար չեն, ինչպէս որ ես ալ իրենց սրտին համար չեմ. այդ քաղքի փափկութեան մէջ մեծցողները իմ արեւէն այրած դէմքէս շատ չեն ակործիր, ոչ ալ իմ դիւղական հաստ շեշտերէս ու շարժումներէս. անոնց ճաշակին համար աւելի քնքուշ կաղմ պէտք է, աւելի բարակցած խօսք, ու աւելի տաշած ձևեր:

—Իմ կարծիքով՝ ընդհակառակը. քաղքուհիները ճիշտ քեզիպէսները պիտի վնասուն. գիտե՞ս, մարդ չախորժիր այն բանէն, որ ամէն վայրկեան ձեռքին տակն է. տարօրինակը, անսպասելին, ուժեղը միշտ աւելի անուշ է ու դրաւիչ:

—Այո՛. դարձանալու համար միայն: Բայց ինչ է է. այդ թողնենք հիմա. ես գործ ունիմ. եկաց կռքին համար խօսելու:

—Ի՞նչ կառք:

—Ինչ կառք: մի՛. վաղը չէ միւս օր օգոստոս երեսուն ու մէկ: Է՛հէ, պարոնս՝, դպրոցը մոռցած:

Ե՛ս չէի մոռցած:

Միքէն շարունակեց.

—Վաղը այլ ևս քեզի չեմ կրնար գար. դուն ալ ինծի մի՛ գար. զբաղւած եմ. աւելի աղէկ կ'ընես, երթաս պոստի տրոյկան վարձես. և միւս առաւօտ մութին զաս ինծի առնես, որ իրիկունը դպրոցը լինինք:

—Լա՛ւ. ըսի մեքենաբար:

Եւ բաժնեկցանք:

Մէկ գաղափար մը հիմա միւսած էր զլիսուս մէջ. դպրոցը. տարօրինակ իրար հակասական մտքեր կ'անցնէին գլխէս. տեսակ մը ցաւ կ'զգայի Դելիշանը թողնելու. կարծես բան մը մէջէս պիտի պակսէր. միւս կողմէն կարօտքեր էի դպրոցը. կը զգայի, որ բնութենէն կշտացած էի այլ ևս. դպրոցական վէճերը, փոթորկալից իրիկունները միտքս

կու գային. սիրած ընկերներս կը յիշէի. ու անհամբերութիւն մը կը թառէր վրաս. և յափշտակութեան վայրկեանիս մէջ—

—Երթամ, երթամ, կը կրկնէի. երազներով, յոյսերով, Վարդուկիս սիրովը շաղաղած աշխատութեան մէջ թաղւելու համար տարի մըն ալ. տարին կ'անցնի արագ. և վերջը... ա՛հ:

Ալ կը լռէր լեզուս, բայց երեւակացութիւնս շատ հեռու, շատ վերերը կը սաւառնէր. այնքան վեր, որ զլուսս պահ մը պտոյտ կու գար. ու ինքզինքս աթոռին մէջ կը նետէի:

Օգոստոս 30

Տունը ինծի ճանապարհ դնելու պատրաստութեան մէջն են: Ես մեքենաբար վերջացուցի բոլոր մանր-մունր գործերս: Երբ գրքերս կը կապէի, հեգնական ժպիտ մը խաղաց շրթունքներուս. մեծ մասը դեռ չէի բացած:

Իրիկունը վերջին անգամ պտոյտի ելաց. ախուր էի, այցելեցի բոլոր սիրած տեղերս:

Արդէն մթնելու վրայ էր ու տուն կը վերադառնայի, երբ յանկարծ գաղափար մը յղացայ. Վարդուհիենց հովանոցն ալ վերջին այց մը տամ. խենթ բան էր, կ'զգայի. բայց քայլերս արդէն այն կողմ կ'ուղղւէին:

Տունը պարապ էր, լուռ ու գոց. բոլոր փեղկերը անցուցած: Պարապ տունը արդէն ինքնին ձնշող

բան մը ունի, ունայնութեան դադափարին հետ
յարակցութիւն մը. բայց երբ այդ պարապ տան
մէջ երբեմն աղջիկ մը սիրած եսայ, այդ ճնշումը
ուղղակի տանջանք կը դառնայ:

Պարտէզին ետեւի պատը այնքան բարձր չէր.
գիտէի. և հոնկէ ալ գողի պէս ցատկեցի պարտէզ.
այո, գողի պէս. ու ցատկած վայրկեանիս միայն մէկ
մտածում ունէի. մտածում մը, որ գողերուն յատուկ
է. «մարդ չտեսնէ»:

Քանի մը օրւան անխնամ մնալը բաւական էր
եղած ածունեւորուն աւրելու. քանիմը ջրասէր ծա-
ղիկներ գլուխնին կախեր էին ու դեղներ:

Իմ տխրութիւնս սաստկացաւ: Մտայ բազեղա-
պատ հովանոցը. սիրտս ճմլեցաւ. նստեցայ հոն,
ուր սովորաբար կը նստէի ու իմ դէմն Վարդուհին
գիրքը ձեռքը, ժպտուն, հերարձակ, շիկնած, ոգե-
որւած, իր բոցանուտ աչքերով... պատկերը հեռ-
գնետէ որոշելի սկսաւ, իր դէմքի իւրաքանչիւր գի-
ծը կը յիշէի. բայց ինչ յիշել. այդ նոյն ինքն է.
ինքը՝ Վարդուհին դէպի ինծի հակած, ձեռքը յե-
նած ուսիս: «Վարդուհի» կը բացականչեմ ես խեղա-
գար ու վեր կը ցատկեմ վիզը փաթթելու:

...Հիասթափում:

Ո՛ւհ, այդ անթարթի մը սրտիս պատրանքը
շատ սուղի նստեցաւ ինծի. անդարձ կորուստի մը
իրականութիւնը հալած ոսկիի կիզանուտութեամբ
երակներուս մէջ սկսաւ շրջան ընել ու գալ սրտիս

վրայ թանձրանալ... կը ճնշէի, գլուխս կ'այրէր,
ուղեղս կը դառնար. ա՛յ, խենթենայի պիտի. շնչաս-
պառ դուրս նետեցայ ու ցատկեցի պարտէզի պա-
տէն:

Սեպտեմբերի 3, դպրոց:

Տխուր եմ. հիւանդի մեղմ տխրութիւն մը:

Տխուր էի ճանապարհին ալ. և հոն արդէն
չափազանց:

Լալկան, ամպոտ օր մըն էր, երբ Դելիջանի
ուրներէն վեր կ'ենէինք: Տեսակ մը ցաւ հոգիս
պատած էր. ինծի այնպէս կուգար, որ ամբողջ այն
աղւոր անցեալը հոն կը թողնէի. ու կը հեռանայի
մերկ, ինչպէս որ զգացումներէ մերկ հոն մտած էի:

Դեռ մինչև Սեան զգալի չէր այնքան. Սեան
ինծի համար ձգողութիւն մը ունէր. կար կապ մը
սրտիս ու այդ վայրի կղզեակին մէջ: Մէկ-երկու ժա-
մէն տեսայ իր դագաթը, իր գագաթի մատուռը.
է, որքան տխուր էր հիմա այդ բոլորը. կը մտա-
ծէի ու հաւատալս չէր գար. երկու շաբաթ միայն
առաջ էր այն իրիկունը. կարծես երկու դար է ան-
ցեր:

Ա՛յ, այդ իրիկունէ ի վեր ինչ զգացումներ
եկան ու անցան սրտէս, լեռան հեղեղատի մը ա-
լիքներուն պէս արագ ու զահալէ՛ժ: Ես կեանք տե-
սայ այդ միջոցին. ես ապրեցայ:

Եւ հիմա Գեղարքունի լեռներու վրայէն թախ-
ծութեամբ կը նայէի այն մատուռին, ուրկէ այն

իրիկունը արևի մուտքը կը դիտէինք Գեղարքունի լեռներուն մէջ: Ես ականաց չիշեցի բնութեան ոսկի դրամները, որ զանձանակը կը նետէր. Աստուած իմ, արդեօք ես ալ նոյնը չէի՞նք ըներ. այս իմ կեանքիս ոսկի օրերը չէի՞նք արդեօք, որ անցեալիս զանձանակը կը նետէի... Կը մտածէի աչքերս կղզեակին յառած, որ քիչ-քիչ կը փոքրանար:

Ճանապարհը ծռեցաւ լեռնադաշտին մէջ ու լեռան մը ետին մտաւ ծովակը, կղզին ու մատուռը, թողնելով ինծի զգացումներուս բուռն հոսանքին մէջ: Եւ այդ զգացումներս սոսկալի էին. ես գրեթէ կ'ըզգայի աչն, ինչ որ կ'ըզգայ յուղարկաւորութենէ դարձող մը. ինծի աչնպէս կուգար, թէ յաւիտենապէս բան մը թաղած էի սրտիս խորերը. և այդ թաղածս, երկինք, հասարակ բան մը չէր, ահռելի, սոսկալի բան մը. ա՛յ, գրիչս վրայ չերթար գրելու. այդ թաղածս սէրս էր, իմ առաջին ճշմարիտ սէրս:

Այս մտածումներս շուտով նախապաշարման գոյն մը առնել սկսան. ու ես լրջութեամբ սկսայ զարհուրիլ. ինծի աչնպէս կը թւէր, թէ ամեն բան կախած է այլ ևս իմ ու Վարդուհիիս մէջ: Այս չիմար հոգեկան զգայնոտութենէն ազատելու համար, որ տխուր բնութեան ու տխուր սրտիս հետեանքն էր, Միքէն խօսեցնել սկսայ, որ նիրհելու հակումներ ցոյց կուտար:

Իրիկունը ուշ ատեն հասանք դպրոց: Հեռուէ՞

փայլելուն պէս դրան ճակատի լապտերները՝ մէջս ուրախութիւն մը ցոլաց:

Բոլոր ընկերներս շուրջս. գրկախառնում, զգացման զեղում. համբոյր համբոյրի վրայ՝ փունջերով. կարօտակէզ ձեռքի սեղմումներ. և անվերջ, ոստոստուն, լեցուն խօսակցութեան մը հիւսքը:

Ես այդ վարող յորձանքին մէջ մոռցայ առաւօտեան խենթութիւններս:

Սակայն հիմա, թէև դեռ չէ անցած երեք օր, արդէն կ'ըմբռնեմ, որ անցաւ այս կեանքին նորութիւնը, չազեցած է կարօտս ու ես ականաց նորէն անցեալին կը դառնամ: Մանաւանդ պարապ եմ. դեռ դասերը չեն սկսած:

Կերթամ ամառուան տօթէն չորցած պարտէզը, կը թափառիմ պատերուն տակ առանձին ու կը սուզուիմ մեղամաղձոտ երազանքի մը մէջ: Աչքիս առջև դեղնած տերեւները կը թափին թթենիներէն, և ես աւելի կը տխրիմ. կը տխրիմ ու կը կառկիմ. ես այս բոլորը վէպերու մէջ կը կարդայի ու սանտիմենտալ ըսելով կը ծաղրաբանէի. հիմա իմ գըլխովս կու գայ:

Եւ այդ գաղափարէն մտրակած՝ կը վազեմ ընկերներուս քովը՝ անոնց հոսանքին մէջ խառնուելու համար: Միայն կ'ըզգամ, որ երբ բարձրաձայն կը խնդամ, կ'երգեմ, կը վիճեմ, կը պուամ, կ'ըմբիս տակ բան մը անձայն կը ճմլէ...

Սեպտեմբեր 30

Երկու շաբաթ է յուշատետրս նետեր էի. դրելու բան չի կայ: Պարապ բան է, դպրոցական սեղաններու վրայ յուշատետր չի պահւիր. երէկը այսօր կը կրկնէի. ոչ յուշում, ոչ կեանք:

Երեք շաբաթ եղաւ, որ անհամբեր նամակի կ'ըսպասեմ. իզուր. միակ միւթարիչս ընթերցումն է. հոն է զբաղումս, ոգևորութիւնս ու ինքնամոռացումս:

Բայց եթէ ցորէկները դասերու և ընթերցման մէջ խեղդել կ'ուզեմ սրտիս յոյզն ու բողբոջները, կամ ընկերական շփման ու վէճերու մէջ մոռացման տալ, զիշերները անոնք աւելի ուժ կ'ըստանան:

Ննջարանին մէջ, երբ կը դադրի հսկողներուն երթիւնէկը, երբ դադտուկ խօսակցող չարածիճիներու փսփսուքն ալ կը վերջանայ՝ ես աչքերս դոց կ'ընկղմիմ անցեալիս մէջ ու կ'երազեմ: Յորէկը զսպւած ու բանտարկւած պատկերներն ու գաղափարները ձեռք ձեռքի վրաս կը խուժեն. և ես կ'ընկճւիմ: Կ'երևակայեմ Վարդուհիս, իր ամէն մէկ շարժումը, խօսքը, ակնարկը, համբոյրները... ու ալ չեմ կրնար ինքզինքս զսպիր. կը գրկեմ բարձս բոլոր ուժովս, կը թաղեմ դէմքս անոր մէջ ու չոր-չոր կը հեծկըլտամ...

Եւ այսպէս կ'անցնին օրն ու զիշերները իրարու ետեւէ: Ես ամէն օր նամակի կ'սպասեմ: Սկիզբները ուշանալը կը պատճառաբանէի. բայց հիմա

այլ ևս խելքս չի հասնիր. արդեօք իմ նամակներս չէ՞ առած. օր օրի աւելի ճնշիչ կը դառնայ վիճակըս. երբեմն յուսահատութեան պէս բան մը կու գայ վրաս:

Նոյեմբեր 13

Շանթահարւած էի. ճգմւած, ճմլւած...

Ա', նախազգացումս ինծի խաբած չէր:

Ճիշտ շաբաթ մը առաջ էր այն զիշերը, այն ցուրտ ու մութ զիշերը, երբ ընթերիքէն վերջ, դպրոցի պարտէզին առջև, խաւարին ապաստանած կը քալէի արագ-արագ, դատողութիւնս խառնակ, կուրծքս ուռած, կատղած ու քրտնած...

Ե', այս կոպտութիւն է, վայրենիութիւն, սրիկայութիւն, կը մռնչէի բռունցքներս սեղմած. «քոյրս արդէն համոզւելու խելացիութիւնը ունեցած է» կը գրէ ինծի. ստախօս. Վարդուհին ինծի մոռնայ. ոչ. այս այսպէս չվերջանար. ապուշ, դուն քու նկարներէդ անդին մի' անցնիր:

Ե՛հ. կը շարունակէի վայրկեան մը մտածելէս վերջը. ալ վերջացան. չնչին թղթի կտոր մը աւրեց իմ ամբողջ չորս ամսւան շինած հոյակապ շէնքս. ան, այս թուղթը:

Ու նամակը բզիկ-բզիկ հովուն կուտայի:

Ո՛չ. ինծի կը խաբէ. անոնք դեռ Թիֆլիս են. և վաղընէ շուտը չի կայ. կը ձգեմ դպրոցը, ամեն բան, կ'երթամ կը գտնեմ Վարդուհին, մօրը հետ ալ կը խօսիմ: Այո, վաղ առտու կանուխ...:

Բայց այդ «վաղ առտուն» անկողնէս ելնիլ չի կրցայ. կարծեմ բժիշկը ըսաւ, որ սաստիկ պաղ էի առած. շաբաթ մըն է դպրոցի հիւանդանոցն եմ. սոսկալի տենդ մը կար վրաս. մէկ-երկու անգամ թեթեւ մը ուշքս կորսնցուցեր եմ. հաղիւ երկու օր է, որ ապաքինումս սկսած է:

Նուրբ վիշտ մը կաջ կրծքիս տակ, նուրբ ցաւ մը, կարծես վերք մը, որ կը բանի:

Հոկտեմբեր 19

— Չղջացած եմ նամակը պատուած լինելուս:

Քանի դեռ յիշողութիւնս թարմ է, գրի անցընեմ գէթ բովանդակութիւնը. ու գրի անցնեմ դահիճի մը պաղ-արիւնով. սիրտս նորէն պիտի կատղի. որմէ հոգ:

Առջի երեսը աննշան բաներ էին. ամարանոցէն քանի մը բան կը յիշէր. երկրորդ երեսէն է, որ թոյնը կ'ըսկսի: Մօտաւորապէս հետեւեալը կը յիշեմ, որ շատ ցանցիւր ու խառնակ կերպով գրած էր:

«Գրելիք մըն ալ ունիմ. կ'ըսէր. բայց նախապէս կը խնդրեմ ներող լինիք բաց խօսելուս, քանի որ այլ կերպ անկարելի է այս տեսակ խնդիրներու մէջ: Բարեկիսման, ես շատ կանուխ նկատեցի Ձեր ու քրոջս մէջ եղած յարաբերութիւնը. դեռ եթէ կ'ուզէք նոյն իսկ ձեր գիտակցելէն ալ շատ առաջ արդէն նախագուշակած էի. և ադոր համար մարգարէ լինելու պէտք չի կար. երկուքդ ալ նոր հա-

սունացած, երկուքդ ալ եռուն, իրարմէ տարօրինակ ու զգալնոտ կազմով: Այդ, ձեր երկուքի իրարու մօտենալը, ձեր անվերջ առանձնութիւնը ընթերցանութեան համար, այն ալ Դելիշանի պէս առողջ օրի մէջ, ինծի համար շատ պարզ է, թէ ձեզի ուր պիտի տանէր. և ես հեռուէն կը հետեւի ձեր փոխադարձ զգացման հետզհետէ աճելուն: Գուցէ զարմանաք, թէ ինչու չարզիւեցի. նախ իրաւունք չունէի Ձեր զւարճութիւնը խանգարելու. երկրորդ՝ չէի կրնար. իմ կողմէս չնչին փորձ մը ձեզի հակադրելու՝ դուք երկուքդ ալ աւելի յանդուգն կը դառնայիք և գործը ծայրացեղութիւններու կրնար հասնիր. մինչդեռ իրերու այս վիճակին մէջ շատ լաւ գիտէի, որ ոչ Դուք, ոչ ալ քոյրս սահմանէն դուրս պիտի ելնէիք. երկուքդ ալ դեռ շատ անփորձ էք, շատ իդէալան, շատ մաքուր ու շատ միամիտ:

«Ձեր յարաբերութիւնը շատ բնական էր ու անխուսափելի: Իսկ գալով ինծի մասնաւորապէս՝ Ձեր այդ կապէն դժգոհութիւն մը չունենալէս զատ՝ դեռ շիտակը Ձեզմէ շնորհակալ եմ. Դուք ինծի ազատեցիք քոյրս զբաղեցնելու, հոս ու հոն պըտըտցունելու հարկէն, որ իմ նկարչական պարապմունքներէս բաւական զգալի ժամանակ կը խլէր:

«Անշուշտ կ'ըսպասէք, թէ այս յառաջաբանիս իմաստը ինչ է. կը գուշակեմ. գուցէ արդէն անհամբերութեամբ կը կարդաք ու ձանձրալի կը գըտնէք: Ներեցէք, երիտասարդ բարեկամս, այս բոլորը

ըսելը անհրաժեշտ սեպեցի եղրակացութեանս համար. միայն կը խնդրեմ սառնարիւն լինիք, ես այս նամակս դիտմամբ ամիս ու կէս ուշ կ'ուղարկեմ, որ անցեալի թարմ աղբեցութիւնէն քիչ մը գէթ սթափած լինիք:

Ամառը որքան որ զւարճացաք՝ Դուք ու քոյրըս՝ այդ ձեր իրաւունքն էր ու խելացի. իսկ երբ ամրան անցնելէն ալ վերջը նոյն երազներով կ'ապրիք ու նամակ նամակի վրայ քրոջս կը զրէք՝ այդ արդէն չափազանցութիւն է և, ներեցէք արտայայտութեանս, այնչափ ալ խելացիութիւնն է:

Ախթէ իրաւ Դուք կ'երազէք Ձեր ապագան քրոջս հետ կապէք. տղայութիւնն է այդ. Դուք դեռ աշակերտ մըն էք, դեռ պատանի մը գրեթէ. և շատ կանուխ է կարծեմ այդ խնդիրներու վրայ խորհելու համար. պիտի առարկէք, թէ կ'ըստանանք մինչև որոշեալ տարիքնիդ. բայց նախ՝ մի՞թէ կը կարծէք, թէ քոյրս կարող է սպասել, և երկրորդ՝ ինչո՞ւ սպասէ. Ձեր ապագան ի՞նչ է. ո՞վ կըրնայ երաշխաւորել: Այս բոլորը ինծի չվերաբերիր անշուշտ. բայց Դուք շատ անփորձ ու միամիտ էք դեռ, բարեկամս, և կ'ուզեմ Ձեզի համոզեմ:

Ինչ որ ձեզի կը գրեմ՝ խօսած եմ և քրոջս. առաջ լացաւ, ինծի յանդիմանեց, վշտացաւ, սպառնալիքներ ըրաւ. բայց հիմա արդէն կամաց-կամաց համոզւելու խելօքութիւնը ունեցած է ու համակերպած անհրաժեշտութեան:

«Ձեզի այս ալ ըսեմ, որ քրոջս ուղարկած նամակնիդ և ոչ մէկը քրոջս ձեռքը հասած է. բոլորը ես եմ վար դրած ու պատռած: Անհանգիստ չլինիք՝ չեմ բացած. նախ որ այդ յանցանք է. և երկրորդ որ արդէն առանց բանալու դիտեմ, թէ ինչ պիտի գրւած լինի մէջը: Սիրելիս, այդ նամակներէն ես ալ բաւական խմբագրած եմ ժամանակին: Անշուշտ իմ այս մէկ ապօրինութիւնս կը ներէք. եթէ այդ նամակները քոյրս կարդար՝ աստիճան մը աւելի պիտի դժւարանար գործս: Դուք քանի որ քոյրս կը սիրէք՝ պիտի չուզէք, որ աւելորդ չարչարանքներ կրէ խեղճը:

«Իսկ ասկէ վերջը, սիրելիս, դրելու աշխատութիւնը յանձն չառնէք. որովհետեւ այս շաբթու ընտանիքով Թիֆլիսէն կը մեկնինք բժիշկներու պատուէրով. մօրս ջղալին գրգռումները սաստկացան:

«Կը յուսամ, ազնիւ բարեկամս, որ անկեղծ նամակէս չէք վշտանար. իսկ թէ ապագային չափազանց շնորհակալ պիտի լինիք՝ հաստատ գիտեմ: Այդ պատմութիւնները ամենքի գլխով ալ անցած են:

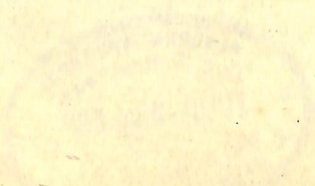
«Բարեկամաբար ձեռքերնիդ սեղմելով վերջին անգամ մըն ալ կ'ըսեմ՝ ներկան անցեալի հետ մի շիտթէք. անցածը անցաւ»:

Անցածը անցաւ...

Վ. Ե. Ր. Զ.

1800. In the year 1800, the British government
passed an act to regulate the trade of the
West Indies. This act was intended to
bring the trade of the West Indies
under the control of the British government.
The act was passed in the year 1800, and
it was intended to bring the trade of the
West Indies under the control of the British
government. The act was passed in the year
1800, and it was intended to bring the trade
of the West Indies under the control of the
British government. The act was passed in the
year 1800, and it was intended to bring the
trade of the West Indies under the control of
the British government. The act was passed in
the year 1800, and it was intended to bring
the trade of the West Indies under the control
of the British government. The act was passed
in the year 1800, and it was intended to
bring the trade of the West Indies under the
control of the British government. The act was
passed in the year 1800, and it was intended
to bring the trade of the West Indies under
the control of the British government. The act
was passed in the year 1800, and it was
intended to bring the trade of the West Indies
under the control of the British government.

ՀՀ Ազգային տղադարան

NI 0793848

